

SANCTI SALVIANI

MASSILIENSIS PRESBYTERI

DE GUBERNATIONE DEI

OCTO LIBRI

DATI AD S. b SALONIUM EPISCOPUM.

Præfatio.

¶ Sancto episcopo Salonio Salvianus salutem in Domino. Omnes admodum homines, qui pertinere ad humani officii culturam existimant, ut aliquot linguarum opus studio ingeniorum excuderent; id

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

Quo primum tempore hos libros a nobis emendatos emisimus in publicum, titulum talem reliquimus quale inveneramus in editione Petri Pithœi viri clarissimi, existimantes illum fuisse usum veteri codice bonæ notæ in quo episcopi nomen Salviano tribueretur. Nullum enim in hoc loco subsidium comparare potuimus ex codice Corbeiensi, quamvis antiquissimo et optimo, quia primum ejus folium deest. Postea vero deprehendimus codicem Pithœanum, qui nunc exstat in bibliotheca Colbertina, non esse veterem, adeoque non eam habere auctoritatem ut nobis imponere possit ullam necessitatem retinendi titulum qui veritati resistit. Manifestum enim est Salvianum non fuisse episcopum. Quod si ejus auctoritatem sequi lubet, ipse presbyteri tantum honorem usurpat in epistola 8, quæ data est ad Eucherium episcopum Lugdunensem. Error hinc ortus quod in quibusdam Gennadii editionibus dicitur homilia episcopus factus multas composuisse, cum legendum sit ad episcopos vel episcopis factas. Nam vir eloquens et doctus homilia scribebat quæ ab episcopis deinde recitabantur in ecclesia. Jam quod in ipso statim initio dicitur sanctus, cum tamen (ut Bollandus annotat ad diem 16 Januarii) neque Massiliæ colatur, neque vulgo sanctus habeatur, nonnulla hic dicenda sunt in gratiam lectoris. Certum est Salvianum, dum viveret, sanctum et beatissimum virum dictum fuisse ab Hilario episcopo Arelatensi et ab Eucherio Lugdunensi; recepto videlicet more per eas tempestates ut episcopi et presbyteri vulgo sancti ac beatissimi vocarentur, sicut nos hodie episcopum Romanum vocamus sanctissimum ac beatissimum. Perseverabat idem usus etiam post mortem, ut patet ex Hieronymo, qui alicubi conqueritur episcopos a successoribus suis et a populis in ecclesia laudari, et post mortem dici beatos, quorum vita fortassis a sanctitate procul abfuerat. Quod indicat morem sæculi Hieronymiani, quo vivebat Salvianus. Atque id cum aliqui non intelligerent, ægre ferebant Faustum Reiorum Apollinarium episcopum vocari sanctum in titulo epistolæ quam scripsit ad anonymum, tacito etiam auctoris nomine. Et tamen hic ipse Faustus, diu ante quam fieret episcopus, dictus est sanctus in concilio Arelatensi III, sub Ravennio habito anno 455 in causa Theodori episcopi Forojuliensis et Fausti tunc abbatis Lirinensis, idemque a Dinamio et Honorato sive Ravennio, qui res gestas Maximi episcopi Reicensis et Hilarii Arelatensis per ea tempora conscripserunt. Et diu post fata, anno nimirum quingentesimo trigesimo quarto, Cæsar us episcopus Arelatensis sic cujusdam concilii Patres alloquitur in causa Contumeliosi episcopi Reicensis: *Et Faustus episcopus sanctus in epistola sua dixit. Quare mirum videri non debet quod in titulo horum librorum Salvianus, in quo præterea mores inculpatus fuisse nemo ambigit, sanctus dicitur pro*

more sui sæculi, tamen etsi publico cultu non celebratur in Ecclesia. Nam haud dubie multi sunt in cælo sancti qui apud nos non habentur in catalogo.

¶ Salvianum natione Afrum fuisse nonnulli crediderunt, plerique Gallum, probabilibus utriusque argumentis. Nam et Africæ terræ vastitatem et excidia singulatiim describit, tum prodigiosam Afrorum temulentiam ac dementiam indignabundus exagitat, tamquam sui essent, et Gallorum item amentiam deplorat accerbissime, qui post urbium ac provinciarum populationem, post luctuosissimas calamitates, animum adhuc retinebant conversum ad voluptates, ad voluptates, inquam, divina lege prohibitas et bonis moribus semper adversas. Erraverunt tamen qui eum putaverunt in Africa natum. Nam et ipse se Gallicæ non obscure adjudicat multis in locis, sed præcipue in libro VII de Gubernatione Dei, pag. 132, ubi cum variarum Europæ provinciarum mala enarrasset, demum hæc addit: *Sed ego loquor de longe positis et quasi in alio orbe submotis, cum sciam etiam in solo patrio atque in civitatibus Gallicanis omnes ferme præcelsiores viros calamitatibus suis factos fuisse pejores.* Reliquum est igitur ut investigemus in quam Galliarum parte ortus fuerit. Cum eum quidam Aquitanum fuisse putent, alii Treverensem, mihi magis placet Auberti Miræi sententia, qui Colonix Agrippinæ aut in vicinia natum esse scribit. Ipse enim Salvianus in libro V, de Gubernatione, pag. 125, de Treveris agens, eos vicinos suos vocat. Ac non quis opponere possit hic non agi de Treveris, cum eos Salvianus non nominet hoc loco, consulendus est ipse in paginis 135 et 136, ubi agit de excidio urbis Treverensis, quam apertis verbis exstam fuisse scribit, simulque populares suos increpat duriuscule, quod cum vidissent vicinam civitatem arde- re, non timebant. Miræi sententiam probat etiam epistola prima Salviani, in qua amico commendans adolescentem quemdam propinquum suum, ita loquitur: *Adolescens quem ad vos misi, Agrippinæ cum suis captus est, quondam inter suos non parvi nominis, familia non obscurus, domo non despicibilis, et de quo fortasse aliquid amplius dicerem nisi propinquus meus esset. Matrem ergo is de quo dico, Agrippinæ viduam reliquit, etc.* Hinc ergo confici potest Salvianum patriam Agrippinensem fuisse. Fuertine ab initio Christianus, non

¶ Incertæ sedis episcopum. Sunt qui Genavensem fuisse putent, alii Genuensem, alii denique Viennensem. Filius is erat Eucherii episcopi Lugdunensis, a quo traditus in disciplinam Salviano fuerat cum fratre Verano. Hujus Salonii exstat brevis Expositio in Parabolis Salomonis, et Expositio mystica in eisdem Salomonis Ecclesiastem. Vide infra in notis ad Epist. 9.

speciali cura elaborarunt, ut sive utiles res ac probas, sive inutilles atque improbas a stylo texerent, seriem tantum rerum nitore verborum illustrarent, causisque ipsis quas loqui vellent loquendo lucem accenderent. Itaque ad hanc se partem ex utroque genere litterarum scriptores b mundialium negotiorum pluriini contulerunt, non satis considerantes quam probabilius materiis 2 se impenderent, dummodo ea quæcumque dicerent, aut compto et blando carmine canerent, aut luculenta oratione narrarent. Omnes enim in scriptis suis causas tantum egerunt suas; et propriis magis laudibus quam aliorum utilitatibus consulentes, non id facere adnisi sunt ut salubres ac salutiferi, sed ut c scholastici ac disertii haberentur. Itaque scripta eorum aut d vanitate sunt tumida, aut falsitate infamia, aut verborum feditati-

STEPHANI BALUZI NOTÆ.

non liquet. Certe Christianus erat cum Palladium Hypatii et Quietæ filiam duxit uxorem: quam primo quidem invitavit ad suscipiendam Christi fidem; deinde cum hoc pervicisset, etiam continentiam ab ea exegit, et de conjugæ sororem fecit pro more illius sæculi. Palladiæ conversionem ad fidem Christi graviter et iniquo animo tulit Hypatius, adeo ut non solum eam non viderit per integrum ferme septennium, sed ne litterarum quidem officio, prosecutus sit absentem. Nam præterea homini ea religione imbuto quæ continentiam in conjugibus aversabatur, et quæ poenas statuerat adversum cælibes, durum admodum videbatur abstinere illam a cura posteritatis, quod illi unica proles esset Auspicola. Post septem exinde annos a conversione Palladiæ Hypatius Christo nomen dedit, Quietaque, ut ego quidem arbitrator, Christi quoque gratiam consecuta est cum marito. Cum videret ergo Salvianus cessasse causas odii in socio et socio, litteras ad eos scripsit, quibus suo uxorisque ac filix nomine eos oravit uti vetus inter eos gratia reconciliaretur, et qui jam Christiani erant, nolent deinceps odisse liberos, a quibus nullam aliam ob causam alienari orant quam quia ad Christum se converterant. Habitabat porro tum cum hæc scriberet Salvianus procul a socio, id est, ut conjectura suadet, in provincia Viennensi, cum socio in Belgica quarta moraretur, cujus metropolis erat Colonia Agrippina. Nam video eum familiarem fuisse celeberrimis partium illarum viris, Honorato, inquam, episcopo Arelatensi, Eucherio Lugdunensi, Agræcio Antipolitano, Salonio, cui inscripsit libros de Gubernatione Dei, et Verano, quem una cum Salonio fratre in disciplina sua habuit quo tempore juvenes erant. Denique, cum ad clerum vocatus est, in eadem provincia Viennensi factus est presbyter, nimirum in Ecclesia Massiliensi. Viveretne adhuc uxor tempore ordinationis ejus non invenio traditum memoriæ litterarum, neque a quo Massiliensis Ecclesiæ episcopo allectus in presbyterium sit. Falluntur autem vehementer qui putant eum episcopum fuisse ut supra diximus. Floruisse eum anno 439, et non ita multo post scripsisse libros de Gubernatione Dei, colligi potest ex libro vii, pag. 153, ubi calamitatem Litorii describit, qui eo anno infelicissime pugnaverat apud Tolosam, uti dicemus suo loco. Pervenit autem usque ad tempora Gelasii Romani pontificis, ut Gennadius docet, qui eum testatur in senectute bona adhuc eo tempore vixisse. Plurimas ille lucubrations ejus recenset quæ nunc non exstant, libros nimirum tres de virginitatis Bono ad Marcellum, librum de Expositione extreme partis Ecclesiasticis ad Claudianum chorepiscopum Viennensem, et in morem Græcorum, de principio Genesis usque ad condi-

tionem hominis compositum versu quasi Exaemeron librum unum, homilias denique multas. Hæc, inquam, interciderunt. Supersunt itaque libri octo de Gubernatione Dei et de justo Dei presentique Judicio, Epistolæ novem, et libri quatuor ad Ecclesiam catholicam adversus avaritiam.

a Hunc locum ita ediderunt Alexander Brassicanus et Petrus Galesinius: *Id speciali cura elaborarunt, ut sive utiles ac probas, sive inutilles atque improbas materias sibi delegissent, etc.*

b Recte hic annotatum est a Brassicano Salvianum usum esse dictione suo sæculo familiari. Nam ipse ea frequenter utitur, et ceteri etiam ætatis illius scriptores.

c Scholasticum sermonem dicit, pro more illius sæculi, comptam et politam orationem et, ut Cicero diceret, incitatam, volubilem, redundantem et circumfluentem. Sanctus Paulinus in epist. 9, ad Severum, laudat Rufinum quod *scholasticis et salutaribus* (legendum *sæcularibus*) litteris Græcæ juxta ac Latine dives esset. Commigravit autem hæc vox ex Græcia in Italiam, ut docet etiam Seneca in præfatione Controversiarum: *Hoc vero alterum nomen Græcum quidem est, sed in Latinam ita translatum ut pro Latino sit scholastica controversia, multo recentius est sicut ipsa declamatio.* Sed de variis istius vocis significationibus vide Baronium ad diem sextam Februarii, Meursium in Glossario, Rosweydam in Onomastico ad Vitas Patrum, et Henricum Valesium ad Socratem, pag. 77. Ne tamen putes Salvianum damnare totum hoc scribendi genus. Nam et ipse scholastico admodum sermone scripsit, ut patet ex his libris, et Gennadius docet. Damnat ergo tantum eos qui eloquentiam suam vertunt ad pravos usus. Veluti si quis Petronium reprehenderet, quod purissimam illam suam Latinitatem impurissimo opere fœdaverit. Aut cum Quintilianus Afranium Togatarum scriptorem, qui in eo genere comædiarum excelluit, dolet argumenta sua inquinasse puerorum fœdis amoribus. Vide etiam Brassicanum ad hunc Salviani locum.

d Brassicanus edidit *Latinitate*, admonens ita scriptum fuisse in exemplari descripto quo is utebatur, quam lectionem retinuit Galesinius, Pithæus vero reposuit *vanitate*. Quam vocem, cum exstaret etiam in codice Corbeiensi, nos quoque putavimus esse retinendam.

e Infra lib. iv de Gubernat., p. 60 dicit vocabula nihil esse sine rebus.

f Ab his verbis incipit codex Corb.

g Ita editio Petri Pithæi. Bona etiam haud dubie est lectio codicis Corbeiensis, quæ sic habet: *Et hoc ipsum in infructuosum sortitu non erit, si tamen ita legatur: Et hoc ipsum non infructuosum sortitu erit.*

erit, quod prodesse tentavi. Mens enim boni studii A operis, habet tamen præmium voluntatis. Hinc ergo ac p̄i voti, ctiamsi effectum non invenerit coepti exordiar.

LIBER PRIMUS.

§ I. Incuriosus a quibusdam et quasi negligens humanorum actuum Deus dicitur, utpote nec bonos custodiens, nec coercens malos; et ideo in hoc sæculo bonos plerumque miseros, malos beatos esse. Sufficere quidem ad refellenda hæc, quia cum Christianis agimus, solus deberet sermo divinus. Sed quia nulli incredulitatis paganice aliquid in se habeat, etiam paganorum forsitan electorum atque sapientum testimoniis delectentur. Probamus igitur ne illos quidem de incuriositate ac negligentia ista sensisse qui veræ religionis expertes nequaquam utique Deum nosse potuerunt, quia legem per quam Deus agnosceretur nescierunt. Pythagoras philosophus, quem quasi magistrum suam philosophia ipsa ^b suscepit, de natura ac beneficiis Dei disserens, sic locutus est: ^c *Animus per omnes mundi partes commeans atque diffusus, ex quo omnia quæ nascuntur animalia vitam capiunt.* Quomodo igitur mundum negligere Deus dicitur, quem hoc ipso scilicet ^d satis diligit quod ipsum se per totum mundi corpus intendit? Plato et omnes Platoniorum scholæ moderatorem rerum omnium confitentur Deum. ^d Stoici eum gubernatoris vice intra id quod regat semper manere testantur. Quid potuerunt de affectu ac diligentia Dei rectius religiosiusque sentire, quam ut eum gubernatori similem esse dicerent? hoc utique intelligentes quod sicut navigans gubernator nunquam manum suam a gubernaculo, sic nunquam penitus curam suam Deus tollit a mundo; ac sicut ille et auras captans, et saxa vitans, et astra suspiciens, totus sit simul tam corporis quam cordis officio operi suo deditus, ita scilicet Deum nostrum ab universitate omnium rerum nec munus dignantissimæ visionis avertere, nec regimen providentiæ suæ tollere, nec indulgentiam benignissimæ pietatis auferre. Unde etiam illud mysticæ auctoritatis exemplum, quo se non minus philosophum Maro probare voluit quam postam dicens (*Georg. 1v*):

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Liber iste in codice Corbeicensi sic inscriptus erat: *De justo Dei præsentique iudicio.* Cætera aberant. Sane Salvianus non disputat in hoc primo libro de gubernatione, quamquam hanc quoque partem leviter attingit, sed de iudicio Dei. In secundo demum aggreditur scribere de gubernatione Dei, ut illic annotabitur.

^b In prima editione scripseramus *suscepit*, secuti editionem Pithœi. Nunc vero quia et Brassicani et Galesinii editiones habent *suscepit*, hanc postremam lectionem, quam confirmat codicis Corbeicensis auctoritas, placuit retinere.

^c Annotatum est ab eruditissimo viro Cunrado Rittershusio, qui commentarium scripsit ad Opera Salvianica, auctorem nostrum imitatum esse in hoc loco verba Minucii Felicis in Octavio. Nam hæc sunt ejus verba: *Et Pythagoræ Deus est animus, per uni-*

Deum namque ire per omnes Terrasque tractusque maris cælumque profundum.

Tullius quoque: *«Nec vero Deus ipse, inquit (Tuscul. lib. 1, cap. 27), qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest quam mens soluta quædam et libera et segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens et movens.»* Alibi quoque: *Nihil enim, inquit, præstantius Deo.* Ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur naturæ obediens aut subjectus Deus. Omnem ergo regit ipse naturam. Nisi forte nos videlicet sapientissimi ita sentiamus, ut eum a quo omnia regi dicimus, et regere simul et negligere credamus. Cum ergo omnes, etiam religionis expertes, vi ipsa et quadam necessitate compulsi, et sentiri omnia a Deo et moveri et regi dixerint; quomodo nunc eum incuriosum quidam ac negligentem putant, [§] qui et sentiat omnia per subtilitatem, et moveat per fortitudinem, et regat per potestatem, et custodiat per benignitatem? Dixi quid de maiestate ac modestamine summi Dei principes et philosophicæ simul et eloquentiæ iudicarent. Ideo autem nobilissimos utriusque excellentissimæ artis magistros protuli, quo facilis vel omnes alios idem sensisse vel certe sine auctoritate aliqua dissensisse monstrarem. Et sane inveiare aliquos qui ab istorum iudicio discrepaverint, præter ^e Epicureorum vel quorundam Epicurizantium deliramenta, non possum: qui sicut voluptatem cum virtute, sic Deum cum ineria ac torpore junxerunt; ut appareat eos qui ita sentiunt, sicut sensum Epicureorum atque sententiam ita etiam vitia sectari.

¶ Non pato quod ad probandum nunc rem tam perspicuam etiam divinis uti hoc loco testimoniis debeamus; maxime quia sermones sacri ita abunde et evidenter cunctis impiorum propositionibus contradicunt, ut dum sequentibus eorum calumniis satisfacimus, etiam ea quæ supra dicta sunt plenius refutare possimus. Aiunt igitur a Deo omnia præter-

^D *versam rerum naturam commeans et intentus, ex quo etiam animalium omnium vita capiatur.* Verum non puto Salvianum ista sumpsisse ex Minucio, sed ex Cicerone (*Lib. 1 de Nat. deor.*), quem ad verbum describit. Locus est ex libro primo de Natura deorum, ut annotavimus in margine.

^d Lactantius lib. 1 Divinar. Institut. cap. 2, annotat Stoicos acerrime retudisse eorum dementiam qui deos putaverunt non esse, ac docuisse *nec fieri mundum sine divina ratione potuisse nec constare nisi summa ratione regeatur.* Et lib. vii, c. 3, scribit Platonem docuisse mundum a Deo factum esse et ejusdem providentiæ gubernari.

^e Qui, ut lib. 1, cap. 8, ait idem Lactantius, nolentes mundum a Deo esse factum, querere solebant, *quibus manibus, quibus machinis, quibus rociibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit.*

mitti, quia nec coercent malos nec tueatur ^a *laudo*, et ideo in hoc saeculo deteriorem admodum statum esse meliorum; bonos quippe esse in paupertate, malos in abundantia; bonos in infirmitate, malos in fortitudine; bonos semper in luctu, malos semper in gaudio; bonos in miseria et abjectione, malos in prosperitate et dignitate. Primum igitur ab iis qui hoc ita esse vel dolent vel accusant, illud requiro, de sanctis hoc, id est, de veris ac fidelibus Christianis, an de falsis et impostoribus doleant. Si de falsis; superfluus dolor, qui malos doleat non beatos esse; cum utique quicumque mali sunt, successu rerum deteriores fiant, gaudentes sibi ^b nequitiae studium bene cedere; et ideo vel ob hoc ipsum miserissimi esse debent ut mali esse desistant, vindicantes improbissimis ^a quaestionibus nomen religionis, et preferentes ad sordidissimas negotiationes ^b titulum sanctitatis: quorum scilicet nequitias si miseriae comparentur, minus sunt miseri quam merentur: quia in quibuslibet miseriis constituti, non sunt tamen tam miseri quam sunt mali. Nequaquam ergo pro his dolendum quod non sunt divites ac beati; multo autem pro sanctis minus: quia quamlibet videantur ignorantibus esse miseri, non possunt tamen esse aliud quam beati. Superfluum autem est ut eos quispiam vel infirmitate vel paupertate vel aliis istiusmodi rebus existimet esse miseros, quibus se illi confidunt esse felices. Nemo enim aliorum sensu miser est, sed suo. Et ideo non possunt cujusquam falso iudicio esse miseri, qui sunt vere sua conscientia beati. Nulli enim, ut opinor, beatiores sunt quam qui ex sententia sua atque ex voto agunt. Humiles sunt religiosi, hoc volunt: ^c pauperes sunt, pauperie delectantur: sine ambitione sunt, ambitum respuunt: inhonori sunt, ^d honorem fugiunt: lugent,

STEPHANI BALUZI NOTÆ.

^a Rittershusius ex ingenio emendavit *quaestibus*, suamque conjecturam probare conatus est auctoritate Cypriani in libro de Lapsis. Et tamen codex Corbeiensis et editio Pithœi habent *quaestionibus*.

^b Infra extremo libro III, pag. 59: *Nihil enim omnino prodest nomen sanctum habere sine moribus, quia vita a professione discordans abrogat illustris tituli honorem per indignorum actuum vitiatatem*. Sic. lib. V, pag. 108, in illos invehitur qui religionem simulantes, adeoque titulo sibimet sanctitatis inscripto, professione illa nomen quidem mutaverant, ceterum pristinos mores non abjecerant. Ex his itaque locis colligitur eos qui severiori se vite applicabant, sanctos tum fuisse dictos. Hos autem paulo post religiosos vocat; et pag. 8 hoc ipsum argumentum tractans, ait: *Religiosi ac sancti viri miseri non putandi sunt*. Religiosorum autem nomine, ut ad paginam 80 dicitur, intellexit Salvianus clericos, monachos, et omnino eos qui a vita seculari convertebantur ad professionem vite severioris.

^c Sive de monachis loquatur Salvianus, sive de clericis, certum est non posse hinc colligi necessariam tum fuisse religiosi publicam paupertatis professionem, sive votum paupertatis, ut hodie loquimur. Nam Salvianus ipse docebit infra in libro III adversus avaritiam pag. 256, proprietatem honorum ac possessionum illis interdictam nondum fuisse per illas tempestates. Hujus ergo loci sensus est, religiosos qui pauperes erant sive voluntate, paupertatem quo animo ac gaudenti tolerasse, non, ut plerique

lugere gestiunt: infirmi sunt, infirmitate letantur. *Cum enim*, inquit Apostolus, *infirmior, tunc potens sum* (II Cor. XII, 10). Nec immerito sic arbitratur, ad quem Deus ipse sic loquitur: *Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur* (Ibid., 9). Nequaquam ergo nobis dolenda est hæc afflictio infirmitatum, quam intelligimus matrem esse virtutum. Itaque quidquid illud fuerit, quicumque vere religiosi sunt, beati esse dicendi sunt: quia inter quamlibet dura, quamlibet aspera, nulli beatiores sunt quam qui hoc sunt quod volunt. Soleant quamvis esse nonnulli qui turpia atque obscena sectantes, etsi juxta ⁷ opinionem suam beati sunt, quia adipiscuntur quod volunt; re tamen ipsa beati non sunt, quia quod volunt, nolle debuerant. Religiosi autem hoc cunctis beatiores sunt, quia et habent quæ volunt, et meliora quam quæ habent omnino habere non possunt. Labor itaque, et jejunium, et paupertas, et humilitas, et infirmitas non omnibus sunt onerosa tolerantibus, sed tolerare nolentibus. ^e Sive enim gravia hæc, sive levia, animus tolerantis facit. Nam sicut nihil est tam leve quod ei non grave sit ^f qui invitatus facit, sic nihil est tam grave quod non ei qui id libenter exsequitur, leve esse videatur. Nisi forte antiquis illis priscae virtutis viris, Fabiis, Fabriciis, Cincinnatis, grave fuisse existimamus quod pauperes erant, qui divites esse volebant; cum omnia scilicet studia, omnes conatus suos ad communia emolumenta conferrent, et crescentes reipublicæ vires privata paupertate ditarent. Numquid parcam illam tunc agrestem vitam cum gemitu et dolore tolerabant, cum viles ac ^g rusticos cibos ante ipsos quibus coxerant focos sumerent, eosque ipsos capere nisi ad vesperam non liceret? Numquid ægre ferebant quod ^h avara ac divite conscientia auri talenta

solent, per questus et deplorationem sortis suæ. Sequentibus deinde sæculis expedire visum est bono disciplinae uti religiosi non liceret aliquid proprium habere, ita ut ne Romano quidem pontifici licere voluerint cum monacho dispensare circa proprietatem, quemadmodum nuper observatum est in notis ad Concilia Gallie Narbonensis pag. 28.

^d Editio Pithœi respuunt. Quo modo etiam editum est a Brassicano et Galesinio. Emendatum est ex codice Corbeiensis. Cur enim bis eadem voce intra unam lineam uteretur Salvianus non coactus? Librarii haud dubie mendum fuit.

^e Tacitus lib. VI Annalium: *Neque mala vel bona quæ vulgus putat: multos qui confictari adversis videantur, beatos, ac plerosque, quanquam magnas per opes, miserimos, si illi gravem fortunam constanter tolerant, hi prospera inconsulte utantur*. Vide notas ad epistolam secundam Lupi Ferrariensis.

^f Infra extremo libro quarto adversus avaritiam pag. 295: *Totum durum est quidquid imperatur invitit*.

^g Id est, rapa, ut constat ex Aurelio Victore cap. 33 de Viris illustribus. Respicit enim Salvianus ad Historiam Curii Dentati civis Romani, quem legati Samnitium repererunt rapa torrentem atque ligneo catillo (ut Valerius Maximus ait lib. IV, cap. 3) cœnantem. Is ergo sicilia sua Samnitico prætulit auro, ut Florus scribit. Vide Ciceronem in lib. de Senect.

^h Optime codex Corbeiensis pro eo quod editio Pithœi habet *avaram ac dititem conscientiam*. Emendationem porro istam esse legitimam probant etiam

non premerent, cum etiam argenti usum legibus coercerent? Numquid illecebræ et cupiditatis pœnam putabant quod distenta aureis nummis marsupia non haberent, cum ^a patricium hominem, quod usque ad decem argenti libras dives esse voluisset, indignum curia iudicarent? Non despiciebant tunc, puto, pauperes cultus, cum vestem hirtam ac brevem sumerent, cum ab aratro arcesserentur ad fasces, et illustrandi habitu consulari, illis fortasse ipsis quas assumpturi erant imperialibus togis madidum sudore pulverem detergerent. Itaque tunc illi pauperes magistratus opulentam rempublicam habebant; ^b nunc autem ^b dives potestas pauperem facit esse rempublicam. Et quæ, rogo, insaniam est, aut quæ cœcitas, ut egestuosa ac mendicante republica divitias posse credant stare privatas? Tales ergo tunc veteres Romani erant; et sic illi tunc contemnebant divitias, nescientes Deum, sicut nunc spernunt sequentes Dominum. Quanquam quid ego de illis loquor qui cura imperii propagandi, contemptum propriæ facultatis ad publicas opes conferebant, et licet privatim pauperes essent, divitiis tamen communibus abundabant; cum etiam Græci quidam sapientiæ sectatores sine ullo publicæ utilitatis affectu prope omni se rei familiaris usu, assequendæ gloriæ aviditate, nudaverint; nec solum hoc, sed etiam usque ad contemptum doloris ac mortis doctrinæ suæ culmen exeruerint, dicentes scilicet etiam in catenis atque suppliciiis beatum esse sapientem? Tantam virtutis vim esse voluerunt, ut non possit esse unquam vir bonus non beatus. Si ergo illi a quibusdam nunc etiam sapientibus viris miseri non putantur, qui nullos laboris sui fructus nisi ex præsentis tantum laude capiebant; quanto magis religiosi ac sancti viri miseri non putandi sunt, qui et præsentis fidei oble-

ctamenta capiunt, et beatitudinis futuræ præmia consequuntur?

III. Dixit quidam ex istis de quibus querimus cuiam sancto viro secundum veritatis regulam sentienti, id est, quod Deus omnia regeret ac ^c pro humano genere necessariam nosset moderationem suam et gubernaculum temperaret. Quare ergo, inquam, tu ipse infirmus es? hoc utique eo sensu atque iudicio, hoc est: Si Deus, ut putas, in hac præsentis vita omnia regit, si Deus cuncta dispensat; qua ratione fortis ac sanus est homo quem peccatorem scio, et tu infirmus, quem sanctum esse non ^d ambigo? Quis tam profundi cordis virum non admiretur, qui merita religiosorum atque virtutes tam magnis retributionibus dignas putat, ut in præsentis hac vita carnes atque fortitudines corporum præmia putet debere esse sanctorum? Respondeo igitur, non unius tantum religiosi nomine, sed universorum. Queris igitur, quisquis ille es, qua ratione infirmi sint sancti viri. Respondeo breviter, quia ideo sancti viri infirmiores se esse faciunt; quia si fortes fuerint, sancti esse vix possunt. Opinor enim omnes omnino homines cibis ac poculis fortes esse; infirmos autem abstinentia, ariditate, jejuniis. Non ergo mirum est quod infirmi sunt qui usum earum rerum respuunt per quas alii fortes fiunt. Et est ratio cur respuant, dicente Paulo apostolo de se ipso: *Castigo corpus meum, et servituti subijcio; ne forte cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar* (1 Cor. ix, 27). Si infirmitatem corporis appetendam sibi etiam Apostolus putat, quis sapienter evitat? Si fortitudinem carnis Apostolus metuit, quis rationabiliter fortis esse præsumit? Hæc ergo ratio est, qua homines Christo dediti et infirmi sunt et volunt esse. Absit autem ut hoc argumento religiosos putemus a Deo negligi, per quod confidimus plus amari. Legimus ^d Timotheum apostolum carne

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

editiones Brassicani et Galesinii, qui locum hunc sic ediderunt: *Numquid ægre ferebant quod avara illos a divite conscientia auri talenta non premerent.*

^a Cornelium Rullinum, ut docet Valerius Maximus lib. ii, cap. 4. Meminit et Tertullianus in Apologetico cap. 6: *quæ Patritium, quod decem pondo argenti habuisset, pro magno titulo ambitionis senatu summovebant.*

^b Assentior Rittershusio, qui potestatis vocabulum apud Salvianum et alibi intelligi debere existimat ipsum magistratus nomen. Quo sensu fortassis accipienda est hæc vox in veteri inscriptione quæ primum hoc loco edita est ex lapide antiquo qui Narbone existat in æde Prioris B. Marie Majoris. Lapis est prægrandis, in summo sectus in arcum, in imo planus, quem in limine cujusdam templi positum fuisse gravis est conjectura. In cantica parte hæc leguntur:

IMP.

CAESARI. DIVI. NERVÆ F.
NERVÆ. TRAIANO. GERM. PONT. MAX. TRIB.
POT. COS. II.

O. S...ILIUS.....ANUS. J. III. VIR.
AUGUSTAL. DE. SUA. MEDIOCRITA.

MENTO FIERI.
PONIQUÉ. IUSSIT.

In postica vero parte, majoribus characteribus, sic.

AD. URNAM. POTESTATIS.

Cæterum Sevir ille augustalis, cujus nomen dimidia sui parte perit, fortasse est Servilius Marcianus sacerdos ad templum Romæ et Augustorum Arelate, cujus mentio existat in veteri inscriptione Lugdunensi apud Sixtum in pontificio Arelatensi pag. 53. Quæ dein ex inscriptione desunt, ita haud dubie supplenda sunt: *de sua mediocritate a fundamento fieri ponique jussit.*

^c Non male fortassis Rittershusius, qui totum hunc locum sic legendum et interpungendum putat ac prout humano generi necessariam nosset, moderationem suam et gubernaculum temperaret. Quanquam repugnant omnes editiones et libri; nisi quod pro necessariam, quæ lectio est tum Pithæcæ editionis tum aliarum, codex Corbeiensis habet *necessarium*, quod adjuvat conjecturam Rittershusii. Brassicanus et Galesinius, detracta voce nosset ut superflua, sic legerunt hunc locum: *Ac pro humano genere necessariam moderationem suam et gubernaculum temperaret.*

^d Infra epist. 9, pag. 200: *Timothei apostoli.* Hieronymus in Chronico: *Reliquiæ apostoli Timothei Constantinopolim invecæ.* Certum est Timotheum non fuisse ex numero eorum quos vulgo vocamus apostolos. Et Primasius in caput primum Epistolæ Pauli ad Philippenses, quæ sic incipit *Paulus et Timotheus servi Jesu Christi*; Apostolatam denegat Timotheo, cum dicit: *Omnis apostolus servus, non omnis servus apostolus.* Sed sciendum est apostoli nomen generale

infirmisimum fuisse. Numquid negligebatur a Domino, aut ob infirmitatem Christo non placuit, qui ad hoc infirmus esse voluit ut placeret? quemque etiam ipse apostolus Paulus (1 Tim. v, 23), licet nimis iam infirmitatibus laborantem, non tamen nisi pauxillum vini sumere ac delibare permisit; hoc est, ita eum voluit infirmitati suae consulere quod noluit tamen ad fortitudinem pervenire? Et hoc cur ita? Cur absque dubio, nisi quia, ut ipse dicit: *Carnis concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem.* **10** *Hæc enim, inquit, invicem sibi adversantur, ut non quæcumque vultis, illa faciatis* (Gal. v, 17). Non imprudenter a quidam hoc loco dixit quod si repugnante corporis fortitudine, quæ optamus facere non possumus: infirmandum nobis carne sit ut optata faciamus. *Infirmitas enim carnis, inquit (Salv. epist. 5), vigorem mentis exacuit, et affectus artubus, vires corporum in virtutes transferuntur animorum; non turpibus flammis medullæ aestuant, non male sanam mentem latentia incentiva succendunt, non vagi sensus per varia oblectamenta lasciviant; sed sola exsultat anima, læta corpore affecto, quasi adversario subjugato.* **11** *Hæc ergo, ut dixi, religiosus viris causa infirmitatis est; eamque esse nec tu, ut arbitror, jam negas.*

IV. Sed sunt fortasse, inquis, alia majora: id est, quod multa in vita ista aspera atque acerba patiuntur, quod capiuntur, quod torquentur, quod trucidantur. Verum est. Sed quid facimus quod et prophete in captivitatem abducti sunt et apostoli etiam tormenta tolerarunt? Et certe debitare non possumus, quod tunc Deo maxime curæ erant, cum pro Deo ista paterentur. At forsitan hoc ipso magis probare te dicis quod Deus in seculo isto omnia negligat, et futuro totum iudicio reservet, quia semper et boni omnia mala passi sunt, et fecerunt mali. Non infidelis quidem videtur assertio, maxime quia futurum Dei iudicium constituetur. Sed nos ita iudicandum humanum genus a Christo dicimus, ut tamen etiam nunc omnia Deum, prout rationale putat, regere ac dispensare credamus; et ita in futuro iudicio iudicaturum affirmamus, ut tamen semper etiam in hoc sæculo iudicasse doceamus. Dum enim semper gubernat Deus, semper iudicat: quia gubernatio ipsa iudicium est. **11** *Quot modis hoc vis probemus? ratione, an exemplis, an testimoniis? Si ratione; quis tam expertus humanæ intelligentiæ est et huius ipsius de qua loquimur, veritatis alienus, qui*

STEPHANI BALUZZI NOTE.

esse et ad omnes pertinere qui ad gentem aliquam hæc Christiana imbuendam missi sunt; quemadmodum dictum est olim in concilio Lemovicensi, et legitur in epistola Joannis XX de Apostolatu sancti Martialis. Sic Euphroditus a Paulo dicitur apostolus Philippensium.

^a Verba sunt Salviani ex epistola quinta, ut notat etiam Rittershusius, qui locum hunc mire facere putat adversus Pithæi suspiciones de auctore librorum adversus Avaritiam.

^b Frigidior erat sententia huius loci in aliis editionibus, quæ ita habebant: *Ut affectis artubus, vires corporum in virtutes transferantur animorum.* Sed ex-

non agnoscat ac videat pulcherrimum mundi opus et inestimabilem supernarum infernarumque rerum magnificentiam ab eodem regi a quo creata sit, quemque elementorum fabricatorem, eundem etiam gubernatorem fore? qui cuncta scilicet qua potestate ac majestate considerit, eadem etiam providentia ac ratione moderetur; præsertim cum etiam in his quæ humano actu administrantur, nihil penitus sine ratione consistat, omniaque ita a providentia iocundissimam, quasi corpus ab anima vitam, trahant; ideoque in hoc mundo non solum imperia et provincias, atque rem civilem ac militarem, sed etiam minora officia et privatas domos, pecudes denique ipsas, et minutissima quæque domesticorum animantium genera, non nisi humana ordinatione atque consilio, **B** quasi quadam manu et gubernaculo, contineri. Et hæc omnia sine dubio voluntate ac iudicio summi Dei: scilicet ut eo exemplo omne genus humanarum particulas rerum et membra regeret, quo ipse summam totius mundi corporis gubernaret. Sed in principio, inquis, creaturarum hæc sunt a Deo statuta atque disposita; cæterum patrata universitate rerum atque perfecta, removit a se curiam terrestrium rerum curam ^c et ablegavit; laborem videlicet forte fugiens, a suo loco amandavit, et molestiam fatigationis evitans, aut occupatus negotiis aliis, partem rerum reliquit, quia totum obire non possit.

V. Removet igitur a se, inquit, curam mortalium Deus. Et quæ ergo nobis divinx religionis est ratio? quæ vel causa Christum colendi, vel spes propitiandi?

C 12 Si enim negligit Deus in hoc sæculo genus humanum, cur ad coelum quotidie manus tendimus, cur orationibus crebris misericordiam Dei quaerimus, cur ad ecclesiasticas domos currimus, cur ante altaria supplicamus? Nulla est enim nobis ratio precandi, si spes tollitur impetrandi. Vides ergo quam stulta atque inanis sit huius persuasionis assertio: quæ utique si recipitur, nihil penitus de religione servatur. Sed ad aliud forte confugies ut dicas nos metu futuri iudicii Deum colere, et id omni presentium officiorum cultu elaborare ut in die futuri sæculi mereamur absolvi. Quid ergo sibi vult apostolus Paulus præcipiens quotidie in Ecclesia ac iubens ut offeramus jugiter Deo nostro orationes, oblationes, postulationes, gratiarum actiones (1 Tim. ii, 1)? Et hæc omnia quæ **D** ob causam? quam utique, nisi, ut ipse dicit, *ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni castitate* (Ibid., 2). Pro presentibus, et vilem, Domino sup-

celsa est ac Salviano digna in codice Corbeiensi, quem bona fide expressimus. Quin et Salvianus ipse hanc emendationem confirmat in epistola quinta, unde hæc sumpta sunt.

^c Ita videtur legi et interpungi debere hic locus ut hic editus est. Nam et editiones ita habent, et sensus postulat uti hanc lectionem retineamus. Attamen codex Corbeiensis habebat: *Et ablegavit laborem, videlicet, etc.* Cæterum antequam ab hoc loco disceramus, admonendum putavi lectorem hic in eodem codice pro *amandavit* scriptum esse *commendavit*. Quo etiam modo alibi legi annotatum est in margine editionis Pithææ:æ.

plurari jubet et orare : quod utique non juberet, nisi exorare posse consideret. Quomodo ergo aliquis pro obtinendis futuri temporis bonis apertas Dei aures, pro presentibus autem clausas atque obstrictas putat? Aut quomodo nos in ecclesia supplicantes presentem nobis salutem a Deo poscimus, si audiendos nos penitus non putamus? Nulla ergo nobis pro incolumitatibus ac prosperitatibus nostris vota facienda sunt. Quin potius ut modestia supplicationis vocem conciliet postulantis, dicendum fortasse nobis est : Domine, non prosperitatem vite istius petimus, nec pro bonis presentibus supplicamus; scimus enim aures tuas his obsecrationibus clausas esse et auditum te ad preces istiusmodi non habere, sed pro his tantummodo petimus quæ sunt futura post mortem. Esto igitur, postulatio talis utilitate non carcat; **13** quomodo ratione subsistit? Si enim Deus a respectu hujus sæculi curam removet, et postulantium precibus aures suas claudit; absque dubio qui non audit nos pro presentibus, non audit etiam pro futuris : nisi forte credimus pro precum diversitate aures suas Christum vel tribuere vel negare, id est, ut claudat eas cum rogantur presentia, aperiat cum futura. Sed de his dicendum amplius non est. Tam stulta enim sunt et tam frivola, ut cavendum sit ne id ipsum quod pro honore Dei dicitur, injuria Dei esse videatur. Tanta quippe est majestatis sacræ et tam tremenda reverentia ut non solum ea quæ ab illis contra religionem dicuntur horrere, sed etiam quæ pro religione nos ipsi dicimus cum grandi metu ac disciplina dicere debeamus. Igitur si stulte atque impie creditur quod curam humanarum rerum pietas divina despiciat, ergo non despicit. Si autem non despicit, regit. Si autem regit, hoc ipso quod regit judicat : quia regimen esse non potest, nisi fuerit jugiter in rectore judicium.

VI. Sed parum esse fortasse quispiam putet quod hoc ratio declarat, nisi probetur exemplis. Videamus qualiter mandata a principio Deus rexit; et ita cum omnia semper guberasset monstrabimus, ut simul etiam judicasse doceamus. Quid enim Scriptura dicit : *Formavit igitur Deus hominem de limo terræ, et inspiravit in eum spiraculum vite (Gen. 2, 7).* Et quid postea? *Posuit, inquit, eum in paradiso voluptatis (Ibid., 15).* Quid deinceps? Dedit scilicet legem, præceptis imbut, institutione formavit. Quid autem post hoc secutum est? Præterit homo mandatam sacram, sententiam subit, paradisu perdidit, poenam damnationis excepit. Quis non in his omnibus et gubernatorem Deum videat et judicem? **14** Constituit enim Adam in paradiso innocentem, expulit eum. In constitutione ordinatio est, in expulsionem judicium. Quando enim eum in loco voluptatis posuit, ordinavit : quando autem eum de regno expulit, judicavit.

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Dubitandum non est quin hæc lectio præferenda sit ei quæ exstat in editione Pithœci, ubi sic habetur : *Nihil se de cæde fratris conscium responderit.* Præter auctoritatem porro codicis Corb. quo usi sumus in emendatione hæc istius, lectio illa confirmatur etiam

A Ergo hoc de primo homine, id est, de patre. Quid de secundo, id est, de filio? *Factum est, inquit Scriptura sacra, post multos dies ut offerret Cain de fructibus terræ munera Domino. Abel quoque obrutit de primitiis gregis sui et de adipibus ejus. Et respexit Dominus ad Abel et ad munera ejus : ad Cain vero et ad munera ejus non respexit (Gen. iv, 3-5).* Priusquam de evidentiore judicio Dei dicam, puto quod etiam in his quæ jam diximus, quædam censura judicii est. In hoc enim quod unum sacrificium Deus suscipit, alterius excludit, evidentissime utique et de unius justitia et de iniquitate alterius judicavit. Sed hoc parum est. Cum igitur futuro facinori viam sternens fratrem in solitudinem trahit, secretis patrocinantibus scelus peragit, impiissimus pariter et stultissimus, qui ad perpetrandum maximum nefas sufficere sibi credidit si aspectus vitaret hominum, fratricidium Deo teste facturus. Unde puto quod hæc in illo jam tunc opinio fuerit quæ nunc in multis est, Deum scilicet terrestria non respicere et actus sceleratorum hominum non videre. Nec dubium est, cum post facinus admissum, Dei sermone conventus, nihil se de cæde fratris ^a scire responderit. Adeo inscium facti sui Deum arbitrabatur ut crederet feralissimum nefas tegi posse mendacio. At aliter expertus est quam putabat. Nam Deum, a quo non existimavit videri scelera cum occideret, sensit videre cum damnaretur. Hic nunc requirere ab illis volo qui negant res nunc humanas vel respici a Deo, vel regi, vel judicari; an cuncta in his quæ diximus e diverso sint. **15** Puto enim quod præsens est qui sacrificio interest, et regit qui Cain post sacrificia castigat, et sollicitus est qui ab interfectore interfectum requirit, et judicat qui percussorem implum justa animadversione condemnat. In quo quidem etiam illud non incommode : ^b verum ne miremur nunc sanctos homines quædam aspera pati, cum videamus quod jam tunc Deus etiam per maximum nefas ^c primum sanctorum sivit occidi. Quæ quidem qua ratione patitur, neque humane imbecillitatis est plena indagine cognoscere, neque tunc temporis disputare. Interim probare satis est omnia istiusmodi non negligentia aut incuria Dei fieri, sed consilio ac dispensatione permitti. Nequaquam autem injustum possumus dicere, in quo divinum esse judicium non possumus denegare : quia summa justitia est, voluntas Dei. Neque enim ideo non justum est quod divinitas agit, quia capere vim divinx justitiæ homo non valet. Sed ad propositum revertamur.

VII. Videmus ergo in his quæ dicta sunt nihil incuria Dei actum, sed quia quædam ex his dispositio divina ita ordinavit, quædam patientia sustinuit, quædam sententia ^d judicavit. Sed non satis quidam forte existimant hæc quæ dicimus nos probasse præ-

auctoritate editionum Brassicani et Galesinii.

^b Assentior Rittershusio, qui subesse hic mendaciam existimat.

^c Id est, Abelem.

^d Codex Colbert. vindicavit.

paucos. Videamus an id ipsum manifestare possimus etiam per universos. Aucta igitur ac multiplicata humani generis multitudine simul et iniquitate, videns Deus, inquit Scriptura sacra, quod multa malitia hominum esset in terra, et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore, pœnituit eum quod hominem fecisset in terra; et tactus dolore cordis intrinsecus, Delebo, inquit, hominem quem creavi, a facie terræ (Gen. vi, 5-7). Consideremus quemadmodum in his omnibus et sollicitudo Domini pariter et severitas indicetur. Primum enim ait : **16** Videns autem Deus; secundo, Tactus dolore cordis intrinsecus; tertio, Delebo, inquit, hominem quem creavi. In hoc siquidem quod videre omnia Deus dicitur, cura ejus ostenditur; in hoc quod dolet, terror irati; in hoc quod punit, severitas judicantis. Pœnituit ergo, inquit Scriptura sacra, Deum quod hominem fecisset in terra; non quod Deus sit obnoxius huic motui aut ulli subjaceat ^a passioni; sed sermo divinus ad insinuandam plenius nobis rerum scripturarum intelligentiam, quasi humano nobiscum affectu loquens, sub nomine pœnitentis ^b Dei vim demonstravit irati. Ira est autem Divinitatis, pœna peccantis. Quid ergo post hæc secutum est? Cum, inquit, vidisset Deus terram esse corruptam, dixit ad Noe : Finis universæ carnis venit coram me : repleta est terra iniquitate a facie eorum, et ego disperdam eos cum terra (Ibid., 15). Et quid postea? Rupti sunt, inquit, omnes fontes abyssi magnæ, et cataractæ cæli apertæ sunt : factaque est pluvia super terram quadraginta diebus et quadraginta noctibus (Gen. vii, 11, 12). Et paulo post : Consumpta est omnis caro quæ movebatur super terram (Ibid., 21). Et deinceps : Remansit autem solus Noe, et qui cum eo erant in arca (Ibid., 23). Illic nunc requirere ab illis volo qui incuriosum rerum humanarum appellant Deum, an illo tempore vel curasse eum terrestria creabant vel judicasse. Puto enim non judicavit tantum, sed etiam dupliciter judicavit. Nam dum servabat bonos, pium se retributorem, et dum condemnat malos, se verum judicem comprobavit. Sed hæc forsitan apud stultos, quia ante diluvium, id est, quasi alio quodam sæculo gesta sunt, minus auctoritatis habere videantur. Quasi vero aut tunc alius Deus fuerit, aut postea eandem mundi curam habere noluerit. Possum quidem divino munere per singulas **17** post diluvium generationes probare quæ dico; sed et enormitas velat, et tamen **D** certa quedam et majora sufficiunt : quia cum idem sit absque dubio majorum pariter ac minorum Deus, id

profecto intelligendum est in minoribus quod in majoribus comprobatur.

VIII. Igitur cum post diluvium generationi hominum benedixisset Deus, immensamque hominum multitudinem benedictio ipsa generasset, loquitur ad Abraham Dominus e cælo (Gen. xii, 1), jubens ut deserat terram suam, inquirat alienam. Vocatur, sequitur, adducitur, collocatur; fit de paupere locuples, de ignoto potens, infimus peregrinatione, excellentissimus dignitate. Sed ne hæc tamen quæ ei ^c data a Deo fuerant, muneris tantum viderentur fuisse, non meriti, qui lætabatur prosperis, probatur adversis. Sequitur quippe labor, periculum, timor. Vexatur commigratione, fatigatur exsilio, contumelia afficitur, uxore privatur; immolari sibi Deus filium jussit, pater obtulit; et quantum ad ^d defunctionem cordis pertinet, immolavit. Rursum exsilia, rursum metus, Philistinorum invidia, Abimelech rapina : multa quidem mala, sed tamen paria solatia. Nam etsi a plurimis afficitur, tamen de omnibus vindicatur. Quid igitur in cunctis istis quæ memoravimus? num Deus non est et inspector, et invitator, et ductor, et sollicitus, et sponsor, et protector, et munerator, et probator, et sublimator, et ultor, et judex? Inspector quippe est, dum ex omnibus unum elegit quem meliorem vidit; invitator, dum vocat; ductor, dum ad ignota perducit; sollicitus, dum ad illicem visitat; sponsor, dum futura promittit; protector, quia inter gentes barbaras protexit; munerator, quia locupletavit; probator, quia tentari asperis voluit; sublimator, quia potentiorum omnibus **18** fecit; ultor, quia eum de adversariis ultus est; judex, quia dum ulciscitur, judicavit. Subjungit autem statim huic historiae Deus dicens : Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est, et peccatum eorum aggravatum est nimis (Gen. xviii, 20). Clamor, inquit, Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est. Pulchre clamorem dixit in se habere peccata. Grandis enim absque dubio peccantium clamor est, qui a terra ascendit ad cælum. Quare autem peccata hominum quasi clamare testatur? Scilicet quia cædi aures suas Deus dicit clamoribus peccatorum, ne differatur pœna peccantium. Et vere clamor, et grandis clamor est, quando pietas Dei peccatorum clamoribus vincitur ut peccantes punire cogatur. Ostendit ergo Dominus quam invitatus puniat etiam gravissimos peccatores, dicens quod clamor Sodomorum ad se ascenderit. Hoc est dicere : Misericordia quidem mea

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Sic infra lib. iv, pag. 71 : Cumque ejus naturæ sit mens Dei atque majestas ut nulla iracundiæ passione moveatur. Utrobique vocabulum illud barbare positum est pro eo quod Latini dicunt affectum animi vel affectionem. Invaluerat nimirum ævo Salviani corruptio illa lingue Romanæ, quando eadem voce, ut affectionem animi significent, utuntur etiam Bacharius in epistola ad Januarium, sanctus Ambrosius, Cassianus, Faustus Reicensis, Cæsarius Arclateosis, Ruricius Lemovice sis, Julianus Pomerius, ac multi alii.

^b Imitatus est Salvianum Faustus Reicensis in epi-

stola ad anonymum, in qua hæc leguntur : Cæterum Dei ira, justitia est; Dei furor, severitatis rigor est; Dei jurasse, definisse est; Dei pœnituisse. Sententia tamen sæpe mutata. Et cum se persequente aliquo lædi dicit, crimen lædentis ostendit. Cæterum Salvianus lib. ii, pag. 29, ait aspectum Divinitatis propitiæ esse munus conservationis humanæ.

^c Colbert., data a Domino.

^d In ora Pithœanæ editionis annotatum est alibi legi definitionem. Quo etiam modo legitur in codice Colbertiano.

mibi suadet ut parcam, sed tamen peccatorum clamor cogit ut puniam. Cum ergo ista dixisset, quid consecutum est? Mittuntur angeli Sodomam (*Gen. xix, 1, seqq.*), proficiscuntur, introeunt, honorum foveantur officio, malorum vexantur injuria; cæcantur improbi, salvantur probi. ^a Loth cum affectibus piis urbe educitur: urbs cum habitatoribus impiis concrematur. Interrogo hic utrumnam Deus ex judicio malos, an sine judicio concremarit? Qui sine judicio Sodomitis punitos a Deo dicit, iniquum Deum arguit. Si autem cum judicio malos perdidit, judicavit. ^b Judicavit utique; et quidem jam quasi ad instar futuri judicii judicavit. Cum enim ad supplicium malorum gehennam in futurum arsuram esse manifestum sit, Sodomam et vicinas ei urbes cælestis flamma consumpserit. In præsentem autem illud quod futurum est, Deus voluit declarare judicium, quando super inipium populum gehennam misit e cælo; ¹⁹ sicut etiam apostolus dicit (*II Petr. n, 6*) quod Deus civitates Sodomam et Gomorrhæm eversione damnarit, exemplum ponens impie acturis: quamvis id ipsum quod ibi actum est, plus habuerit misericordiæ quam severitatis. Quod enim penam eorum tam diu distulit, misericordiæ fuit; justitiæ, quod aliquando punivit. Et ideo cum angelos Sodomam Deus mitteret, hoc nobis probare voluit, quod etiam malos puniret invitus. Scilicet ut cum legeremus quæ a Sodomitis angeli pertulissent, et videremus scelerum immanitatem, criminum turpitudinem, libidinum obscenitatem; probaret utique nobis Deus quod ipse eos noverit perdere, sed ipsi extorserint ut perirent.

IX. Possum innumera proferre. Sed vereor ne dum satis ^c rem probare nitimur, historiam texuisse videamur. Moyses in deserto positus gregem pascit (*Exod. m*), rubum ardere conspicit, Deum ex rubo audit, præcepta accipit, potestate exaltatur, ad Pharaonem mittitur, venit, loquitur, contemnitur, vincit. Ægyptus percutitur, Pharaonis inobedientia verberatur, et quidem non uno modo; scilicet ^d ut plus

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Id est, cum uxore et liberis. Recepta erat sæculo illo vocis istius usurpatio, ut propinqui significarentur: de quo nos fortassis amplius disseremus in notis ad epistolas Ruricii episcopi Lemovicensis. Vide Rosweydi Onomasticon ad Vitas Patrum.

^b In aliis editionibus legitur: Si autem cum judicio malos perdidit, judicavit utique. Codex Corbeiensis eleganter repetit vocem judicavit. Sic etiam Colb.

^c Editio Brassicani: Vereor ne dum satis rem probare nitimur. Galesinius: Vereor ne dum satis rem probare nitimur. Pithæus: Vereor ne dum satis reprobare rem nitimur. Nos secuti sumus auctoritatem codicis Corbeiensis. Pro eo autem quod editio Pithæi omnino male habeat texisse, nos secuti codicem Corbeiensem et superiores editiones reposuimus texisse. Atque ita in sua editione emendavit Rittershusius. Similis error acciderat in Commonitorio Vincentii Lirinensis.

^d Colbert., ut unus sacrilegus.

^e Editio Pithæi: Et quid? postremo decies rebellat, etc. Reddidimus hic bona fide codicem Corbeiensem. Unde confirmatur conjectura Rittershusii, qui ita legendum esse monuerat.

^f Cum hic locus varie legatur, admonuissetque

PATROL. LIII,

sacrilegus torqueatur diversitate supplicii. ^e Et quid postremo? decies rebellat, decies verberatur. Quid ergo dicimus? Puto quod in his omnibus et curare pariter res humanas Deum et judicare cognoscas.

^f In Ægypto quippe tunc enim non simplex tantum, sed multiplex constat Dei fuisse judicium. Quotiescunque enim rebellantes Ægyptios percussit, toties judicavit. Sed post ista quæ diximus, quid secutum est? Israel dimittitur, pascha ^g celebrat, Ægyptios spoliat, dives abscedit, Pharaonem pœnitet, exercitum contrahit, ad fugientes pervenit, castris jungitur, tenebris separatur, siccatur pelagus, Israel graditur, officiosa undarum patientia liberatur. Pharo sequitur, ²⁰ mare super eum ^h volvitur, fluctu operiente deletur. Puto jam non obscurum in his quæ

^B acta sunt Dei esse judicium, et quidem non judicium tantum, sed etiam moderationem atque patientiam. Patientiæ enim fuit quod ¹ Ægyptii rebellantes sæpe percussi sunt; judicii, quod ¹ contumaciæ pertinaces morte damnati. Igitur post hunc rerum gestarum ordinem ingreditur eremum victrix sine bello gens Hebræorum. Agit iter sine itinere, viatrix sine via, prævio Deo, divino commilitio honorabilis, ductu cælesti potens, sequens mobilem columnam, nubilam die, igneam nocte, congruas colorum diversitates pro temporum diversitate sumentem; scilicet ut et diei ^k lucem lutea obscuritate distingueret, et caliginem noctis flammeo splendore claritatis radiaret. Adde huc fontes repente natos, adde medicatas aquas vel datas vel ^l immutatas, speciem servantes, naturam relinquentes. Adde aperta erumpentibus rivis montium capita, adde scatulentia novis pulverulenta arva torrentibus, adde inlatos itinerantium castris alitum greges Dei pietate indulgentissima ^m,

^C non usibus tantum hominum, sed etiam inlecebris servientes, datum per quadraginta annos astris quotidie famulantibus cibum, rorantes jugiter escis dulcibus polos, non ad victum tantum, sed etiam ad delicias profluentes. Adde homines in nullis membro-

Rittershusius legendum videri *In Ægypto quippe tunc non simplex*, nos ejus conjecturam secuti sumus in hac editione, ut sensum aliquem faceremus huic loco.

^g Colbert., celebratur, Corb., celebrato.

^h Corb., super volvitur. Hinc volumina pro fluctibus in epistolis Meletii episcopi Mopsuesteni et Theodreti Cyrensis editis in synodico adversus tragrediam Irenæi cap. 119, 129, 139, 151. Plinius lib. vii, cap. 45: *Magna sortis humanæ reperiantur volumina.*

ⁱ Colbert., Ægyptios rebellantes sæpe percussit.

^j Id est, in contumacia durantes. Quod alii, ut diversa sunt hominum ingenia, aiunt esse animi parum liberalis, alii vero generosæ et excelssæ mentis.

^k Colb., lumen.

^l Idem codex, invitatas.

^m Hic locus sic antea legebatur in editione Pithæi et in codice Corbeiensi, *Deum pietate indulgentissima*, etc. Admonuerat autem Rittershusius legendum esse *Dei pietate*. Cum itaque lectionem illam præferrent editiones Brassicani et Galesinii, dubitandum non erat quin Rittershusii conjectura foret retinenda.

rum suorum partibus accessus et decessus humanorum corporum nescientes, ungues non auctos, dentes non imminutos, capillos semper æquales, non attritos pedes, non ^a scissas vestes, calciamenta non rupta, redundantem hominum honorem usque ad induviarum vilium dignitatem. Adde huc erudiendæ gentis officio descendente ad terras Deum, accomodantem se terrenis visibus ^b Deum filium, innumeræ **21** multitudinis plebem in consortium divinæ familiaritatis admissam, sacræ amicitiae honore polentem. Adde huc tonitrua, adde fulgura, terribiles buccinarum cœlestium sonos, tremendum undique totius aeris fragorem, polos sacris clangoribus mugientes, ignes, caligines, nebulas Deo plenas, loquentem cominus Dominum, legem divi ore resonantem, incisas digito Dei litteras, ^c rupices paginas, saxeam volumen, discentem populum, et docentem Deum, ac mixtis pene hominibus atque angelis unam cœli ac terræ scholam. Sic enim scriptum est, quod cum retulisset Moyses verba populi ad Dominum, dixerit ei Dominus : *Jam nunc veniam ad te in caligine nubis, ut audiat me populus loquentem ad te* (Exod. xix, 9). Et paulo post : *Ecce, inquit, cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura et nubes densissima operire mentem* (Ibid., 16). Et iterum : *Descenditque Dominus super montem Sina in ipso montis vertice* (Ibid., 20). Ac deinceps : *Loquebaturque cum Moysæ, videntibus universis quod columna nubis staret ad ostium tabernaculi; stabantque et ipsi, et adorabant per fores tabernaculorum suorum. Loquebatur Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum* (Exod. xxxiii, 9-11). Quæ cum ita sint, videtur habere hominis curam Deus, hæc tanta tribuens, hæc tanta præstans, participem sermonis sui vilem homunculum faciens, et quasi in consortium sacræ sodalitatis admittens, aperiens ei plenas divitiis immortalibus palmas suas, alens eos nectaris poculo, pascens cœlesti cibo? Quam, rogo, majorem eis gubernaculi sui præstare curam, quem majorem præstare potuit affectum, quam ut cum præsentis sæculi vitam agerent, speciem jam futuræ beatitudinis considerent?

X. Sed respondeatur forte hoc loco, habuisse quondam hanc hominum curam Deum; **22** cæterum nunc penitus non habere. Unde hoc ita credimus?

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Hic tantummodo admonerim in codice Corbeiensi legi *adscissas vestes*, in Colbertino *cissas*.

^b Ita codex Corbeiensis. Colbertinus tamen et omnes editiones habent *Dei Filium*. Rursum Rittershusio displicet quod hic legitur *visibus*, mavultque legi *visibus*. Et tamen hic est mira editionum ac codicum concordia.

^c Sic eleganter, inquit Rittershusius, vocat lapideas tabulas quibus digito Dei erant inscripta decem verba legis. Et nota *rupices* adjective et rarerè positum nomen pro *saxea*, cum *alias* rupices substantive soleant dici homines staptidi et hardi.

^d Colbert., *accipimus*.

^e In editione Brassicana et Pithœi sic legitur hic locus : *Usitatum est hoc humanæ menti, cum intueatur illa magis semper quæ desunt*. Galesinius : *Usitatum hoc humanæ mentis est vitium, illa magis velle*

A forsitan quia, ut illi tunc, mannam quotidie non comedimus, cum agros triticeos plenos messibus demetamus; quia coturnices humanis se manibus ingerentes non apprehendimus, cum omnia avium, peducum, bestiarum genera devoremus; quod salientes rupibus aquas apertis oribus non ^d excipimus, cum vinarias domos vinearum fructibus inrigemus? Adde ego amplius aliquid, quod nos ipsi, qui illos tunc Deo curæ fuisse et nos a Deo negligi dicimus, si accipere pro præsentibus bonis præterita possemus, respueremus penitus conditionis istius optionem. Nollemus enim hæc quæ nunc habemus amittere, ut possemus ea quibus tunc illi usi sunt possidere; non quod nos meliora nunc habeamus quam gens illa tunc habuit, sed quia et illi qui quotidiano tunc cœli ac Dei ministerio pascebantur, antiquam ventris ingluviem bonis præsentibus præferabant, turpissima scilicet ciborum carnalium recordatione mœsti, et fetidissimo cæparum atque alliolorum amore ærescentes : non quod potiora essent quibus antea usi erant, sed quia, quod nunc a nobis fit, hoc tunc ab illis. Illi horrebant quæ erant, et quæ non erant desiderabant. Nos magis laudamus illa quæ tunc fuerunt quam ista quæ nunc sunt, non quia si eligendi facultas esset, semper habere illa malleamus, sed quia usitatum hoc humanæ mentis est vitium, ^e illa magis semper velle quæ desunt. Et quia, ut ^f ille ait, *aliena nobis, nostra plus aliis placent*, ^g accidit quoque illud quod generale ferme est omni homini, ut Deo semper ingratus sit; inuitoque hoc et quasi nativo malo se cuncti invicem vincunt, ut beneficis Dei detrahant, ne debitores se esse cognoscant: Sed hæc hæctenus. Nunc ad negotii dudum cœpti ordinem **23** revertamur; quamvis, ut reor, non mediocriter jam probaverimus quæ proposuimus; sed addamus tamen adhuc, si placet, quippiam : quia melius est plus probare aliquid quam necesse est, quam minus forsitan quam negotio debeatur.

XI. Liberatus quondam de Pharaonis jugo populus Hebræorum, ad Sina montem prævaricatus est, et statim a Domino pro errore percussus. Sic enim scriptum est : *Percussit ergo Dominus populum pro errore vituli quem fecerat Aaron* (Exod. xxxii, 35). Quod potuit major et evidentius de peccatoribus Deus ferre judicium, quam ut statim ^h consequere-

quæ desunt. Itaque expungit voces illas, cum intueatur. Offenderunt porro illæ aures Rittershusii, qui illas sine detrimento sententiæ rectius abesse posse putat. Gaudio conjecturam ejus firmari auctoritata codicum Corbeiensis et Colbertini, qui duabus illis vocibus carent.

^f P. Syrus.

^g In aliis editionibus, quin etiam in Pithœana, sic legitur : *Et quia, ut ille ait, aliena nobis, nostra plus aliis placent. Accedit quoque illud*, etc. Opinor autem neminem ambigere quin emendatior habeatur hic locus in codice Corbeiensi, quem bona fide expressimus.

^h Infra, pag. 25 : *Nec pene prius peractum est facinus peccantium quam ulcisceretur pœna peccatum*. Vide notas ad Lupum Ferrar., pag. 473.

tur poena peccantes? Et tamen cum omnis populus A et Abiu filii Aaron (thuribus, posuerunt ignem et incensum desuper, offerentes coram Domino ignem alienum : quod eis præceptum non erat. Egressusque ignis a Domino, devoravit eos, et mortui sunt coram Domino (Levit. x, 1, 2). Quid enim aliud quam extantam 25 super nos dexteram suam et imminuentem jugiter gladium voluit ostendere, qui errorem supradictorum statim in ipso opere punivit, nec pene prius peractum est facinus peccantium, quam ulcisceretur poena peccatum? Quamvis non id tantum in hac re actum sit, sed etiam multa alia. Cum enim in illis tunc non mens impia, sed facilitas nimium inconsulta punita sit, declaravit profecto Dominus quo supplicio digni essent qui contemptu Divinitatis aliquid admitterent, quando etiam illi percussi a Deo essent qui sola mentis inconsideratione peccassent, aut quam rei essent qui contra B jussionem Domini sui facerent, cum etiam illi taliter plecterentur qui injussa fecissent. Porro autem etiam ex hoc consulere Deus voluit nostræ correctioni per censuram salubris exempli, ut omnes laici intelligerent quantum iram Dei timere deberent, cum a præsentis poena filios sacerdotis nec meritum parentis eriperet, nec ministerii sacri privilegium vindicaret. Sed quid ego de his dico quorum inconsiderantia quodammodo Deum tetigit et ad caelestem injuriam redundavit? Maria contra Moysen loquitur, et punitur; nec punitur tantum, sed judicii more punitur. Primum enim ad iudicium vocatur, deinde arguitur, tertio verberatur. In objurgatione excipit vim sententiæ, in lepra autem patitur piaculum criminose; C quamvis coercitio istiusmodi non Mariam tantum, sed etiam Aaronem humiliaverit, quia etsi deformari lepra summum antistitem non oportuit, et ipsam tamen Domini castigatio flagellavit : nec solum hoc, sed in poenam quam Maria patitur, Aaron etiam quasi culpæ particeps coercetur. Maria enim supplicio afficitur, ut Aaron confusione mulctetur. Porro autem ut inexorabilem in quibusdam agnosceremus formam divini esse iudicii, 26 ne illius quidem intercessu qui læsus fuerat indulset. Sic enim legimus ad Aaronem et Mariam dixisse Dominum : Quare igitur non timuisti detrahere servo meo Moysi? iratusque abiit. Et ecce Maria apparuit candens lepra quasi nix; clamavitque Moyses ad Dominum dicens : Obsecro, Domine, sana eam. Cui respondit Dominus : Si pater ejus spuisset in faciem illius, non debuerat saltem decem dierum rubore suffundi? Separetur septem diebus extra castra, et postea revocabitur (Num. xii, 8-14). Sufficiant igitur de hoc genere divisionis et de hac parte sermonis ista quæ diximus. Infinitum enim est de omnibus disputare, quæ nimis longum est etiam sine disputatione numerare. Sed adhuc tamen aliquid addamus.

tur poena peccantes? Et tamen cum omnis populus A et Abiu filii Aaron (thuribus, posuerunt ignem et incensum desuper, offerentes coram Domino ignem alienum : quod eis præceptum non erat. Egressusque ignis a Domino, devoravit eos, et mortui sunt coram Domino (Levit. x, 1, 2). Quid enim aliud quam extantam 25 super nos dexteram suam et imminuentem jugiter gladium voluit ostendere, qui errorem supradictorum statim in ipso opere punivit, nec pene prius peractum est facinus peccantium, quam ulcisceretur poena peccatum? Quamvis non id tantum in hac re actum sit, sed etiam multa alia. Cum enim in illis tunc non mens impia, sed facilitas nimium inconsulta punita sit, declaravit profecto Dominus quo supplicio digni essent qui contemptu Divinitatis aliquid admitterent, quando etiam illi percussi a Deo essent qui sola mentis inconsideratione peccassent, aut quam rei essent qui contra B jussionem Domini sui facerent, cum etiam illi taliter plecterentur qui injussa fecissent. Porro autem etiam ex hoc consulere Deus voluit nostræ correctioni per censuram salubris exempli, ut omnes laici intelligerent quantum iram Dei timere deberent, cum a præsentis poena filios sacerdotis nec meritum parentis eriperet, nec ministerii sacri privilegium vindicaret. Sed quid ego de his dico quorum inconsiderantia quodammodo Deum tetigit et ad caelestem injuriam redundavit? Maria contra Moysen loquitur, et punitur; nec punitur tantum, sed judicii more punitur. Primum enim ad iudicium vocatur, deinde arguitur, tertio verberatur. In objurgatione excipit vim sententiæ, in lepra autem patitur piaculum criminose; C quamvis coercitio istiusmodi non Mariam tantum, sed etiam Aaronem humiliaverit, quia etsi deformari lepra summum antistitem non oportuit, et ipsam tamen Domini castigatio flagellavit : nec solum hoc, sed in poenam quam Maria patitur, Aaron etiam quasi culpæ particeps coercetur. Maria enim supplicio afficitur, ut Aaron confusione mulctetur. Porro autem ut inexorabilem in quibusdam agnosceremus formam divini esse iudicii, 26 ne illius quidem intercessu qui læsus fuerat indulset. Sic enim legimus ad Aaronem et Mariam dixisse Dominum : Quare igitur non timuisti detrahere servo meo Moysi? iratusque abiit. Et ecce Maria apparuit candens lepra quasi nix; clamavitque Moyses ad Dominum dicens : Obsecro, Domine, sana eam. Cui respondit Dominus : Si pater ejus spuisset in faciem illius, non debuerat saltem decem dierum rubore suffundi? Separetur septem diebus extra castra, et postea revocabitur (Num. xii, 8-14). Sufficiant igitur de hoc genere divisionis et de hac parte sermonis ista quæ diximus. Infinitum enim est de omnibus disputare, quæ nimis longum est etiam sine disputatione numerare. Sed adhuc tamen aliquid addamus.

XII. Pœnitet gentem Hebræorum de Ægypto re-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Infra, pag. 27 : Ut proficeret cunctorum emendationi poena omnium noxiorum. Et hb. vii, pag. 156, ut dum pars clade cæditur, pars exemplo emendaretur. Tacitus, lib. xiv Annalium : Magnum exemplum quod

contra singulos utilitate publica rependitur : quando scilicet decimus quisque fusti feritur in exercitu. Vide Rittershusium ad istum Salviani locum.

cessisse (*Exod. xvi*), percutitur; dolet deinde fatigari a labore itineris, affligitur; carnes desiderat, verberatur. Et quia quotidie mannam edens explere inlecebris cupit ventris ingluviem, optata quidem cupiditate saturatur, sed in ipsa tamen saturitate torquetur. *Adhuc enim*, inquit Scriptura, *esca erat in ore ipsorum, et ira Dei ascendit in eos. Et occidit plurimos eorum, et electos Israel impedivit* (*Psal. LXXVII, 30, 31*). Og contra Moysen rebellat, exstinguitur (*Deut. m*). Core conviciatur, obruitur. Dathan et Abiron murmurant, devorantur (*Num. xvi*). *Aperta est enim*, inquit, *terra, et deglutivit Dathan, et operuit synagogam Abiron* (*Psal. cv, 17*). Ducenti quoque et quinquaginta, ut sacer sermo testatur, principes viri qui tempore concilii per nomina vocabantur, surrexerunt contra Moysen: *Cumque stetissent contra Moysen et Aaron, dixerunt: Sufficiat vobis, quia omnis multitudo sanctorum est, et in ipsis est Dominus. Cur elevamini super populum Domini* (*Num. xvi, 3*)? Et quid post hæc? *Ignis*, inquit, *egressus a Domino interfecit ducentos quinquaginta viros qui offerebant incensum* (*Ibid., 35*). **27** Sed cum hæc tanta fierent, cœlestis cura non profuit. Adhibita est sæpissime coercitio, sed emendatio non est secuta. Sicut enim nos, cum flagellamur assidue, non corrigimur, ita et illi cum cæderentur sæpissime, non emendabantur. Quid enim scriptum est? *Murmuravit autem omnis multitudo filiorum Israel sequenti die contra Moysen et Aaron, dicens: Vos interfecistis populum Domini* (*Num. xvi, 41*). Et quid postea? Percussa sunt statim et divino igne consumpta quatuordecim millia hominum et septingenti. Cum omnis ergo tunc populi multitudo peccaverit, cur non est in omnibus vindicatum? præsertim cum ex illa quam supra dixi seditione Core nullus evaserit. Cur ibi cunctum peccantum cœ-

tum interfici Deus voluit, hic tantummodo portionem? Scilicet quia plenus et ^a justitiæ et misericordiæ Dominus, et pietati suæ multa donat per indulgentiam, et ^b severitate punit per disciplinam. Et ideo ibi præstitit disciplinæ, ut proficeret cunctorum emendationi pœnam omnium noxiorum; hic autem misericordiæ suæ tribuit, ne universus populus deperiret. Et tamen cum tam misericorditer egerit, quia in parte plebis castigatio toties repetita non profuit, ad ultimum omnes morte damnavit. Quæ res et timori et emendationi nostræ simul proficere deberet, scilicet ne qui illorum exemplo penitus non corrigimur, illorum fortasse exitu puniamur. Non enim dubium est quid actum de eis fuerit. Nam cum universa gens Hebræorum ad hoc de Ægypto exierit ut terram repromissionis intraret, præter duos tantum sanctos nullus intravit. Sic enim scriptum est: *Locutus est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens: Usquequo multitudo hæc pessima murmurat contra me? Viro ego, ait Dominus: sicut locuti estis ante me hodie, sic faciam vobis.* **28** *In solitudine hac jacebunt cadavera vestra* (*Num. xiv, 26, 29*). Et quid postea? *Parvulos*, inquit, *vestros de quibus dixistis quod prædæ hostibus forent, introducam ut videant terram quæ vobis displicuit. Vestra cadavera jacebunt in solitudine* (*Ibid., 31, 32*). Et quid deinde? *Omnes*, inquit, *mortui sunt atque percussi in conspectu Domini* (*Ibid., 36, 37*). Quid est quod in his omnibus non sit? Vis videre rectorem? Ecce et præsentia corrigit, et futura disponit. ^c Vis videre severum judicem? Ecce noxios punit. Vis videre justum et pium? Ecce innocentibus parcit. Vis videre in omnibus judicem? Ecce ubique judicium est. Nam et ut judex arguit, et ut judex regit. Judex promit sententiam, judex noxios perimit, judex innoxios muneratur ^d.

^a Colbert., *justitia et misericordia.*

^b Editiones: *Et severitati per disciplinam.* Haud dubie lectio illa optima est. Sed ego præfero lectionem codicis Corbeiensis. Augustinus in psalmum centesimum: *Deus autem nec in bonitate misericordiæ perdit judicii severitatem, nec in judicando cum severitate amittit misericordiæ bonitatem.*

^c Corb. et Colbert., *vis videre justum et pium et severum judicem.*

^d *Explicit lib. 1.* Ita editio Pithœi. Codex Corbeiensis habet: *Explicit liber I cum facilitate.* Titulus vero se-

quentis libri is est: *Incipit liber secundus in virtute Dei.* Hæc admonere fortassis nullius erat momenti. Verum ex antiquitate amamus etiam quisquillas et semesos lapides. Solebant veteres, ut annotatum est a viris eruditissimis, in fine librorum scribere *Explicit*; significare volentes perventum esse ad finem voluminis, quod plane explicatum esset et evolutum. Hieronymus in epistola ad Marcellam: *Solemus completis opusculis ad distinctionem rei aliterius sequentis medium interponere EXPLICIT aut FELICITER aut aliquid ejusmodi.*

LIBER SECUNDUS.

28 1. Sufficiunt igitur de exemplis ista quæ diximus; quibus utique jugiter Deus noster et contemplator sollicitissimus, et gubernator piissimus, et judex justissimus comprobatur. Sed cogitat de imperitoribus forte aliquis: Si sic aguntur nunc a Deo omnia ut tunc acta sunt, quid est quod mali prævalent, affliguntur boni, et cum tunc iram mali senserint, et misericordiam boni, nunc videntur sentire quodammodo boni iram et mali gratiam? Paulè post ad ista res-

pondeam. Nunc quia tria hæc, id est, præsentiam Dei, gubernationem atque judicium, tribus his me probaturum esse promisi, hoc est, ratione, exemplis ac testimoniis, quia ratione et exemplis jam satisfecimus, superest ut testimoniis declaremus: **29** quamvis exempla ipsa quæ diximus, haberi pro testimoniis debeant, quia recte testimonium esse dicitur quo rerum veritas approbatur. Quid igitur ex illis tribus quæ supra dicta sunt, per testimonia sacra primum

probari debet, præsentia, an gubernatio, ane iudicium? Præsentia, opinor: ^a quia qui vel rector est vel iudicaturus, præsens absque dubio esse debet, ut vel regere quidquid illud est vel iudicare possit. Loquens in voluminibus suis sermo divinus sic ait: *In omni loco oculi Domini contemplantur bonos et malos* (Prov. xv, 3). Ecce habes præsentem, ecce intuentem, ecce in omni loco cura ac provisione vigilantem. Idcirco enim et bonos ab eo considerari et malos dixit, ut probaret scilicet nihil ab eo negligi, quem ostenderet universa rimari. Quod ut plenius capias, audi quid in alio Scripturarum loco idem testatur Spiritus sanctus: *Oculi, inquit, Domini super timentes eum, ut eripiat a morte animas eorum, et alat eos in fame* (Psal. xxxii, 18, 19). Ecce cur aspicere justos homines Deus dicitur; utique ut conservet, ut protegat. ^b Aspectus enim Divinitatis propitiæ, munus est conservationis humanæ. Nam et alibi idem divinus Spiritus: *Oculi, inquit, Domini super justos, et aures ejus in preces eorum* (Psal. xxxiii, 16). Vide qua benignitate agere cum suis Deum Scriptura dicit. In hoc siquidem quod ait oculos Domini super justos esse, affectus aspicientis ostenditur; in hoc autem quod aures in precibus paratas, semper exaudientis largitas demonstratur. Quamvis per id quod dicit, divinas aures in precibus semper esse justorum, non audientia tantum Dei, sed quædam quasi obedientia Dei designetur. Quomodo enim in precibus justorum divinæ aures sunt? Quomodo, nisi ut semper audiant, nisi ut semper exaudiant, nisi ut prompte audita tribuant, nisi ut illico exaudita concedant? ³⁰ Semper ergo ad audiendas sanctorum preces paratæ Domini nostri aures, semper attentæ sunt. Quam beati essemus omnes, si quam promptam erga hos Dei Divinitatem legimus, tam prompte ipsi Deum audire vellemus! Sed forsitan dicis, hoc quod justos aspicere Deus legitur, parum prodesse causæ, quia non sit generalis Divinitatis intuitus qui justis tantum speciali benignitate tribuatur. Jam quidem superius sacer sermo testatus est quia oculi Domini contemplantur bonos et malos. Sed si hoc etiam nunc vis plenius probari, respice quid sequatur. Hoc enim subdi-

atur: *Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum* (Ibid., 17). Vide absque dubio quia non potes queri quod non aspiciat etiam injustos Deus, quia intelligis generale quidem esse in omnes Domini visionem, sed meritorum fieri disparilitatem diversam. Boni quippe aspiciuntur ut conserventur, mali ut disperdantur: cum quibus utique partem et ipse habens, qui hominem a Deo aspici negas, non solum videri te a Domino evidenter intellige, sed periturum quoque indubitanter agnosce. Nam cum ad hoc sit *vultus Dei super facientes mala, ut perdat de terra e memoriam eorum*, necesse est ut qui aspicere Dei vultum per fidem negas, aspicientis iram perditione cognoscas. Igitur de præsentia ac de aspectu Dei ista sufficiunt.

DE GUBERNATIONE DEI.

II. Videamus nunc an qui respicit regat, cum utique ipsa ratio aspicienti causam in se habeat gubernandi: quia non ad hoc respicit ut cum aspexerit negligat, qui scilicet per id ipsum non negligere intelligitur quia respicere dignatur; præsertim cum superius sacer sermo ³¹ testatus sit malos ad perditionem a Deo aspici, bonos ad salutem. Hoc ipso utique dispensatio divini gubernaculi demonstratur. Hoc est enim justa gubernatione regere et singulos quosque homines pro meritorum diversitate tractare. Sed accipe tamen de hac re plenius testimonium. Dicit ad Deum Patrem in psalmo Spiritus sanctus: *Qui regis Israel, intende* (Psal. lxxxix, 1). Israel, videns Deum interpretatur: quem utique cum Christiani fide et corde videant qui fideliter credunt, licet gubernator omnium Deus sit, illis tamen peculiariter regimen præstari a Deo dicitur, qui regi peculiariter a Divinitate mereantur. Unde et tu, quicumque ille es, si Christianus es, necesse est ut regi te a Deo credas. Si autem gubernari te a Deo cum cæteris Christianis omnino non putas, necesse est extra omnes Christianos te esse cognoscas. Sed si illud, ut supra jam diximus, magis quæris quod ad omnes homines, non quod ad solos pertinet Christianos, ecce evidenter dicit volumen sacrum cuncta quotidie nutu Divinitatis regi et incessabiliter a Deo omnia gubernari. ^d Ipse enim,

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Editiones: *Quia vel rector est vel iudicaturus. Præsens igitur, etc.* Ecce iterum Rittershusii conjecturam vetusti codicis auctoritate firmatam. Nam ille post *quia* addi volebat *qui*.

^b Contra lib. I, pag. 16, iram Divinitatis ait poenam esse peccantis.

^c Brassicanus et Galesinius sic ediderunt hunc locum: *Nam cum ad hoc sit vultus Dei super facientes mala ut perdat de terra memoriam eorum de generatione omni, necesse est, etc.* Verba illa, *de generatione omni*, sunt prorsus superflua, et adjecta sunt ab eo qui non intelligeret ad quem locum referri deberent ista *de gubernatione Dei*, quæ facile video fuisse in omnibus codicibus manuscriptis. Restituit veram lectionem, sed non suo loco, vir clarissimus Petrus Pithœus, qui sic representat hunc locum: *Nam cum ad hoc sit vultus Dei super facientes mala ut perdat de terra memoriam eorum, de gubernatione Dei necesse est, etc.* Admonuit tamen idem vir clarissimus has voces esse delendas, epigraphen enim esse libri, quæ

in textum irrepsit. Hæc sunt ejus verba: « Hæc est veteris codicis lectio, nihil enim in his libris conjecturis datum, totum ex fide vetustissimi et emendatissimi codicis transumptum: ex qua cum non satis constare videretur *mem. eorum de generatione omni*, concinnata est vulgata lectio. Utramque fortasse rectius deleremus. Nam hæc verba, *de gubernatione Dei*, epigraphæ est libri, quæ in textum irrepsit. » Verum extremo digito attingit vir eruditissimus, neque tamen prorsusprehendit. Verba enim illa, *de gubernatione Dei*, ex eo loco expungenda sunt quem occupant, in editione Pithœi; et in media pagina reponi debent, ut a nobis factum est, ante illas voces *Videamus nunc an*, etc. Sic enim legitur in codice Corbeiensi, et præterea Salvianus hic demum aggreditur disputationem de gubernatione Dei.

^d Respicit fortasse auctor locum Eccl. xxxix, 10, ubi legitur: *Ipse dirigit consilium ejus et disciplinam.* Atque hic ita legendum suadere videtur contextus.

Inquit, diligit consilium et disciplinam (Eccl. xxxix, 16). Nec enim est aliud Deus, cujus cura est de omnibus. Cum sis ergo, inquit, justus, juste omnia disponis, et cum magna reverentia disponis nos (Sap. xii, 15). Ecce habes jugiter disponentem Deum, jugiter gubernantem: quamvis in isto Scripturæ loco non gubernatio tantum sacra, sed etiam dignitas declaretur humana. In hoc enim quod ait, disponis nos, vis divinæ gubernationis; in hoc autem quod cum magna reverentia, culmen humanæ ostenditur dignitatis. Alibi quoque in propheta: Nunquid non cælum, inquit, et terram ego impleo (Jer. xxiii, 24)? Cur autem cuncta impleat, ipse declarat: Quia vobiscum sum, inquit, ut salvos faciam vos (Jer. xlii, 41). Ecce enim **32** nou modo regimen sum Dominus et impletionem, sed etiam vim ac beneficium ipsius adimpletionis ostendit. Hunc enim fructum in se habet Divinitatis impletio, ut salvet ea quæ adimplentur. Et ideo in apostolorum Actibus beatissimus Paulus, In ipso, inquit, et vivimus, et movemur, et sumus (Act. xvii, 28). Plus absque dubio quam gubernator est vitæ, in quo motus ipse viventis est. Non enim dixit ab ipso nos, sed in ipso moveri, docens scilicet insitam intra virtutes sacras omnium nostrum esse substantiam: quia in ipso profecto vivimus a quo hoc ipsum ducimus quod sumus. Sed et Salvator ipse in Evangelio: Ecce ego, inquit, vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi (Matth. xxiii, 20). Non solum nobiscum se esse dixit, sed etiam omnibus diebus esse nobiscum. Tu eum, o ingrattissime homo, qui sine cessatione nobiscum est, nec curam nec respectum nostri habere dicis? Quid ergo facit nobiscum? Nunquid ad hoc nobiscum est, ut non respiciat, ut negligat? Et quomodo sibi utrumque convenit, ut qui pietati præstat præsentiam, impietati tribuat incuriam? Ecce enim, inquit, vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. Præclare videlicet affectum Dei interpretamur, si nos calumniamur ab eo jugiter negligi, cum ille nos a se testetur jugiter non relinqui. Ille per hoc ostendere voluit quod a nobis affectu et protectione jugiter non discederet, qui a nobis etiam præsentia non abesset. Nos in contemptum nostri divinam vertimus charitatem, nos amoris testimonia in odii argumenta mutamus. Hoc enim quod præsentem se esse dicit, odii magis testimonium esse volumus quam amoris. Nam si absentem se Dominus futurum esse dixisset, minus causari forsitan de incuria poteramus absentis. Majoris contemptus res est **33** atque fastidii, si nos jugiter negligit qui a nobis jugiter non recedit, et plus in se odii nostri habet, si ad hoc semper nobiscum permanet ut qui nos præsentia nunquam deserit, semper repudiet affectu. Sed absit hoc de piissimo ac misericordissimo Deo credi, ut ad hoc semper nobis voluerit assistere ut nos majore fastidio negligere videretur assistens. Absit hoc scelus dici. Nemo enim, puto, vel in toto

A humano genere tam malus est qui ideo cum ullo hominum velit esse quia non amet, et ad hoc tantum uti præsentia sua cupiat ut majore odii fructu possit despiciere præsentem. Ipsa nos vel doceat humanæ natura, vel vincat, si non ideo cum quocunque homine esse cupimus quia eum cum quo esse cupimus diligimus. Et quia utique diligimus, prodesse ei præsentiam nostram cupimus quem amamus. Quod ergo etiam malo homini auferre non possumus, Deo tollimus, et pejorem pessimis hominibus Deum facimus, qui ad hoc futurum nobiscum se esse dixerit ut fastidiosius nos negligeret, cum fuisset. Sed hæc hactenus.

III. Superest ut quia testimoniis sacris et respici ac regi a Deo omnia jam probavimus, etiam judicari plurima in hoc sæculo a Divinitate doceamus. David sanctus cum a Nabale Carmelo contumeliæ pertulisset injuriam, quia se ipse ulcisci distulit, ultionem statim Deo exsecutore percepit. Exstincto itaque paulo post adversario suo et manu cœlesti obruto, sic locutus est: *Benedictus Dominus, qui judicavit causam opprobrii mei de manu Nabal (I Reg. xxv, 39)*. Eundem quoque cum fugasset e regno filius persecutor, judex in brevi Dominus vindicavit, nec vindicavit tantum, sed cumulatius vindicavit quam ipse voluit qui vindicabatur. Ut ostenderet scilicet Deus graviolem sibi esse injuriam **34** injusta tolerantium quam tolerantibus suam. Nam qui supra votum ejus vindicat qui vindicatur, quid aliud vult intelligi quam se ipsum in eo quem sic ulciscitur vindicare? Acto itaque in cruce non manu factam filio parricida, vindictam ei divinitus attributam sic nuntiatam refert sermo divinus: *Bonum apporto nuntium, domine mi rex. Judicavit enim pro te hodie Dominus de manu omnium qui surrexerunt contra te (II Reg. xviii, 31)*.

IV. Vides quomodo non rebus tantum, ut supra diximus, et exemplis, sed ipso nomine atque appellatione judicii, Deum etiam præsentem sæculo judicare divinæ per sacros testes litteræ probant. Sed forsitan dices id specialiter sancto viro a Deo præstitum, ut de adversariis ejus protinus judicaret. Dies me deficiet, si de præsentibus in hoc mundo sententiis Dei atque judicii dicere velim. Sed tamen ut evidenter agnoscas censuram suam et examen sacrum non tam personis præstare quam causis, audi quomodo judex Deus, qui pro David servo suo sententiam assidue evidentem dedit, contra David ipsam sæpius ^a judicavit. Et quidem hoc non in multorum hominum negotio, aut, quod forsitan potuisset Deum magis movere, sanctorum, sed in causa et unius hominis et ^b barbari, et ubi tantum virum persona penitus non gravaverat, nisi causa multasset. Interfecto Uria Ethæo, homine gentis impiæ et nationis inimicæ, statim fit ad David sermo divinus: *Uriam Ethæum percussisti gladio et uxorem illius accepisti uxorem, et interfecisti eum gladio filiorum Ammon.*

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Ita codex Corbeiensis. Colbertinus et editiones habent vindicavit.

^b Id est, qui Judæus non erat, adeoque extra populum Dei et numerum sanctorum.

Quomobrem non recedet gladius de domo tua usque A in sempiternum. Itaque hæc dicit Dominus : Ecce ego suscitabo super te malam de domo tua, et tollam uxores tuas in oculis tuis, et dabo proximo tuo. Tu enim fecisti 35 abscondite; ego vero faciam verbum istud in conspectu omnis Israel, et in conspectu solis (II Reg. xii, 9-12). Quid dicis tu, qui non solum non judicari quæcunque agimus, sed nec respici omnino a Deo credis? Videane etiam a secreto illo quo David semel lapsus est, nequaquam Dei oculos abfuisse? Unde et tu, qui, ad solatium arbitrator peccatorum tuorum, considerari actus nostros a Deo non putas, ex hoc ipso et aspici te a Christo semper intellige, et puniendum forsitan propediem esse cognosce; quia etiam David sanctum vides unum errorem suum nec secreto occultorum penetralium potuisse contegere, nec a presentibus pœnis privilegio saltem a magnorum operum vindicare. Quid enim ait ad eum Dominus? Tollam uxores tuas in conspectu tuo; et gladius non recedet a domo tua usque in sempiternum. Vides quam præsens excipiat tantus vir pro uno statim errore judicium. Protinus culpam secuta damnatio est, et damnatio statim puniens nihilque reservans, atque illico coercens reum, non in futurum differens reatum. Et ideo non dixit, Quia fecisti hoc, venturum judicium Dei senties, et futuro gehennæ igne torquere; sed, præsentia, inquit, tormenta senties, atque imminentem jam cervicibus tuis divinæ severitatis gladium sustinebis. Et quid post hæc? Agnoscit scilicet reus culpam, humiliatur, compungitur, confitetur, luget, pœnitet, deprecatur, gemmas regias abdicat, crispantia auro textili indumenta deponit, purpura exiit, diademate b exhonatur, cultu et corde mutatur, totum regem cum ornatibus suis abjicit, providum pœnitentem cum patrocino ambitiosi squaloris assumit, jejuniu exigitur, ariditate siccatur, fletu effunditur, solitudine carceratur. Et tamen rex tanti nominis, sanctitate major quam potestate, prærogativis 36 meritorum antecedentium supereminens, cum tanto ambitu supplicet, non evadit. Et hic tantum tam grandis pœnitentiæ fructus est, quod æternis quidem piaculis non addicitur, sed in præsentia tamen veniam non meretur. Denique quid pœnitenti propheta ait? Quia blasphemare fecisti inimicos Domini, filius qui ex te natus est morietur (Ibid., 14). Præter pœnam acerbæ orbitatis, etiam hunc addi piissimo patri intellectum summi supplicii Deus voluit ut dilectissimo filio causa mortis pater ipse existeret qui doleret, cum utique natum ex crimine puerum crimen ipsum occideret quod creasset.

STAPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Codex Colbert, et editiones, majorum.

^b Idem codex et edit, exoneratur. Et hanc lectionem posse tolerari censuit Rittershusius.

^c In omnibus editionibus, præterquam in ea quam Galesinius Romæ adornavit, legitur a bono fratre. Quo etiam modo habent codices Corbeiensis et Colbertinus. Galesinius igitur recte emendavit, ab uno fratre. Error hinc ortus quod veteribus illis librariis solenne fuerit invicem commutare litteras o et u, quemadmodum multoties jam observatum est.

V. Hoc ergo primum est divinæ animadversionis exordium. Primum utique, non solum. Secuta namque est æramnarum ingentium longa series, atque a domo ejus fugis admodum malorum continuatio non recessit. Thamar Ammonis furore corrumpitur; Ammon ab Absalone jugulatur (II Reg. xiii). Scelus quidem grande a uno fratre committitur, sed pejus tamen ab alio vindicatur. Inter hæc tamen David pater facinoræ utriusque punitur. Duo filii peccant, sed tres duorum scelere perduntur. In Thamar enim virginitas amittitur; in Amnone etiam Absalonis perditio lugetur. Et quidem nescias quem de filiis duobus tam bonus pater gravius amiserit, illum quæ manu fratris occisus est in hoc sæculo, an illum quæ sua perit in futuro. Jam vero hinc juxta verbum Dei inæstimabilis mali cumulus. Insidias diu pater a filio patitur, regno pellitur, et ne occidatur, profugus abscedit. Impurior nescias, an eruentior filius. Quia interficere patrem non potest parricidio, sedat incestu; et quidem incestu, præter incesti nefas, per industriam accumulandi sceleris elato; cum utique facinus, quod etiam secreta abominabile facerent, persecutor parentis publice 37 perpetraret; scilicet ut feralissimo crimine non pater tantum absens deformaretur quam oculi etiam totius orbis publico lædarentur incestu. Jam si addenda est et ipsius fugæ facies, quale illud fuit cum tantus rex, tanti nominis, cunctis regibus altior, mundo major, omnes admodum suos cum paucissimis suis fugeret, in comparatione dudum sui egestuosus, in comparatione sui solus, fugiens cum metu, cum dedecore, cum luctu, aperto, inquit Scriptura, capite, et nudis pedibus incedens (II Reg. xv, 30), d superstes prioris status a se ipso exsulans, pene jam post se vivens, dejectus usque in servorum suorum vel, quod grave est, contumeliam, vel, quod gravius, misericordiam; ut vel Siba eum pasceret, vel maledicere Semei publice non timeret (II Reg. xvi); ita Dei judicio a se alter effectus, ut ei quem e timuerat f totus orbis, unus in faciem insultaret inimicus.

VI. Ubi sunt qui a Deo respici res humanas negant? Ecce quoties testes sacri in persona unius hominis non respexisse tantummodo Deum, verum etiam judicasse docuerunt. Et cur hæc omnia? Cur utique, nisi ut intelligeremus eandem futuram semper in mundo censuram et coercionem Dei quæ fuisset. Et ideo etiam sanctos homines castigatos quondam judicio Dei legimus, ut judicandos nos Deo judice etiam præsentia sæculo nosceremus. Quia sicut Deus est semper, sic justitia Dei semper; sicut omnipotentia

^d Ita recte codex Corbeiensis pro eo quod Colbertinus et editiones habent: Super istis, prioris status, etc.

^e Editiones Galesinii et Pithæi, quibus consentit codex Corbeiensis, sic legunt: Quem timuerat forsitan totus orbis. Sed editio Brassicani non habet vocem forsitan, quæ videtur superflua. Nos itaque eam ab hoc loco sustulimus.

^f Ut tum videbatur, quemadmodum dicit infra Salvianus lib. 1 Adversus Avaritiam, pag. 224.

Domini indeficiens, sic censura indemutabilis; sicut A Deus jure perpetuus, sic justitia perseverans. Et ideo omnes admodum sancti in libris sacris inter discriminum imminentium motus et persecutorum gladios constituti præsens judicium Dei postulant. Sic enim justus dicit in psalmo: *Judica me, Deus, et discerne causam meam de gente non sancta (Psal. XLII, 1)*. Quod ne ad futurum Dei **38** judicium trahi possit, subdit statim: *Ab homine iniquo et doloso eripe me (Ibid.)*. Præsens utique judicium Dei postulat, qui liberari se de manu persecutoris implorat. Et bene pro conscientia bonæ causæ non tam suffragium Domini quam judicium deprecatur: quia bonæ causæ optimum semper suffragium tribuitur, si cum justitia judicetur. Alibi quoque hoc evidentissime: *Judica, Domine, nocentes me, expugna impugnantes me. Apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium mihi (Psal. xxxiv, 1, 2)*. Vides etiam hoc loco non futuri examinis severitatem, sed censuram præsentis judicii postulari. Hoc est enim illud quod ait: *Apprehende scutum, et arripe gladium; scutum scilicet ad protectionem, gladium ad ultionem: non quia hoc judicans Deus egeat apparatu, sed quia in hoc sæculo hæc terribilium re-*

rum nomina terribilium judiciorum sunt instrumenta, ad humanam intelligentiam humanarum rerum significationibus loquens; quia judicari ac vindicari se de adversariis precabatur, per instrumenta terrenæ istius ultionis vim divinæ animadversionis expressit. Denique alibi propheta idem quid inter præsens et futurum judicium Dei esset ostendit. Quid enim de censura præsentis examinis dicit ad Dominum? *Sedes super thronum qui judicas æquitatem (Psal. ix, 5)*. Quid autem de futuro Dei æternoque judicio? *Judicabit, inquit, orbem terræ in æquitate (Psal. xcvi, 13)*. Et iterum: *Judicabit populos cum justitia*. Ipsis scilicet verbis præsentis temporis et futuri tempus judicii utriusque distinxit. Ut enim præsens judicium ostenderet, *Judicas* posuit. Ut autem futurum distingueret a præsentis, subjecit postea *Judicabit*. Hæc igitur de cura erga nos Dei et gubernaculo et judicio, ratione, exemplis, testimoniis probasse satis est, maxime quia etiam quæ post hoc secutura sunt, ad id ipsum omnia pertinebunt. Nunc si a Deo cujus negotium agimus, vires ad agendum acceperimus, ea quæ contra hæc ab adversariis dici solent, et proferre simul et refutare tentabimus.

LIBER TERTIUS.

39 I. ^a Bene se res habet. Jacta sunt fundamenta operis pia molitione cæpti et divini officii amore suscepti. Et ideo non sunt solubili luto posita, nec temporali lapide constructa, sed sacrarum expensarum confectione valida, et divini magisterii arte firmata: quæ, ut ipse in Evangelio Deus dicit, nec ventis possint furentibus concuti, nec alluvione fluminum subruui, vel pluviarum infusione dissolvi (*Matth. vii, 24, 25*). Cum enim opus hoc maris quodammodo divinorum voluminum instruxerit, et cælestium Scripturarum compago solidarit, necesse est tam firma hæc per Dominum Jesum Christum esse quæ facta sunt, quam firma illa sunt quæ fecerunt. ^b *Ædificium itaque hoc naturam status sui de stirpe sumit, et labefactari salvis auctoribus suis non potest. Sicut enim in terrenis ædificiis dejicere parietes nullus potest, nisi prius lapides et cæmenta dejecerit, sic ædificium quod construximus dissolvere nullus valet, nisi id unde structum est et consummatum ante dissolverit: quod quia labefactari utique nequaquam potest, recte etiam a nobis incolumitas ædificii præsumitur, cujus status subsidiis immortalibus continetur. Quæritur itaque, cum hæc ita sint, si totum quod in hoc mundo est, cura et gubernaculo **40** et judicio Dei*

agitur; cur et melior multo sit ^c barbarorum conditio quam nostra; cur inter nos quoque ipsos ^d sors bonorum durior quam malorum; cur probi jaceant, improbi convalescant; cur iniquis, et maxime potestatibus, universa succumbant? Possum quidem rationabiliter et satis constanter dicere: ^e *Nescio. Secretum enim et consilium Divinitatis ignoro. Sufficit mihi ad causæ hujus probationem dicti cælestis oraculum. Deus a se, ut libellis superioribus jam probavimus, omnia dicit aspici, omnia regi, omnia judicari. Si scire vis quid tenendum sit, habes litteras sacras. Perfecta ratio est, hoc tenere quod legeris. Qua causa autem Deus hæc de quibus loquimur ita faciat, nolo a me requiras. Homo sum; non intelligo, secreta Dei investigare non audeo, et ideo etiam attentare formido: quia et hoc ipsum genus quasi sacrilegæ temeritatis est, si plus scire cupias quam sinaris. Sufficiat tibi quod Deus a se agi ac dispensari cuncta testatur. Quid me interrogas, quare alter major sit, alter minor; alter miser, alter beatus; alter fortis, alter infirmus? Qua causa quidem hæc Deus faciat, non intelligo; sed ad plenissimam rationem abunde sufficit quod a Deo agi ista demonstro. Sicut enim plus est Deus quam omnis humana ratio, sic*

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Imitatum ex Cicerone annotat Rittershusius.

^b In aliis editionibus legitur: *Quam illa sunt quæ fecerunt ædificium. Itaque hoc, etc.*; omnino male. itaque secuti sumus codicem Corbeiensem.

^c Id est, Vandalorum, Hunnorum, Francorum, Gothorum, cæterarumque gentium quæ Romano tum imperio insultabant.

^d Vide Cassianum collat. 6, cap. 2.

^e Ita prorsus codex Corbeiensis. Quæ lectio sane optima est, et sola vera. Rejicienda igitur lectio quam habent aliæ editiones hoc modo. *Nescio secretum, et consilium divinitatis ignoro.* Rursus paulo infra legitur in omnibus editionibus: *Homo sum, non intelligo secreta Dei, investigare non audeo.* Melius codex Corbeiensis, qui sic distinguit: *Homo sum, non intelligo, secreta Dei investigare non audeo.*

plus mihi debet esse quam ratio, quod a Deo agi a cuncta cognosco. Nihil ergo in hac re opus est novum aliquid audire; satis sit pro universis rationibus auctor Deus. Nec licet ut de his quæ divino aguntur arbitrio, aliud dicas justum, aliud injustum: quia quidquid a Deo agi vides atque convinceris, necesse est plus quam justum esse fatearis. Hæc ergo de gubernaculo Dei atque judicio expeditissime ac fortissime dici possunt. Neque enim necesse est ut argumentis a me probetur **41** quod hoc ipso quia a Deo dicitur comprobatur. Itaque cum legimus dictum a Deo quia aspiciat jugiter omnem terram, hoc ipso probamus quod aspicit quia aspiceret se dicit; cum legimus quod regat cuncta quæ fecit, hoc ipso approbamus quod regit, quia se regere testatur; cum legimus quod præsentis judicio universa dispenset, hoc ipso est evidens quod judicat quia se judicare confirmat. Alia enim omnia, id est, humana dicta, argumentis ac testibus egent. Dei autem sermo ipse sibi testis est, quia necesse est quidquid incorrupta veritas loquitur, incorruptum sit testimonium veritatis. Sed tamen cum per Scripturas sacras scire nos quasi de arcano animi ac mentis suæ quædam voluerit Deus noster, quia ipsum quodammodo Scripturæ sacræ oraculum Dei mens est; quidquid vel agnoscere per suos vel prædicari Deus voluit, non tacebo. Unum quamvis priusquam loqui ordiar, scire cupiam, cum Christianis mihi loquendum an cum paganis sit. Si enim cum Christianis, probaturum me quod ago esse non dubito; si autem cum paganis, probare contemno: non quia deficiam in probatione, sed quia profuturum quod loquor esse despero. Infructuosus quippe est et inanis labor, ubi non recipit probationem pravus auditor. Sed tamen quia esse nullum omnino arbitror Christiani nominis hominem qui non se Christianum videri velit, ego cum Christiano agam. Quamvis enim quis impiæ ac paganicæ infidelitatis sit, mihi tamen satis est a Christiano probari quod dico.

II. Causaris igitur quid si istud quod Christiani qui Deum credimus, miseriore omnibus sumus. Sufficere quidem mihi ad respondendum hoc loco poterat quod Apostolus ad Ecclesias dicit: *Nemo moveatur in tribulationibus. Ipsi enim scitis **42** quia in hoc positi sumus* (I *Thessal.* III, 3). Et ideo cum in hoc positos nos esse a Deo Apostolus dicat, ut ærumnas, ut miseras, ut tristitias perferamus, quid mirum est si mala cuncta perferimus, qui ad toleranda adversa omnia militamus? Sed quia multi ista non sapiunt, et putant homines Christianos hæc quasi stipendia fidei suæ a Deo capere debere, ut quia sint cunctis gentibus religiosiores, sint cunctis etiam fortiores, acquiescamus opinioni eorum atque sententiæ. Sed videamus tamen quid sit Deum fideliter credi. Qui enim

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Vide infra, pag. 59, in initio libri IV. Aiunt autem Centuriatores Magdeburgenses centur. 5, cap. 4, Salvianum non recte hoc loco definiisse fidem.

^b Admonuit Pithœus in veteri suo codice scriptum fuisse *excalcios*, et quidem fortasse rectius. Itaque

tam magnam credulitatis et fidei mercedem in hoc sæculo esse volumus, qualis credulitas aut fides ipsa esse debeat considerare debemus. Quid est igitur credulitas aut fides? Opinor, ^a hominem fideliter Christo credere, id est, fideliter Dei mandata servare. Sicut enim servi hominum divitum aut procuratores, quibus vel suppellectilis copiosa vel cellaria opulenta creduntur, fideles absque dubio dici non queunt si res sibi traditas devorarint, sic profecto etiam Christiani homines infideles sunt, si bona sibi a Deo assignata corruperint. Queritur forsitan quæ sint bona quæ Deus Christianis hominibus assignet. Quæ, nisi omnia per quæ credimus, id est, omnia per quæ Christiani sumus? Primum scilicet legem, deinde prophetas, tertio Evangelium, quarto apostolicas lectiones, postremum generationis novæ munus, sancti baptismatis gratiam, divini chrismatismis unctionem: scilicet ut sicut apud Hebræos quondam, id est, peculiarem ac propriam Dei gentem, cum judicarius honor in potestatem regiam transcendisset, probatissimos et lectissimos viros per unguentum regium Deus vocavit in regnum, sic omnes homines Christiani, cum post chrisma ecclesiasticum omnia Dei mandata **43** fecissent, ad capiendum laboris præmium vocarentur ad cælum. Cum ergo ista sint omnia per quæ fides constat, videamus quis tanta hæc fidei sacramenta custodiat ut fidelis esse videatur: quia infidelis, ut diximus, sit necesse est qui fidei commissa non servat. Et quidem non quero ut cuncta faciat quæ testamenta duorum temporum jubent. Remitto censuram legis antiquæ, remitto omnes prophetarum minas; remitto etiam quæ remitti omnino non possunt, vel apostolicorum librorum severissimam institutionem, vel Evangelicorum voluminum plenam omni perfectionis genere doctrinam. Paucis simis saltem præceptis Dei quis obsequatur interrogo. Nec illa dico quæ ita multi refugiant, ut pene et exsecrentur. Tantum apud nos honor et reverentia Dei proficit, ut quæ indevotione non facimus, etiam odio digna esse ducamus. Deinde hoc quod Salvator cogitare nos de crastino prohibuit (*Matth.* VI, 34), quis audire dignatur? Quod contentos singulis tunicis jubet esse, quis recipit? Quod ambulare ^b excalcios præcipit, quis non modo faciendum, sed vel ferendum arbitratur? Itaque et ego ista prætereo. In hoc enim fides per quam confidimus, recidit ut quæ Dominus nobis salutaria esse voluit, nos superflua judicemus.

Diligite, inquit Salvator, inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos, et orate pro persecutibus et calumniantibus vos (*Matth.* V, 44). Quis hæc omnia facit? Quis pro inimicis suis ista quæ Deus jussit, non dico votis, sed verbis saltem agere dignatur? Aut etiam si quis se cogit ut faciat, facit tamen ore, non mente. Præstat quidem vocis officium, sed animi

cum magna sit in hoc loco consensus codicis Corbeiensis et Pithœani, lectionem illam retinimus, repudiata editione cum Pithœi tum aliorum, quorum ille scripsit *excalcios*, isti *excalceatos*.

non mutat affectum. Ac per hoc etiamsi pro adversario suo orare se cogit, loquitur, non precatur. Longum est de singulis dicere. Sed adhuc tamen aliquid addam, ut intelligamus nos non modo non omnibus **44** Dei obtemperare verbis, sed nullis pene illius obedire mandatis. Et ideo Apostolus clamat: *Nam qui se existimat esse aliquid, cum nihil sit, se ipsum seducit* (Gal. vi, 3). Hoc enim ad crimina nostra addimus, ut cum in omnibus rei simus, etiam bonos nos et sanctos esse credamus, ac sic in nobis cumulentur iniquitatis offensæ etiam præsumptione justitiæ: *Qui odit, inquit Apostolus, fratrem suum, homicida est* (I Joan. iii, 15). Intelligere ergo possumus multos esse homicidas qui se innoxios putant, quia, ut videmus, homicidium non sola tantummodo occidentis manu, sed etiam odientis animo perpetratur. Unde est quod Salvator mandati istius normam censura adhuc severiore cumulavit dicens: *Qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio* (Matth. v, 22). Ira mater est odii. Et ideo Salvator excludere iram voluit, ne ex ira odium nasceretur. Si ergo non solum odium, sed etiam ira hos lû Dei iudicio reos faciet, evidenter agnoscimus quod sicut nullus omnino est immunis ab iracundia, sic nullus omnino immunis esse poterit a reatu. Prosequitur autem Dominus quasi fibras præcepti istius, et omnes penitus frutices ac ramusculos secât dicens: *Qui autem dixerit, fatue, reus erit gehennæ ignis. Qui dixerit fratri suo, racha, reus erit concilio* (Ibid.).

^a Racha quod genus sit contumeliæ, multi nesciunt. Fatuitas autem quam injuriose obficiatur, optime norunt. Et ideo scientia sua potius homines quam ignorantia tentantes, malunt reatus suos per id convicium quod sciunt, divinis ignibus, quam per id quod nesciunt, humanis conciliis expiari.

III. Quæ cum ita sint, et cum hæc omnia quæ jubentur a Domino, non modo a nobis omnino non flant, sed pene in diversum omnia flant; quando majora illa faciemus? *Qui enim, inquit Salvator, non renuntiaverit omnibus **45** quæ possidet, non potest meus esse discipulus* (Luc. xiv, 33). *Et qui non tulerit crucem suam, et secutus me fuerit, non est me*

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Hieronymus in caput quintum Matthæi ait vocem illam lingua Hebræorum significare inanem aut vacuum, « quem non possumus, inquit, vulgata injuria absque cerebro iuncupare. » Sanctus Gregorius lib. xxi Moralium cap. 5: « Racha quippe in Hebræo eloquio vox indignantis est; quæ quidem animum irascentis ostendit nec tamen plenum verbum iracundiæ exprimit. » Vide sanctum Hilarium in cap. iv Matthæi, Regulam sancti Basilii, cap. 145, et Avitum Viennensem in epistola prima.

^b Ita codex Corbeiensis. Pro quo Colbertinus et omnes editiones habent, *secularis amoris jus*.

^c Opinor Salvianum hic loqui de iis qui relictis sæculi pompis et oblectamentis, tum abdicatis facultatibus suis, profitebantur palam contemptum rerum humanarum. Hi ergo cum renuntiassent omnibus his quæ possidebant; crucem aut vere gestabant aut gestare se intelligi volebant, ut ita ostenderent discipulos se esse Jesu Christi. Quod si faciebant ex intimo cordis sensu, laudanda fuit tantorum virorum virtus ac fortitudo. At si fastuose potius quam vere

A dignus (Matth. x, 98). Et qui se Christianum dicit, debet, quemadmodum Christus ambulavit, sic et ipse ambulare (I Joan. ii, 6): quæ non modo illos qui voluptates et pompas sæculi sequuntur, sed ne illos quidem implere certum est qui sæculares amores derelinquunt. Nam et qui renuntiare divitiis videntur, non sic renuntiant ut penitus renuntiassent videantur. Et qui putantur crucem portare, sic portant ut plus habeant, in crucis nomine dignitatis quam in passione supplicii. Et omnes tamen isti etiamsi aliquid horum bona fide adimplerent, illud absque dubio nullus efficeret ut per viam vitæ istius sic incederet sicut Salvator incesit. *Qui se enim, inquit Apostolus, dicit in Christo manere, debet, quemadmodum Christus ambulavit, sic et ipse ambulare* (I Joan. ii, 6).

B IV. Sed dura forsitan quidam putant apostolorum esse præcepta. Dura plane existimanda sunt, si plus ab aliis officiorum exigunt quam sibi sumunt. Porro autem si multo minus cæteris imperarunt quam sibi, non modo non graves magistri, sed parentes indulgentissimi judicandi sunt, qui onera quæ cervicibus filiorum per amoris indulgentiam detrahunt, sibi per affectum religionis imponunt. Quid enim unus ex ipsis ad ^d populos ecclesiasticos dicit? *Filioli, inquit, mei, quos iterum parturio donec formetur Christus in vobis* (Gal. iv, 19). Et rursus: *Imitatores, inquit, mei estote, sicut et ego Christi* (I Cor. iv, 16). Nobis hoc imperat ut se imitemur, qui sibi hoc imperaverat ut Christi esset imitator. Et quidem quod ipse Christum imitatus sit, nulli dubium est. Christus enim se pro nobis subdidit mundo, et se ipse pro Christo. Christus pro nobis lædia et labores gravissimos pertulit, et hoc ipse pro Christo. **46** Christus pro nobis contumeliâ passus est, et hoc ipse pro Christo. Christus pro nobis passionem mortemque toleravit, et hoc ipse pro Christo. Et ideo non sine causa meritorum suorum conscius dicit: *Certamen bonum certavi, fidem servavi; de reliquo reposita est mihi corona justitiæ* (II Tim. iv, 7, 8). Itaque cum ille Christum se imitatus sit, videamus quis nostrum Apostolum imitator appareat. Scribit enim ipse de se primum quod nulli unquam dederit offensionem, sed in omnibus exhibuit se sicut Dei

ista fiebant, erant traducendi omnium linguis et sermonibus. Elegans est locus Cassiani ex collat. 8, octava cap. 3, dignusque qui hic a nobis describatur. Sic ergo habet: *Qui non accipit crucem suam et sequitur me, non est me dignus. Quod quidam districtissimi monachorum, habentes quidem zelum Dei, sed non secundum scientiam, simpliciter intelligentes, fecerunt sibi cruces ligneas, easque jugiter humeris circumferentes, non ædificationem, sed risum cunctis videntibus intulerunt.* Vide Innocentium III, lib. x, epist. 131.

^d In codice Colbertino et in antiquis editionibus, pro *populos* legitur *apostolos*, prorsus male. Sensit vitium Rittershusius. Itaque scribendum existimavit *populos ecclesiasticos*. Quæ emendatio ex ingenio tentata prorsus confirmatur auctoritate codicis Corbeiensis. Similem errorem nos olim emendavimus apud Agobardum in libro Apologetico cap. 6: *Et dicat omnis populus, cum antea legeretur, et dicat omnis Apostolus.* Vide notas ad Capitularia pag. 1175.

ministrum, in patientia multa, in tribulationibus, in plagis, in carceribus, in lacerationibus (II Cor. vi, 3-5). Et alibi, dum se aliis comparat, sic ait: *In quo quis audeat (in incipientia dico), audeo et ego; ut minus sapiens dico, magis ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Judæis quinquies quadragenas una minus accepi. Ter virgis cæcus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci* (II Cor. xi, 21, 23-25). Sane etsi de cæteris quas dixit virtutibus apostolicis nihil facimus, in hoc tamen uno, ubi Apostolus ter naufragasse se dicit, etiam vincere possumus. Non enim ter tantummodo naufragavimus, quorum pene omnia vita naufragium est. In tantum quippe vitiose ab omnibus vivitur, ut prope nullus Christianorum sit qui non jugiter naufragare videatur.

V. Sed dicit fortasse aliquis non id nunc esse temporis ut pro Christo nos perferamus que tunc apostoli pertulerunt. Verum est. Non enim sunt principes pagani, non v^o anni persecutores; non sanguis sanctorum funditur, nec fides supplicii comprobatur. Contentus est Deus noster ut ei pax nostra serviat, ut sola ei immaculorum actuum puritate et vitæ incontaminabilis sanctitate placeamus. Quo plus ei fides et devotio nostra debet; **47** quia minora a nobis exigit, et majora concessit. Et ideo cum et principes Christiani sint, et persecutio nulla sit, et religio non inquietetur, qui ad probandum fidem experimentis durioribus non compellimur, inferioribus saltem officiis Domino plus placere debemus. Probat enim etiam in majoribus, si res exigit, executores se idoneam fore a quo minora complentur.

VI. Omittamus ergo illa que beatissimus Paulus pertulit, immo que in libris postea de religione conscriptis omnes admodum Christianos legimus pertulisse, qui ad cælestis regie januam gradibus posarum suarum ascendentes, scalas sibi quodammodo de equuleis cascadeque fecerunt. Videamus si in illis saltem religiose devotionis obsequiis, que minora atque communia in summa quiete et omni tempore omnes Christiani obire possumus, præceptis Dominicis respondere tentamus. Jubet Christus ne litigemus. Quis jubenti obtemperat? Nec solum jubet, sed in tantum hoc jubet, ut ea ipsa nos de quibus lis est relinquere jubeat, dummodo litibus exuamur. *Si quis enim, inquit, voluerit tecum judicio contendere et tunicam tuam tollere, relinque ei et pallium* (Matth. v, 40). Interrogo qui sint qui spoliatis adversariis cedant, immo qui sint qui adversarios suos non spoliare contentur? Tam procul enim abest ut cum tunicis etiam alia relinquamus, ut, si quo modo possumus, pallium simul adversarii tunicasque tollamus. Tam devote enim mandatis Dominicis obedimus, ut non sufficiat nobis quod adversariis nostris etiam minima vestimentorum nostrorum parte non cédimus, nisi eis, quantum in nobis est, si res sinat, cuncta rapiamus. Jungitur autem præcepto huic par et consimile mandatum, quo ait Dominus: *Qui percusserit te in dexteram maxillam, præbe ei et alteram* (Ibid., 39). **48**

A Quantos putamus esse qui dicto huic vel aures modeste præbeant, vel certe, otiam si id facere videntur, animis acquiescant? Aut quotus quisque est qui si ictum unum acceperit, non multos pro uno reddat? Tantum ab illo abest ut cædenti maxillam præbeat alteram, ut tum se vincere putet, non quando adversarium vapulando, sed quando cædendo superaverit.

Quæ vultis, inquit Salvator, ut faciant vobis homines, eadem et vos facite illis similiter (Matth. vi, 12). Hujus sententiæ partem tam bene novimus ut nunquam prætereamus, partem sic prætermittimus quasi penitus nesciamus. Nam quid ab aliis præstari nobis velimus, optime novimus, quid autem ipsi aliis debeamus præstare, nescimus. Atque utinam nesciremus! Minor esset ignorantie reatus, secundum illud: *Qui nocet B voluntatem domini sui, vapulabit paucis. Qui autem scit, et non facit eam, vapulabit multis* (Luc. xii, 47, 48).

Nunc autem major in hoc offensa est quod partem sententiæ sacræ pro commodorum nostrorum utilitate diligimus, partem pro Dei injuria præterimus. Exaggerat quoque hoc Dei verbum officio prædicationis suæ apostolus Paulus dicens: *Nemo quod suum vel querat, sed quod alterius* (I Cor. x, 24). Et iterum: *Non quæ sua sunt, inquit, singuli cogitantes, sed ea quæ aliorum* (Philipp. ii, 4). Vides quam fideliter præceptum Christi fuerit exsecutus, ubi cum Salvator sic nos pro aliis sicut pro nobis jussit cogitare, ille plus aliorum nos commodis jussit consulere quam nostris; boni scilicet domini bonus famulus, et singularis magistri præclarus imitator, qui in vestigiis domini sui ambulans, patentiora quodammodo et expressiora pedibus suis fecit domini sui esse vestigia. Quid ergo horum facimus Christiani, quod Christus, an quod Apostolus jubet? Puto omnino quod neutrum. Nam tantum abest ut aliorum commodis **49** aliquid cum propria incommoditate præstemus, ut omnes vel maxime nostris commodis cum aliorum incommodo consulamus.

VII. Sed eligere forsitan majora queque videmur que nullus impleat, et, ut ipsi putant, implere omnino non possunt et præterire alia que et implere queant et ab omnibus impleantur. Sed primum illud considerandum est, quia nulli servorum licet ex his que dominus suus imperat, eligere pro arbitrio quid velit facere, quid nolit, et insolentissima abusione quod placuerit assumere, quod displicuerit repudiare; maxime cum et terrestres domini nequaquam æquo animo tolerandum putent si jussiones suas servi ex parte audiant et ex parte contemnunt, et pro libidine sua que putaverint facienda faciant, que putaverint conculcanda conculcent. Si enim pro arbitrio suo servi dominis obtemperant, ne in iis quidem in quibus obtemperaverint obsequuntur. Quando enim servus ex domini sui jussis ea facti tantummodo que vult facere, jam non dominicam voluntatem implet, sed suam. Si ergo nos qui homunculi imbecilli sumus, contemni tamen a servis nostris omnino volumus, quos etiam nobis servitutis conditio inferiores, humana tamen aors reddit æquales, quam inique utique eos-

lestem Dominum contemnimus, qui cum homines ipsi
simus, contemnendos tamen nos a nostræ conditionis
hominibus non putamus. Nisi tanti fortasse consilii
ac tam profundæ intelligentiæ sumus, ut qui pati ser-
vorum injurias nolumus, subditum injuriis nostris
Deum esse velimus, et quæ ipsi toleratu humano in-
digna credimus, Deum a nobis digne hæc tolerare
credamus. Ac per hoc si qui sunt, ut ad superiora
redeamus, qui de majoribus nos Dei præceptis dicere
existiment et minora **50** reticere, superflue queri in-
telligendi sunt. Neque enim justa causatio est cur
præferantur aliqua, ubi facienda sunt omnia. Sicut
enim dominorum carnalium servis eligere, ut jam
dixi, omnino non licet quæ ex præceptis servilibus
faciant, quæ non faciant, sic nos qui servi Domini
nostri sumus, illicitum omnino existimare debemus,
ut vel illa quæ placent pro animi oblectatione sumamus,
vel illa quæ displicent pro superbæ abusione calcemus.

VIII. Sed acquiescamus tamen his qui ex præceptis
Dominicis idcirco forsitan nos nolunt majora dicere,
quia se putant minora complere, non quia sufficiat ad
salutem, si majoribus spretis minora faciamus, secun-
dum illud : *Quicumque totam legem servaverit, offendit
autem in uno, factus est omnium reus* (Jac. II, 10). Ac
per hoc, licet nobis non sufficiat parva ac minima
quæque facere, acquiesco tamen ego minora dicere,
ut ostendam maximam Christianorum omnium partem
nec exigua saltem ac minima fecisse. Jussit Salvator
noster ut Christiani homines non jurarent (Matth. v,
34). Plures invenias qui sæpius pejerent quam qui
omnino non jurent. Jussit quoque ut nemo maledi-
ceret. Cujus non sermo maledictio est? Prima enim
semper irarum tela maledicta sunt, et quidquid non
possumus imbecilli, optamus irati; ac sic in omni
animorum indignantium motu, votis malis pro armis
utimur. Unde unusquisque hominum evidentissime
probat, quidquid fieri adversariis suis optat, totum se
facere velle, si possit. Sed videlicet quia omnes hac
improbitate linguarum facile utimur, qui jussis Domi-
nicis non obtemperamus, idcirco etiam apud Deum
facile hoc putamus esse qui jussit. *Maledicti*, inquit
sermo divinus, *regnum Dei non possidebunt* (I Cor. vi,
10). Hinc ergo intelligere possumus quam gravis sit et
perniciosa **51** maledictio, quando etiamsi alia bona
adferint, sola excludit a cælo. Invidiam procul esse
jussit Christus a nobis. At nos contra, non extraneis
tantum, sed etiam proximis invidemus; nec solum
inimicos, sed etiam amicos nostros livore perfundimus.
Adeo prope in omnium sensu hoc malum regnat;
adeo esuriendi libido terminum habet, detrahendi
libido terminum non habet. Nam semper admodum
cibo, nunquam detractio saturamur. Sed levis for-
sitan poena istius labis est. *Detrahens*, inquit Scriptura
sacra, *eradicabitur*. Gravis profecto et tremenda ani-
madversio, sed tamen nulla correctio. Dummodo enim
unusquisque hominum alium lacerare non desinat,
tanti putat ut etiam sibi ipse non parcat. Sed digna

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Ea fuit veterum persuasio, ut existimarent esse

A plane mali istius retributio est, quæ solum persequitur
auctorem. Illi enim nihil nocet penitus cui detrahit :
tantummodo illum punit e cujus ore procedit. Sed
delirare, opinor, videmur ista repetendo, et fero ut
nos delirare videamur. Nunquid deliravit Dominus,
qui præcepit : *Omnis enim*, inquit per apostolum suum,
clamor auferatur a vobis cum omni malitia (Ephes. iv,
31). Utrumque quidem hoc in nobis jugiter perseve-
rat, sed magis tamen malitia quam clamor. Clamor
quippe non semper est in oribus nostris, malitia au-
tem semper est in cordibus nostris; ac per hoc puto
quod etiam si in nobis clamor desineret, tamen ma-
litia permaneret. Sine murmuratione quoque et que-
rela nos Deus noster esse præcepit (Philipp. II, 14, 15).
Quando hæc in humano genere non fuerunt? Si æstus
B est, de ariditate causamur; si pluvia, de inundatione
conquerimur: si infecundior annus est, accusamus
sterilitatem; si fecundior, vilitatem. Adipisci abun-
dantiam cupimus, et eandem adepti accusamus. Quid
dici hæc re improbius, quid contumeliosius **52** potest?
Etiam in hoc de misericordia Dei querimur, quia tri-
buat quod rogamus. Abesse a servis suis omne omni-
no, etiam oculorum, scandalum Deus præcepit. Et
ideo si quis, inquit, *viderit mulierem ad concupiscen-
dum, jam mœchatus est eam in corde suo* (Matth. v,
28) Hinc intelligere plene possumus quam castos nos
esse Salvator jusserit, qui etiam licentiam visionis
abscidit. Sciens enim fenestras quodammodo esse
nostrarum mentium lumen oculorum, et omnes im-
probas cupiditates in cor per oculos, quasi per natu-
rales cuniculos, introire, extinguere eas penitus foris
C voluit, ne intus orientur, et lethaliter crescentibus
fibris convalescerent fortasse in animo, si germinas-
sent in visu. Idcirco itaque ait Dominus petulcos im-
pudicorum hominum intuitus noxa adulterii non
carere, scilicet ut qui bona fide fugeret adulterium,
custodiret aspectum. Perfectæ siquidem ac sincerissi-
mæ sanctitatis volens cultores suos facere Salvator,
jussit ab his cautissime etiam minima vitari, scilicet
ut quam pura est pupilla oculi, tam pura esset Chri-
stiani hominis vita, et sicut salva intuitus incolumitate
pulveris labem in se oculus non reciperet, sic vita
nostra labem in se penitus impudicitiae non haberet.
Unde est illud etiam quod in sequentibus ait Dominus :
D *Si scandalizat te oculus tuus, erue eum. Et si scanda-
lizat te manus tua, abscinde eam. Expedi tibi ut pereat
unum membrorum tuorum quam totum corpus tuum
mittatur in gehennam* (Ibid., 29, 30). Si igitur juxta
Dei verbum in gehennam scandalis trahimur, recte
profecto, ut gehennam vitare possimus, etiam mani-
bus nostris nos oculisque multamus: non quod mem-
bris suis quis privare se debeat, sed quia tam neces-
sariæ nobis sunt quædam domesticorum obsequiorum
necessitudines, ut his quasi **53** oculis, interdum
autem quasi manibus utamur, recte nobis præsentium
ministeriorum officia subtrahimus, ne æterni ignis
tormenta patiamur. Ubi enim de ministerio agitur et

æternum ignem apud inferos quo damnati exurentur

vita, rectius profecto Christiano est ministerio carere quam vita.

IX. Itaque cum in omnibus his quæ diximus obedire nos sibi Dominus noster jusserit, ubi sunt qui aut in universis mandatis Deo, aut certe vel in paucissimis obsequantur? Ubi sunt qui aut ^a inimicos diligant, aut persequentibus beneficiant, aut malos in bono vincant, qui maxillas cædentibus præbeant, qui spoliantibus res suas sine lite concedant? Quis est apud quem ^b delectationi penitus nihil liceat, qui convicio suo neminem lædat, qui silentio os coerceat, ne in amaritudinem maledictionis erumpat? Quis est qui faciat hæc minima? ut non dicam illa de quibus diximus paulo ante, majora. Quæ cum ita sint, et cum a nobis nil penitus Dominicæ jussionis fiat, quid est quod nos queramus de Deo, cum queri magis Deus de nobis omnibus possit? Quæ ratio est ut doleamus nos non audiri a Deo, cum ipsi Deum non audiamus et susurremus non respici a Deo terras, cum ipsi non respiciamus ad cælum; ut molestum sit ^c despici a Domino preces nostras, cum præcepta ejus despiciantur a nobis? Fac nos pares Domino nostro esse. Quis justæ querimonie locus est, hoc pati quemque quod fecerit? Salvo eo quod probare facile possum, nequaquam nos pati illa quæ facimus, et mitius multo nobiscum Deum agere quam nos cum Deo. Sed interim tamen hac agamus lege qua cœpimus. Sic enim ipse etiam Dominus dicit: *Clamavi ad vos, et non audistis me; et vos clamabitis ad me, et non exaudiam vos* (Jer. xi, 11; Zach. vii, 13). Quid enim dignius, aut quid justius? Non audivimus, non audimur: ^d non respeximus, non respicimur. Quis, rogo, ex carnalibus dominis hac cum suis lege agere contentus est, ut contemnat tantummodo servos suos, quia fuerit ab eis ipse contemptus? Quanquam nos non hac solum injuria contemnamus Deum, qua contemni a servis suis ^d domini carnales solent, quia servorum hic contemptus est maximus,

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

tur. Elegans est locus Fausti episcopi Reiensis in epistola sexta ad Ruricium episcopum Lemovicensem: *Unde ipse, inquit, facile terrena despicias, vel ferantur more dispensas, dum illud cogitas tempus quo exurentur peccatores sicut fenum, quo astuantis gehennæ furore perpetuo, cujus fumus ascendit in sæcula sæculorum, hi qui neglexerunt oblata, tali morte punientur, ut eis mori in dolore non liceat, morituri vitæ, et mortii sine fine victuri.* Item in epistola prima: *Homo ergo pro mortalibus malis moriturus est Deo, et victurus inferno. Hæc erit illius mors, ut mori ei in dolore non liceat.* Neque aliter sensit Pacianus Barcinonensis episcopus, apud quem sic legimus in parænesi ad poenitentiam: *Ipse sibi materiam recrescentium corporum reparat ignis æternus.* Et Prosper, sive Julianus Pomerius, lib. iii, de Vita Contemplativa, cap. 12, inter infelicitates damnatorum numerat *mori vitæ beatæ et mortii vivere sempiternæ.* Atrox supplicium quod semper cruciat miseros, nec tamen perimit. Et misericordie genus est, ut Seneca ait, cito occidere; crudelitatis, longo cruciatu vexare. Sed hic meminisse oportet Origenis.

^a Præceptum Christi est, quo jubemur inimicos diligere. Atque hoc argumentum valde urget Casarius Arelatensis in homiliis de dilectione inimicorum. Hodie tamen multum receditur ab hoc mandato, opi-

si non faciant quod jubentur. Porro autem nos omni studio, omni nisu, non solum jussa non facimus, sed contra id facimus quod jubemur. Jubet enim Deus ut omnes nobis invicem chari simus: omnes autem nos mutua infestatione laceramus. Jubet Deus ut cuncti egentibus sua tribuant; cuncti admodum aliena pervadunt. Jubet Deus ut omnis qui Christianus est, etiam oculos castos habeat; quotus quisque est qui non se luto fornicationis involvat? Et quid plura? Grave et luctuosum est quod dicturus sum. Ipsa Ecclesia Dei, quæ in omnibus esse debet placatrix Dei, quid est aliud quam exacerbatrix Dei? aut præter paucissimos quosdam qui mala fugiunt, quid est aliud pene omnis cœtus Christianorum quam sentina vitiorum? Quotum enim quemque invenies in Ecclesia non aut ebriosum, aut helluonem, aut adulterum, aut fornicatorem, aut raptorem, aut ganeonem, aut latronem, aut homicidam? et quod his omnibus pejus est, prope hæc cuncta sine fine. Interrogo enim Christianorum omnium conscientiam: ex his vel flagitiis vel sceleribus quæ nunc diximus, quotus quisque hominum non aliquid est horum, aut quotus quisque non totum? Facilius quippe invenias qui totum sit quam qui nihil. Et quod diximus nihil, nimis forsitan gravis videatur esse censura. Plus multo dicam. Facilius invenias reos malorum omnium quam non omnium; facilius majorum criminum quam minorum: ^e id est, facilius qui et majora crimina cum minoribus, quam qui minora tantum sine majoribus perpetrarint. In hanc enim morum probrositatem prope omnis ecclesiastica plebs redacta est, ut in cuncto populo Christiano genus quodammodo sanctitatis sit, ^e minus esse vitiosum. Itaque ecclesias vel potius templa atque altaria Dei minoris reverentiæ quidam habent quam cujuslibet minimi ac municipalis judicis domum. Siquidem intra januas non modo ^f inlustrum potestatum, sed etiam præsidum ac præpositorum, non omnes passim intrare

nor, quia senescente Ecclesia, semper recedimus ab origine pietatis. Videant quibus moris est Christi et Ecclesiæ leges, naso suspendere vel ridicula interpretatione mollire, cujusmodi nimium multi sunt, utrum magna virtus sit inimicos diligere, qui nec fortassis amicos suos amant, ut dixit Salvianus pag. 51.

^b Ita omnes editiones. Quibus consentit codex Corbeiensis. Ego tamen lubenter legerem *detrectationi*, tamen etsi vox *delectationi* sensum quoque bonum reddat.

^c Colb., *despici a Deo.*

^d Editiones: *Contemni a servis suis cariales solent.* In ora Pithæanæ editionis scriptum est *carnales*. Sed codex Corbeiensis habet *Domini carnales*; recte. Nam paulo ante dixerat Salvianus: *Quis, rogo, ex carnalibus dominis hac cum suis lege, etc.* Agobardus in libro de Baptismo Judaicorum mancipiorum: *Respiciamus propter carnales dominos.*

^e Videndum omnino Casarius in homilia adversus eos qui putant quod illis ad vitam æternam sufficiat si male non fecerint, etiamsi bona adimplere noluerint.

^f Id est, virorum illustrissimorum, qui provincias regebant vice principis. Vide supra ad pag. 7.

presumunt, nisi quos aut iudex vocaverit aut negotium traxerit aut ipsa honoris proprii dignitas intrare permiserit; ita ut si quispiam fuerit insolenter ingressus, aut cadatur, aut propellatur, aut aliqua verecundia atque existimationis suae labe multetur. In templa autem vel potius in altaria atque in sacra-ria Dei passim omnes sordidi ac flagitiosi sine ulla penitus reverentia sacri honoris inrumpunt: non quia non omnes ad exorandum Deum currere debeant, sed quia qui ingreditur ad placandum, non debet egredi ad exacerbandum. Neque enim ejusdem officii est indulgentiam poscere et iracundiam provocare. Novum quidem monstri genus est: eadem pene omnes jugiter faciunt quae fecisse se^a plangunt, et qui intrant ecclesiasticam domum ut mala antiqua desleant,^b exeunt; et quid dico, exeunt, in ipsis pene hoc orationibus suis ac supplicationibus mo-juantur. Aliud quippe ora hominum, aliud corda agunt, et dum verbis praeterita mala plangunt, sensu futura meditantur; ac sic oratio eorum^c auctrix est magis criminum quam exoratrix: ut vere illa in eis Scripturae maledictio compleatur (*Psal. cviii, 7*), ut de oratione ipsa exeant condemnati, et oratio⁵⁶ eorum fiat in peccatum. Denique si vult, quispiam scire quid in templo hujusmodi homines cogitaverint, videat quid sequatur. Siquidem consummatis solemnibus sacris, statim ad consuetudinaria omnes studia discurrunt, alii scilicet ut furentur, alii ut inebrientur: ut evidenter appareat hoc eos esse meditato, dum intra templum sunt, quod postquam egressi fuerint exsequuntur.

X. Sed videlicet cuncta haec mala et omnem vitiorum probrositatem quam supra dixi, ad servos fortasse quidam aut abjectissimos quosque homines referendam putant; caeterum nomen ingenuum haec flagitorum labe non pollui. Quid autem aliud est cauctorum negotiantium vita quam fraus atque perjurium, quid aliud curialium quam iniquitas, quid aliud officialium quam calumnia, quid aliud^d militantium quam rapina? Sed putas forsitan quod hoc

etiam de personis istius modi ferri possit. Hic est enim, inquis, eorum actus quae et professio; ac per hoc nihil mirum est si agunt quod profitentur. Quasi vero aut agere ullum Deus res malas velit aut profiteri, aut nulla sit penitus sacrae majestatis offensa, si maximum scelus minores videantur agere personae: praesertim cum in hac hominum multitudine major multo sit pars generis humani, et absque dubio ubi major est peccantium turba, major est Divinitatis injuria. Sed omnis, inquis, nobilitas ab his sceleribus immunis est. Parum est id quidem, quia non aliud videtur nobilitas in omni mundo quam unus homo in grandi populo. Sed videamus tamen si vel id ipsum parum sit carens crimine. Ac primum consideremus quid de hujusmodi hominibus dicat sermo^B divinus. Arguens quippe Apostolus Dei populum, sic ait: **57** *Audite, fratres mei dilectissimi. Nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide et haeredes regni quod repromisit Deus diligentibus se? Vos autem exhonorastis pauperem. Nonne divites per potentiam opprimunt vos? Nonne ipsi blasphemant bonum nomen quod invocatum est super vos (Jac. ii, 5-7)?* Grave hoc Apostoli testimonium est: nisi forte immunes se ab eo nobiles putent, quia sunt soli divites nominati. Sed aut iidem sunt nobiles qui et divites; aut si sunt divites praeter nobiles, et ipsi tamen iam quasi nobiles: quia tanta est miseria hujus temporis, ut nullus habeatur magis nobilis quam qui est plurimum dives. Sed sive de alterutris sive de utrisque Apostolus dixerit, facile de hoc componi^C potest. Non enim interest de qua hoc potissimum parte dictum sit, quod utrique certum est convenire. Quis enim est vel nobilium omnino vel divitum horrens crimina? Quamvis in hoc sefellerim: multi enim horrent, sed paucissimi evitant. In aliis quippe horrent quod in se semper admittunt, mirum in modum et accusatores eorumdem criminum et excusatores. Exsecrantur publice quod occulte agunt, ac per hoc dum damnare se ceteros putant, ipsos se magis propria animadversione condemnant. Sed relinqua-

STEPHANI BALUZII NOTAE.

^a Id est, dolent. Infra lib. i Adversus Avaritiam p. 217: *Plangere eos praecipis*, id est, lugere ac plorare. Ibidem pag. 220: *Isti plangunt postquam acceperint sanitatem*. Et pag. 223: *Plangens id ipsum quod tarde offert, plangens ac penitens quod non prius*. Cyprianus in libro de Lapsis: *Cum plangentibus plango, cum dolentibus doleo*. Sic Eligius Noviomensis episcopus homilia 11: *Penitentiam quippe agere est perpetrata mala plangere et plangenda non perpetrare*. Plangere autem est pulsare seu collidere quolibet modo. Luetatius in textum Thebaldoi: *Plangens enim dicitur omnis colubus*, Varrois opinione. Statius in *lucrymis* Hertruci:

...Heu! quantis lassantem brachia vidi
Plangentibus!

Et apud Catullum, de bacchantibus:

Plangebant alii proceris tympana palmis.

Quod enim hic planetum dicit Catullus, alii pulsam dixerunt. Ovidius lib. iv *Metam. fab. 1*:

Fonitibus voces, impulsaque tympana palmis.

Auctor carminis 26 Catalectorum:

Et adducta tympana pulsa manu.

Statius lib. i *Achilleidos*:

Pulsantque exercita puls
Era taocat.

^D Valerius Flaccus lib. vi *Argonauticon*: *Illis omnis adhuc veterum tenor et sacer aeris pulsus*. Unde apud Petronium: *Nudatum pectus in conspectu frequentiae plangere*. Christiani autem vocis istius significationem transtulerunt ad dolorem ex poenitentia descendente.

^b Deest hic aliquid quod supplendum est ex sequentibus.

^c Ita codex Corbeiensis. Pro quo editiones et codex Colbertinus habent *rita*, nullo sensu. Caeterum vocem *auctrix* non esse purae Latinitatis annotat Casaubonus in notis ad Trebellium Pollionem.

^d Antea legebatur, *omnium militantium*; sed nos hanc vocem, quae non exstat in codice Colbertino, sustulimus ut inutilem.

mus istos qui magis rei sunt. Quis est vel dives omnino vel mobilis aut innocentiam servans aut a cunctis sceleribus manus abstinens? Quanquam superbiae a cunctis dixerim: utinam vel a maxime, quia voluit sibi id forte majores quasi a privilegii vindicare, ut jure suo crimina vel minora committant! Itaque de peccatis facillioribus nihil dico. Videamus si vel a duobus illis quasi capitalibus malis nullus immunis est, id est, vel ab homicidio, vel a stupro. Quis enim est aut humano sanguine non creatus, aut canosa **58** impuritate non sordidus? Unum quidem ex his ad poenam aeternam sufficit; sed prope nullus divitum non utrumque commisit.

XI. Sed cogitat forte aliquis de hoc numero: Ego jam ista non facio. Laudo, si non facis; sed tamen forte ante fecisti, et non est nunquam omnino fecisse, facere cessasse. Quod si ita esset, quid **B** proderat tamen unum a scelere desistere et multos in sceleribus permanere? Non sanat unius conversio crimina plurimorum; nec sufficit ad placandum Deum quod unus peccata deserit, quem universitas totius humani generis offendit; praesertim cum is qui convertitur ut mortem aeternam possit evadere, magnos profecto conversionis suae fructus capiat, si evadat, nedum contingere ei possit ut ab aliis poenam damnationis avertat: quia et hoc intolerabilis superbiae atque immanis piaculi crimen est, si tam bonum se aliquis esse credat, ut etiam malos existimet per se posse salvari. Loquens Deus de terra quadam vel de populo peccatore sic dicit: *Si fuerint tres viri in medio ejus, Noe, et Daniel, et Job, non liberabunt filios et filias. Ipsi soli salvi erunt* (*Ezech.*

A XIV, 16). Neminem tamen reor tam impudentem fore qui se his talibus viris audeat comparare, quia quamvis placere nunc aliquis Deo studeat, hoc ipsum tamen genus maxime injustitiae est si se justum praesumat; ac per hoc sublata est omnis spes falsa opinionis, qua credamus innumeram perditorum hominum multitudinem a suffragio paucorum bonorum a praesentibus malis posse defendi. Cum enim nullus illis quos supra diximus, par sit, quae esse spes nullis potest quod liberari et extranei et innumeri et mali a paucissimis bonis possint, cum illi familiarissimi Deo sancti ne hoc quidem a Domino promeruerint, ut in filiis suis vel sua membra salvarent? Et recte.

59 Nam licet omnes admodum **59** membra parentum esse videantur, non putandi sunt tamen membra eorum esse a quibus affectu coeperint discrepare: quia morum degenerantium pravitate pereunt in talibus beneficia naturae. Quo fit ut etiam nos, qui **d** Christiani esse dicimur, perdamus vim tanti nominis, vitio pravitate. Nihil enim omnino prodest a nomen sanctum habere sine moribus, quia vita a professione discordans abrogat inlastris tituli honorem per indignorum actuum vilitatem. Unde cum pene nullam Christianorum omnium partem, pene nullam Ecclesiarum omnium aequalum non plenum omni offensione et omni lethali peccatorum habere videamus, quid est in quo nobis de Christiano nomine blandiamur, cum utique hoc ipso magis per nomen sacratissimum vel simus, quia a sancto nomine discrepamus? Nam et ideo plus sub religionis titulo Deum laedimus, quia positi in religione peccamus.

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Antea edideramus privilegium, secuti editionem Pithocœnam. Nunc vero sequi placuit scripturam libri Corbejensis, in quo habetur uti nos reposuimus. Sic etiam scriptum fuisse in archetypo ex quo expressus est codex quo Brassicanus utebatur, hinc colligi potest quod ille edidit *Privilegium dicere*. Quo etiam modo habet editio Romana Galesinii. At in codice Colbertino legitur *privilegium ditare*.

^b Idem codex, *prodesset*.

* Non existimabat ergo Salvianus innumeram perditorum hominum multitudinem suffragio paucorum bonorum a praesentibus malis posse defendi.

^d Editiones Brassicani et Galesinii: *Qui nos Christianos esse diximus*. Pithocœus ex suo codice: *Qui nos Christianos esse dicimus*.

* Hinc colligitur adhuc seculo illo sanctum fuisse visum Christiani nomen. Vide infra, pag. 59 et 79.

LIBER QUARTUS.

59 1. Disceditur itaque ab illa quam supra diximus Christiani nominis prerogativa, ut putemus, quia simus cunctis gentibus religiosiores, debere nos esse etiam fortiores. Nam cum, ut diximus, nec sit

D hominis Christiani fides, fideliter a Christum credere, et hoc sit Christum fideliter credere, Christi mandata servare, sit absque dubio ut nec fidem habeat qui infidelis est, nec Christum credat qui Chri-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* In editione Pithocœna legitur: *Nam cum, ut diximus, hoc sit hominis Christiani fides, fideliter Christi mandata servare, etc.* Sed codex Corbejensis habet: *Nam cum, ut diximus, h. a. h. c. fides, fideliter Christum credere, et hoc sit Christum fideliter credere, Christi mandata servare, etc.* Recte. Dixerat enim supra, pag. 42: *Opinor fideliter hominem Christo credere, id est, fidelem Deo esse, hoc est, fideliter Dei mandata servare.* Etherius et Beatus lib. 1 adversus Eli-

pandum: *Non est Christianus qui recte non credit Christum.* Athanasius in epistola ad Epictetum relata in antiqua versione concilii Ephesani, pag. 406: *Aut quomodo esse Christiani possunt qui dicunt alium esse Filium et alium Dei Verbum.* Augustinus sermone 9 de decem Chordis cap. 4, in nova editione: *Qui enim non de futuro saeculo cogitat, nec propterea Christianus est ut id quod in fine Deus promissis accipiat, nondum Christianus est.*

sti mandata conculcat; ac per hoc totum in id revolvitur, ut qui Christiani **60** nominis opus non agit, Christianus non esse videatur. Nomen enim sine actu atque officio suo, nihil est. Nam, ^a sicut ait quidam ^b in scriptis suis, quid est aliud principatus sine meritorum sublimitate, nisi honoris titulus sine homine; aut quid est dignitas in indigno, nisi ornamentum in luto? Itaque ut iisdem verbis etiam nos utamur, quid est aliud sanctum vocabulum sine merito, nisi ornamentum in luto? sicut etiam per divinas litteras sacer sermo testatus est dicens: *Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra et fatua* (*Prov. xi, 22*). Et in nobis itaque Christianum vocabulum quasi aureum decus est: quo si indigne utimur, fit ut sues cum ornamento esse videamur. Denique qui vult plenus scire vocabula nihil esse sine rebus, respiciat quomodo innumerabiles populi, cessantibus meritis, etiam nomina perdidit. Duodecim Hebræorum tribus, cum electæ quondam a Deo essent, duo nomina sacrosancta acceperunt. Populus enim Dei et Israel appellatæ sunt. Sic quippe legimus: *Audi, populus meus, et loquar; Israel, et testificabor tibi* (*Psal. lxxx, 9*). Ergo Judæi aliquando utrumque, nunc neutrum. Nam nec Dei populus dici potest qui cultum Dei jam olim reliquit, nec videns Deum qui Dei Filium denegavit, sicut scriptum est: *Israel vero me non cognovit, et populus meus me non intellexit* (*Isai. i, 3*). Propter quod etiam alibi Deus noster de Judæorum plebe loquitur ad prophetam dicens: *Voca nomen ejus, Non dilecta* (*Ose. i, 9; Rom. ix, 25*). Et iterum ad Judæos ipsos: *Vos non estis populus meus, et ego non sum Deus vester* (*Ibid., 9*). Cur autem hoc de eis diceret, ipse alibi evidenter ostendit. Sic quippe ait: *Dereliquerunt venam aquarum viventium, Dominum* (*Jer. xvii, 13*). Et iterum: *Verbum, inquit, Domini projecerunt, et sapientia nulla est in illis*. Quod quidem timeo **61** ne non magis tunc de eis dici potuerit, quam de nobis nunc dici possit: quia nec verbis Dominicis obtemperamus, et qui verbis Domini non obsequimur, sapientiam profecto in nobis penitus non habemus. Nisi fortasse credimus sapienter nos Deum spernere, et hoc ipsum quod Christi mandata contemnimus, summam prudentiam judicamus. Est quidem causa cur hoc ita existimare credamur. Nam tanto consensu omnes peccata sequimur, quasi summi consilii conspiratione peccemus. Quæ cum ita sint, quæ ratio est ut ipsi nos falsa opinione fallamus, existimantes scilicet quia Christiani esse dicamur, quod opitulari nobis inter mala quæ agimus nomen bonum possit, cum Spiritus sanctus nec fidem quidem dicat hominibus Christianis

A sine operibus bonis posse prodesse. Et utique multo plus est fidem habere quam nomen: quia nomen est vocabulum hominis, fides autem fructus est mentis. Et tamen hunc ipsum fidei fructum infructuosum Apostolus sine operibus bonis esse testatur dicens: *Fides sine operibus mortua est* (*Jac. ii, 17*). Et iterum: *Sicut enim corpus sine spiritu, sic fides sine operibus mortua est* (*Ibid., 26*). Addit quoque asperiora quædam ad confundendos eos qui sibi præsumptione Christianæ fidei blandiuntur.

II. *Sed dicit aliquis: Tu fidem habes, et ego opera habeo. Ostende mihi sine operibus fidem tuam, et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam* (*Ibid., 18*). Quo utique hoc indicat, actus bonos Christianæ fidei quasi testes esse: quia Christianus nisi opera bona fecerit, fidem suam penitus approbare non possit, ac per hoc quod probare non valeat quia sit, sic omnino habendum esse quasi non sit. Nam quam pro nullo hoc habendum existimaret, in subditis statim ipse demonstrat dicens ad Christianum: *Tu credis quia* **62** *unus est Deus. Bene facis. Et dæmones credunt, et contremiscunt* (*Ibid., 19*). Consideremus quid voluerit hoc loco Apostolus dicere; nec irascamur divinis testimoniis, sed acquiescamus; nec contradicamus, sed proficiamus. *Tu credis, inquit ad Christianum sermo divinus, quod Deus unus est. Bene facis. Et dæmones credunt, et contremiscunt*. Nunquid erravit Apostolus, ut hominis Christiani fidem dæmoni compararet? Non utique. Sed ostendere illud volens quod supra dictum est, quia sine operibus bonis nihil sibi per fidei supercilium usurpare deberet, ^c idcirco ait et a dæmonibus Deum credi: scilicet ut sicut dæmones, cum Deum credant, tamen in perversitate perdurant, ita et quosdam homines quasi credulitatem dæmoniacam habere, qui cum se Deum credere asserant, tamen a malo opere non cessant. Subjungit autem ad pudorem et condemnationem hominum peccatorum, non credere solum dæmones Dei nomen, sed etiam timere et contremiscere: hoc est dicere: Quid tibi blandiris, o homo, quisquis es, credulitate, quæ sine timore atque obsequio Dei nulla est? aliquid plus dæmones habent. Tu enim unam rem habes tantummodo, illi duas. Tu credulitatem babes, non habes timorem; illi credulitatem habent pariter et timorem. Quid miraris ergo si cædimur? Quid miraris si castigamur, si in jus hostium tradimur, si infirmiores omnibus sumus? Sive miseræ nostræ, sive infirmitates, sive eversiones, sive captivitates et pene improbæ servitutes, testimonia sunt mali servi et boni domini. Quomodo mali servi? quia patior, scilicet vel ex parte, quod me reor. Quomodo boni domini? quia ostendit quid me-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Locus est Salviani ex lib. ii Adversus Avaritiam. Quod autem hunc locum laudet Salvianus iis verbis quæ indicare videantur alterius illum scriptoris esse quam Salviani, hinc factum ut pronuntiaverit Pithæus dubitari non immerito posse an Salviani sint libri quatuor ad Ecclesiam catholicam scripti sub nomine Timothei. Qua de re vide quæ infra dicuntur

in præfatione nostra ad libros illos.

^b Salvian. lib. ii ad Ecclesiam catholicam, sive Adversus Avaritiam, pag. 252.

^c Hæc est lectio codicis Corbeiensis. Nam Pithæus habebat: *Usurpare deberet. Idcirco autem a dæmon. Nemo non videt, opinor, saniolem esse lectionem codicis Corbeiensis.*

reamur, etsi non inrogat quæ mereamur. Clementissima enim ac benignissima castigatione mavult **63** nos corrigere quam perire. Nos siquidem, quantum ad crimina nostra pertinet, lethalibus suppliciis digni sumus. Sed ille plus misericordiae tribuens quam severitati, mavult nos clementis censuræ temperamento emendare, quam plaga justæ a coercionis occidere. Ingratum nobis esse quod cædimur, satis certus sum; sed quid miramur si peccantes nos Deus verberat, cum ipsi peccantes servulos verberemus? Injusti iudices sumus: homunculos nos flagellari a Deo nolumus, cum ipsi conditionis nostræ homines flagellemus. Sed nec miror quod tam iniqui in hac re sumus. Natura in nobis et nequitia servilis est. Volumus delinquere, et nolumus verberari. Ipsi in nobis mores sunt qui in servulis nostris: omnes volumus impune peccare. Denique, si mentior, cunctos consulo. Nego ullum esse, quamlibet magni criminis reum, qui se acquiescat debere torqueri. Hinc ergo cognosci potest quam inique ac pravissime aliis severissimi sumus, nobis indulgentissimi; aliis asperi, nobis remissi. In eodem crimine punimus alios, nos absolvimus. Intolerabilis prorsus et contumaciæ et præsumptionis. Nec agnoscere volumus in nobis reatum, et audemus de aliis usurpare iudicium. Quid esse injustius nobis aut quid perversius potest? Id ipsum scelus in nobis probabile esse ducimus, quod in aliis severissime vindicamus. Et ideo non sine causa ad nos Apostolus clamatur: *Propter quod inexorabilis es, o homo omnis qui iudicas. In quo enim alium iudicas, te ipsum ^b condemnas; eadem enim agis quæ iudicas (Rom. ii, 1).*

III. Sed non eadem, inquit aliquis ex divitibus, non eadem nos agimus quæ servi agunt. Ex servis enim fures ac fugitivi sunt, ex servis gulæ ac ventri jugiter servientes. Verum est esse hæc vitia **64** servorum. Sed plura tamen sunt ac majora dominorum, quamvis non omnium. Exciptendi enim quidam sunt, sed paucissimi: quos ideo non nomino, ne non tam eos nominando laudare, quam alios non nominando videar publicare. Ac primum servi, si fures sunt, ad furandum forsitan egestate coguntur: quia etiamsi eis stipendia usitata præstentur, consuetudini hæc magis quam sufficientiæ satisfaciunt; et ita ^c implent canonem quod non explent satietatem; ac per hoc culpam ipsam inopia minus culpabilem facit, quia excusabilis furti reus est qui ad furtum cogi videtur in vitus. Nam et Scriptura ecclesiastica quasi subexcusare quodammodo miserorum omnium noxas videtur dicens: *Non grandis est culpæ cum quis furatus fuerit: furatur enim ut esurientem impleat animam (Prov. vi, 30).* ^d In Salomone. Furatur ut expleat

A animam suam, ac per hoc non satis a nobis accusandi sunt qui divino sermone excusantur. Quod autem de furtis servorum dicimus, hoc etiam de fuga; immo hoc rectius de fuga, quia ad fugam servos non miseriam tantum, sed etiam supplicia compellunt. Pavent quippe actores, pavent ^e silentiariorum, pavent procuratores: prope ut inter istos omnes nullorum minus servi sint quam dominorum suorum: ab omnibus cæduntur, ab omnibus conteruntur. Quid amplius dici potest? Multi servorum ^f ad dominos suos confugiunt, dum conservos timent. Unde illorum fugam non tam ad eos debemus referre qui fugiunt, quam ad eos qui fugere compellunt. Vim patiuntur infelicissimi. Famulari optant, et fugere coguntur. Discedere a servitio dominorum suorum omnino nolumus, et conservorum suorum crudelitate non permittuntur ut serviant. Mendaces quoque esse dicuntur. Ad mendacium nihilominus **65** atrocitate præsentis supplicii coarctantur. Siquidem dum tormentis se volunt eximere, mentiuntur. Quid autem mirum est si positus in metu servus mentiri mavult quam flagellari? Accusantur etiam gulæ et ventris avidi. Nec hoc novum est. Magis desiderat saturitatem, qui famem sæpe toleravit. Sed esto, non perferat famem panis, famem certe perferat deliciarum; et ideo ignoscendum est si avidius expetit quod ei jugiter deest. Tu vero nobilis, tu vero dives, qui ^g immanibus bonis affluus, qui hoc ipso Deum sanctis operibus honorare plus debes quod beneficiis illius sine cessatione perfrueris; videamus si actus, non dico sanctos, sed vel **C** innocios habes. Et quis, ut superius dixi, divitum, præter paucos, non cunctis criminibus infectus est? Et quod paucos excipio, utinam plures atque omnes excipi liceret. Salus erat omnium, innocentia plurimorum. Neque ego nunc de ullo dico, nisi de eo tantum qui in se id quod dico esse cognoscit. Si enim extra conscientiam suam sunt quæcumque dico, nequaquam ad injuriam ejus spectant cuncta quæ dico. Si autem in se esse novit quæ loquor, non a mea sibi hoc lingua dici æstimet, sed a conscientia sua. Ac primum ut de vitiis servilibus dicam, si fugitivus est servus, fugitivus es etiam tu dives ac nobilis. Omnes enim Dominum suum fugiunt, qui legem Domini derelinquunt. Quid ergo, dives, culpas in servo? hoc facis quod et ille. Ille fugitivus est domini sui, **D** et tu tui. Sed hoc culpabilior tu quam ille, quia ille fugit forsitan malum dominum, et tu bonum. Incontinentiam quoque ventris in servo arguis. In illo rara est per indigentiam, in te quotidiana per copiam. Vides ergo apostolica sententia te potissimum verberari, immo te solum, quia in quo alium iudicas,

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Codex Colbert., coercionis incidere.

^b Ita prorsus codex Corbeiensis et Colbert., cum editio Pithœi haberet iudicas. Existimabat autem Rittershusius hic legendum esse condemnas. Repetit infra Salvianum pag. 65, 66.

^c Id est, stipendium quod servis dari consuevit.

^d Verba hæc videntur esse superflua, et sapiunt glossema. Verum exstant in omnibus antiquis codicibus et editionibus.

^e Admonet Rittershusius hoc loco Salvianum innuere quoddam servorum genus qui compescendæ conservorum suorum garrulitati præpositi erant, silentiarii videlicet ob hoc dicti quod silentium cæteris imperarent.

^f Juretus in Miscellaneis ad Symmachum lib. x, epist. 10, contendit legendum esse, a dominis suis.

^g Hæc est lectio libri Corbeiensis. Colbertinus et editiones, omnibus.

tametsi eum condemnas. **66** Eadem enim agis quæ A ac metu mortis; in divitibus assidua, spe ac fiducia iudicas: immo non eadem, sed majora multo ac nequiora. In illo quippe etiam infrequentem ventris intemperantiam punis, et tu assidua cruditate distendens. Furtum quoque, ut putas, servile vitium est. Et tu furtum, dives, facis, quando a Deo vetita præsumis: omnes siquidem furta faciunt, qui illicita committunt.

IV. Sed quid ego tam minute et quasi allegorice de hoc loquor, cum facinoribus apertissimis non furta tantum divitum, sed latrocinia comprobentur? Quotus quisque enim iuxta divitem non pauper^a aut actus aut status est? Siquidem pervasionibus præpotentum aut sua homines imbecilli, aut etiam se ipsos cum suis pariter amittunt. Ut non immerito de utriusque personis sacer sermo testatus sit dicens: *Venatio leonis, onager in eremo: sic pascua sunt divitum pauperes* (Eccli. xiii, 23). Quamvis tyrannidem hanc non pauperes tantum, sed pene universitas patiatur generis humani. Quid est enim aliud dignitas sublimium quam proscripio civitatum, aut quid aliud quorundam quos taceo, ^b præfectura quam præda? Nulla siquidem major pauperum est depopulatio, quam potestas. Ad hoc enim ^c honor a paucis emittitur, ut cunctorum vastatione solvatur. Quo quid esse indignius, quid iniquius potest? Reddant miseri dignitatum pretia quas non emunt. Commercium nesciunt, et solutionem sciunt. Et pauci illustrentur, mundus evertitur. Unius honor, orbis excidium est. Denique sciunt hoc Hispaniæ, quibus solum nomen relictum est. ^d Sciunt Africæ, quæ fuerant. Sciunt Galliæ devastatæ, sed non ab omnibus, et ideo in paucissimis adhuc angulis vel tenuem spiritum agentes, quia eas interdum paucorum integritas aluit, quas multorum rapina vacuavit.

V. Sed evagati longius sumus, **67** dolore compulsi. Ergo, ut ad superiora redeamus, quid est in quo non servilibus vitis etiam nobiles polluantur, nisi forte ideo quia illa quæ in servis peccata puniunt, ipsi quasi licita committunt? Denique ad has pervasionem, quas, ut supra dixi, nobiles agunt, servus nec aspirare permittitur. Quamvis mentiar. Quidam enim ex servis nobiles facti, aut paria aut majora fecerunt. Sed hoc tamen imputari servis nequaquam potest, quod quibusdam servilis conditio tam feliciter cessit. Homicidia quoque in servis rara sunt, terrore

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Hæc lectio visa est sanior quam Pithœana, quæ sic habet: *Quotus quisque enim iuxta divitem pauper aut intactus aut tatus est?* Nostram adjuvat quod in ora Pithœanæ editionis, annotatum est alibi legi, *aut tatus aut statutus*. Quæ est lectio codicis Colbertini.

^b Sidonius lib. i, epist. 7, de Arvando loquens: *Præfecturam primam gubernavit cum magna popularitate, consequentemque cum maxima populatione*. Vide rursus eundem Sidonium lib. ii, epist. 1.

^c Sic Innocentius IV, in epistola scripta ad archiepiscopum Narbonensem et ad episcopum Helenensem, quæ edita est in additione ad caput 17 lib. viii de Concordia sacerdotii et imperii: *Feruntur etiam quidam esse Ballivi, præpositi, et officiales eorum qui multo chartis solito sua emunt officia, spem damnabilis luctri pñentes in servitiis seu exactionibus quæ ab Ecclesiis, hominibus earum, et personis ecclesiasticis extor-*

ant ac metu mortis; in divitibus assidua, spe ac fiducia impunitatis. Nisi forte iniqui sumus, hoc quod divites faciunt ad peccatum referendo, quia illi cum occidunt servulos suos, jus putant esse, non crimen. Nec hoc solum, sed eodem privilegio etiam in exercendo impudicitie cœno abutuntur. Quotus enim quisque est divitum connubii sacramenta conservans, quem non libidinis furor rapiat in præceptis, cui non domus ac familia sua scortum sit, et qui non, in quamcumque personam cupiditatis improbe calor traxerit, mentis sequatur insaniam? secundum illud scilicet quod de talibus dicit sermo divinus: *Equi insanientes in feminas facti sunt* (Jer. v, 8). Quid enim aliud quam de se dictum hoc probat, qui totum pervadere vult concubitu quidquid concupierit aspectu? Nam de concubinis quippiam dici forsitan etiam injustum esse videatur, quia hoc in comparatione supra dictorum flagitiorum quasi genus est castitatis, uxoribus paucis esse contentum, et intra certum conjugum numerum frenos libidinum continere. Conjugum dixi, quia ad tantam res impudentiam venit, ut ancillas suas multi uxores putent. Atque utinam sicut putantur esse quasi conjuges, ita solæ haberentur uxores!

68 Illud magis tetrum ac detestabile, quod quidam matrimonia honorata sortiti, alias sibi rursus servilis status conjuges sumunt, deformantes sancti connubii honorem per degeneris contubernii vilitatem, non erubescens maritos se fieri ancillarum suarum, præcipitantes fastigia nobilium matrimoniorum in cubilia obscena servarum: digni prorsus etiam illarum statu, quarum se putant dignos esse consortio.

VI. Non dubito ex iis plurimos qui aut sunt nobiles, aut videri nobiles volunt, superbe et aspernante accipere, quod dum consideramus hæc talia quæ locuti sumus, minus flagitiosos diximus servos quosdam esse quam dominos. Sed cum hoc ego non de omnibus, sed de his qui tales sunt prædicaverim, nullus irasci omnino debet qui nequaquam se talem esse cognoscit; ne hoc ipso quod irascitur, de cœtu ipsorum esse videatur. Quin potius quicumque ex nobilibus hæc male horrent, irasci talibus debent, quod facinoribus sordidissimis nobilitatis nomen infament: quia licet hi qui tales sunt omnem gravent populum Christianum, specialiter tamen illos sordibus suis polluant, quorum pars esse dicuntur. Diximus itaque nobiles quos-

^d *quæ quodammodo violenter*. Vide hoc loco Rittershusium.

^a Haud scio an usquam alibi Africa dicatur in numero plurali. Sed Salvianus, qui sciebat sex in Africa provincias esse, plurali sibi numero utendum putavit ut omnes significaret.

^b Lupus Ferrariensis in libro de tribus Questionibus pag. 210: *Spes impunitatis magna est peccandi illicebra*. Vide quæ nos illic annotavimus.

^c Sibi enim id licere domini putabant propter vim potestatis herilis, ut pluribus docet Rittershusius: Aliter Germani, apud quos, ut Tacitus scribit, *verberare servum ac vinculis et opere coercere, ratum. Occidere solent, non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune*.

^d Tacitus: *Nam quæ sprete exolescunt, si irascere, aqñita videntur*.

dam esse servis deteriores. Diximus utique et impro-
 habiliter diximus, nisi quod diximus comprobamus.
 Ecce enim ab hoc scelere vel maxime prope omnis
 servorum numerus immunis est. Numquid enim ali-
 quid ex servis turbas concubinarum habet, numquid
 multarum uxorum labe polluitur, et canum vel suum
 more tantas putat conjuges suas esse, quantas potue-
 rit libidini subjugare? ^a Sed responderi videlicet ad
 hæc potest, quod facere servis ista non liceat. Nam
 profecto facerent, si liceret. Credo. Sed quæ fieri non
 video, quasi facta habere non possum. ^b Quamlibet
 enim **69** in eis improbæ mentes, quamlibet male cupi-
 dates sint, nullus pro eo quod non admittit scelere
 punitur. Malos esse servos ac detestabiles satis certum
 est. Sed hoc utique ingenui ac nobiles magis exse-
 crandi, si in statu honestiore pejores sunt. Quo fit
 ut ad illum perveniri exitum rei hujus necesse sit,
 non ut servi sint a reatu nequitie suæ absolvendi, sed
 ut plurimi divites magis sint servorum comparatione
 damnandi. Nam illud latrocinium ac scelus quis digne
 eloqui possit, quod cum Romana respublica vel
 jam mortua, vel certe extremum spiritum agens, in
 ea parte qua adhuc vivere videtur, tributorum vinculis
 quasi prædonum manibus strangulata moriatur,
 inveniuntur tamen plurimi divitum quorum tributa
 pauperes ferunt? hoc est, inveniuntur plurimi divi-
 tam quorum tributa pauperes necant. Et quod inve-
 niri dicimus plurimos, timeo ne verius diceremus om-
 nes. Tam pauci enim mali hujus expertes sunt, si ta-
 men ulli sunt, ut in ea parte qua multos diximus,
 omnes pene divites reperire possimus. Ecce enim reme-
 dia pridem nonnullis urbibus data quid aliud egerunt
 quam ut divites cunctos immunes redderent, misero-
 rum tributa cumularent; illis ut demerentur vectiga-
 lia vetera, istis ut adderentur nova; illos ut decessio
 etiam minimarum functionum locupletaret, istos ut
 accessio maximarum affligeret; illi ut eorum quæ le-
 viter ferebant imminutione ditescerent, isti ut eorum
 quæ jam ferre non poterant multiplicatione morerentur;
 ac sic remedium illud alios injustissime erigeret,
 alios injustissime necaret; aliis esset sceleratissimum
 præmium, aliis sceleratissimum venenum. Unde adver-
 titimus quod nihil esse et divitibus sceleratius potest,
 qui remediis suis pauperes perimunt, et nihil pauperi-
 bus infelicius quos **70** etiam illa quæ pro remedio
 cunctis dantur occidunt.

VII. Jam vero illud quale, quam sanctum, quod si
 quis ex nobilibus converti ad Deum cœperit, statim
 honorem nobilitatis amittit? Aut quantus in Christia-
 no populo honor Christi est, ubi religio ignobilem faci-
 cit? Statim enim ut quis melior esse tentaverit, dete-
 rioris abjectione calcatur; ac per hoc omnes quodam-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Codex Colbertinus: *Sed ad hoc responderi potest.*

^b Idem codex et hic et paulo post habet *quamlibet.*

^c Hinc illa adversus Tertullianum querela, qui a toga ad pallium et (ut Salvianus ait pag. 241) ad philippicam religionis transierat. Sed quid sibi vult

A modo mali esse coguntur, ne viles habeantur. Et ideo
 non sine causa Apostolus clamat: *Sæculum totum in
 malo positum est* (I Joann. v, 19). Et verum est. Merito
 enim totum esse in malo dicitur, ubi boni locum ha-
 bere non possunt. Siquidem ita totum iniquitatibus
 pleum est, ut aut mali sint qui sunt in illo, aut qui
 boni sunt, multorum persecutione cruciantur. Itaque,
 ut diximus, si honoratior quispiam religioni se appli-
 cuerit, illico honoratus esse desistit. Ubi enim quis
 mutaverit vestem, mutat protinus dignitatem; si fue-
 rit sublimis, fit despiciabilis; si fuerit splendidissima,
 fit vilissimus; si fuerit totus honoris, fit totus injuriæ.
 Et mirantur mundani quidam et infideles, si *offensam*
 Dei aut iracundiam perferunt, qui Deum ^d in sanctis
 omnibus persequuntur? Perversa enim sunt et in di-
 versam cuncta mutata. Si bonus est quispiam, quasi
 malus spernitur, si malus est, quasi bonus honora-
 tur. Nihil itaque mirum est si deteriora quotidie pa-
 timur, qui deteriores quotidie sumus. Et nova enim
 quotidie homines mala faciunt, et vetera non relin-
 quunt. Surgunt recentia crimina, nec repudiantur an-
 tiqua.

VIII. Quis ergo est causationis locus? Quamlibet
 aspera et adversa patiamur, minora patimur quam
 meremur. Quid querimus quod dure agat nobiscum
 Deus? Multo nos cum Deo durius agimus. Exacerba-
 mus quippe eum impuritatibus nostris, et ad punien-
 dos nos trahimus invitum. **71** Cuiusque ejus natura
 sit mens Dei atque majestas, ut nulla iracundie pas-
 sione moveatur, tanta tamen in vobis peccatorum ex-
 acerbatio est, ut per nos cogatur irasci. Vim, ut ita
 dixerim, facimus pietati suæ, ac manus quodammodo
 afferimus misericordie suæ. Cumque ejus benignita-
 tis sit ut velit nobis jugiter parcere, cogitur malis
 nostris scelera quæ admittimus vindicare. Ac sicut
 illi solent qui munitissimas urbes obediunt, aut fir-
 missimas arces urbium capere et subruere conantur,
 omnibus absque dubio eas et telorum et machinarum
 generibus oppugnant, ita nos ad expugnandam mise-
 ricordiam Dei omni peccatorum immanium scelere,
 quasi omni telorum genere pugnamus et injuriosum no-
 bis Deum existimamus, cum ipsi injuriosissimi Deo si-
 mus. Omnis siquidem Christianorum omnium culpa,
 divinitatis injuria est. Nam cum illa quæ facere a
 Deo vetamur admittimus, vetantis jussa calcamus; ac
 D per hoc impie in calamitatibus nostris severitatem
 divinam accusamus. Nos quippe nobis accusandi su-
 mus. Nam cum ea quibus torqueamur admittimus,
 ipsi tormentorum nostrorum auctores sumus. Quid
 ergo de pœnarum acerbitate querimus? Unusquisque
 nostrum ipse se punit. Et ideo illud propheticum ad
 nos dicitur: *Ecce omnes vos ignem accenditis, et vi-*

illud quod Salvianus ait, eos qui se Religioni appli-
 cabant, vestem mutare consuevisse? An monachi il-
 lorum temporum aliqua peculiari veste discerneban-
 tur a ceteris hominibus? Vide Salvian. pag. 108 et
 quæ annotantur infra ad pag. 386 et seq.

^d Id est, in iis qui convertuntur ad Deum, ut dixit
 paulo ante. Vide pag. 108.

res præbetis flammæ : ingredimini in lucem ignis vestri et flammæ quam accendistis (Isai. I, 2). Totum namque humanum genus hoc ordine in pœnam æternam ruit, quo Scriptura memoravit. Primum enim ignem accendit, postea vires ignibus præbet, postremo flammam ingreditur quam paravit. Quando igitur primum sibi homo æternum accendit ignem? Scilicet cum primum peccare incipit. Quando autem vires ignibus præbet? Cum utique peccatis **72** peccata cumularit. Quando vero ignem æternum introibit? Quando inremediabilem jam malorum omnium summam crescentium delictorum nimietate compleverit, sicut Salvator noster ad Judæorum principes ait : *Implete mensuram patrum vestrorum, serpentes, progenies viperarum (Matth. xxiii, 32, 33).* Non longe a plenitudine peccatorum erant, quibus ipse dicebat Dominus ut peccata complerent. Ideo absque dubio, ut quia digni jam salute non essent, implerent iniquitatum numerum quo perirent. Unde etiam cum lex vetus peccata Amorrhæorum completa esse memorasset, sic locutos esse ad sanctum Loth angelos refert : *Omnes qui tui sunt, educ de urbe hac. Delebimus enim locum istum, eo quod increverit clamor eorum coram Domino, qui misit nos ut perdamus illos (Gen. xix, 12, 13).* Diu profecto flagitiosissimus ille populus ignem illum accenderat quo peribat. Et ideo completis iniquitatibus suis, arsit flammis criminum suorum. Tam male enim de Deo meruit, ut gehennam quæ in futuro iudicio erit, etiam in hoc sæculo suslineret.

IX. Sed nulli sunt, inquit aliquis, illorum exitu digni, quia nulli illorum impuritatibus comparandi. Verum fortasse istud sit. Attamen quid facimus, quod Salvator ipse omnes qui Evangelium suum spreverint, pejores esse memoravit? Denique ad Capharnaum sic ait : *Si in Sodomis factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in te, forsitan mansissent usque in hunc diem. Verumtamen dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit in die iudicii quam tibi (Matth. xi, 23, 24).* Si Sodomitæ minus esse dicit damnabiles quam cunctos Evangelia negligentes, certissima ergo ratio est qua et nos, qui in plurimis Evangelia negligimus, pejus timere aliquid debeamus; præsertim cum usitatis jam et quasi familiaribus **73** malis contenti esse nolimus. Non sufficiunt enim multis consuetudinarii reatus, non sufficiunt lites, non calumniæ, non rapinæ, non sufficiunt vinolentiæ, non sufficiunt comessationes, non sufficiunt falsitates, non sufficiunt perjuria, non sufficiunt adulteria, non sufficiunt homicidia, non sufficiunt denique cuncta ista, etsi atrocitate inhumanissima, re tamen ipsa ad humanas injurias pertinentia, nisi blasphemias furiosa-

Arum mentium manus injiciant etiam in Deum. *Posuerunt enim, sicut de impiis scriptum est, Posuerunt in cælum os suum, et lingua eorum transiit super terram, et dixerunt : Quomodo scibit Deus, et si est scientia in excelso (Psal. lxxii, 9, 11)?* Et illud : *Non videbit nec intelliget Deus Jacob (Psal. xciii, 7).* Ad quos utique tales rectissime propheticum illud referri potest : *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus (Psal. lvi, 1).* Nam qui nihil aspicit a Deo affirmant, prope est ut cui aspectum adimunt, etiam ^b substantiam tollant, et quem dicunt omnino nil cernere, dicant etiam omnino non esse. Et quidem licet nullum admodum malum facinus ratione subsistat, quia rationi non possunt scelera conjungi, nullum tamen est, ut puto, vel inrationabilius vel insanius. **B** Quid enim tam furiosum est quam ut aliquis, cum Deum creatorem rerum omnium non neget, gubernatorem neget, et cum factorem esse fateatur, dicat negligere quæ fecit? Quasi vero hæc ei faciendorum omnium cura fuerit, ^c ut negligeret quæ fecisset. Ego autem in tantum eum curam creaturarum suarum habere dico, ut probem priusquam etiam crearet habuisse. Res quippe ipsa hoc evidenter ostendit. Nihil enim fecerat, nisi curam faciendi habuisset ante quam faceret, præsertim cum etiam in ipso humano genere nullus sit ferme hominum tam hebes qui ad hoc aliquid agat atque **74** perficiat, ut perfecta non curet. Nam et qui agrum excolit, ad hoc colit ut culta conservet. Et qui vineam plantat, ad hoc plantat ut plantata custodiat. Et qui initia gregum præparat, ad hoc parat ut curam multiplicandis gregibus impendat. **C** Et qui domum ædificat vel fundamentum locat, etsi necdum habitationem paratam habet, jam tamen ipsa quæ adhuc facere molitur, spe futuræ habitationis amplectitur. Et quid de homine hoc loquar, cum etiam minima animalium genera futurarum rerum affectu omnia agant? Formicæ in subterraneis latibulis varia frugum genera condentes, ad hoc cuncta contrahunt ac reponunt, quia affectu vitæ suæ diligunt quæ recondunt. Apes, cum fundamina ^d favis ponunt, vel cum e floribus natos legunt, qua causa vel thymum jam nisi studio et cupiditate mellis, vel flosculos quosdam nisi futuræ sobolis charitate sectantur? Deus ergo, qui etiam minimis animalibus hunc affectum proprii operis inseruit, se tantummodo solum creaturarum suarum amore privavit, præsertim cum omnis in nos rerum bonarum amor ex illius bono amore descenderit? Ipse est enim fons et origo cunctorum, et quia in *in ipso*, ut scriptum est, *et vivimus et movemur et sumus (Act. xvii, 28)*, ab ipso utique affectum omnem quo ^e pignora nostra amamus, accipi-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Codex Colbert., quando facilioribus.

^b Legerem lubenter subsistentiam. Verum hæc duo vocabula facile permutantur in veteribus libris.

^c Sic Hrabanus redarguens episcopos qui chorepiscopos deprimebant, quos ipsi ordinaverant, ait in libro de Chorepiscopis : *Ad quid ergo invocatur Spiritus sanctus ab episcopo ordinatore ut sanctificationem personæ ordinandæ tribuat, si ipse invocator et ordinator post consecrationem, quam rite peregit, mox*

reprehenderit? Numquid Deum inridet, cujus donum poscit, cum postea ipsum donum spreverit?

^d Codex Colbert., mellis.

^e Pignorum vocabulo Salvianus liberos ut plurimum intelligit, veluti pag. 110, 172, 188, 199, 209, 212, 252, 254, 260, 264. Interdum tamen accipit pro illis qui chari nobis sunt pro parentibus, fratribus ac similibus, ut in pag. 254.

mus. Totus namque mundus et totum humanum genus pignus est Creatoris sui. Et ideo ex hoc ipso affectu quo amare nos fecit pignora nostra, intelligere nos voluit quantum ipse amaret pignora sua. Sicut enim, ut legimus, *invisibilia ejus per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur* (Rom. 1, 20), ita amorem erga nos suum per eum quem nobis erga nostros dedit amorem, voluit intelligi. Et sicut omnem, ut scriptum est, paternitatem in cælo et in terra a se ipso **75** voluit nominari (Ephes. 3, 15), sic a nobis patris in se affectum voluit agnosci. Et quid dicam patris? immo potius plus quam patris. Probat quippe hoc vox Salvatoris in Evangelio dicentis: *Sic enim dilexit Deus hunc mundum, ut Filium suum unicum daret pro mundi vita* (Joan. 3, 16). Sed et Apostolus dicit: *Deus, inquit, Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Quomodo non etiam cum illo nobis omnia donavit* (Rom. 8, 32)?

X. Hoc est ergo illud quod supra dixi, quia plus nos amat Deus quam filium pater. Evidens quippe res est quod super affectum filiorum nos Deus diligit, qui propter nos filio suo non pepercit. Et quid plus? Addo, et hoc filio justo, et hoc filio unigenito, et hoc filio Deo. Et quid dici amplius potest? Et hoc pro nobis, id est, pro malis, pro iniquis, pro impiissimis. Quis æstimare hunc erga nos Dei amorem queat, nisi quod justitia Dei tanta est, ut in eum aliquid injustum cadere non possit? Nam quantum ad rationem humanam pertinet, injustam rem homo quilibet fecerat, si pro pessimis servis filium bonum ^a fecisset occidi. Sed utique hoc magis inæstimabilis pietas et hoc magis mirabilis. Dei virtus est, quod ita intelligi ab homine magnitudo justitiæ suæ non potest, ut quantum ad imbecillitatem humanam pertinet, pene injustitiæ speciem magnitudo justitiæ habere videatur. Et ideo Apostolus, ad indicandam nobis aliquatenus divinæ misericordiæ immensitatem, sic ait: *Ut quid enim Christus, cum adhuc impii essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est? Vix enim pro justo quis moritur* (Rom. 5, 6, 7). Ostendit profecto nobis una hac sententia pietatem Dei. Nam si vix ullus pro summa justitia mortem suscipit, probavit Christus quantum præstiterit pro nostra iniquitate moriendo. Sed cur hoc fecerit Dominus, statim in subditis **76** docet dicens: *Commendat autem suam charitatem Deus in nobis. Nam si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis igitur justificati nunc in sanguine ipsius, salvemur ab ira per ipsum* (Ibid. 8, 9). Hoc ipso ergo commendat, ^b quia pro impiis mortuus est. Majoris enim pretii est beneficium, quod præstatur indignis. Idcirco itaque ait: *Commendat suam charitatem*

A Deus in nobis. Quomodo commendat? Scilicet quia non merentibus præstat. Si enim sanctis et bene meritis præstitisset, non videbatur quæ non debuerat præstitisse, sed quæ debuerat reddidisse. Quid ergo nos pro his omnibus retribuimus, vel potius quid retribuere debemus? Primum scilicet illud quod beatissimus propheta ei debere se et redditurum esse testatur dicens: Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo (Psal. cxv, 12, 13). Prima ergo hæc retributio est, ut mortem morte reddamus, ac pro eo qui mortuus est pro nobis, nos moriamur omnes; tametsi minoris multo pretii mors nostra est quam sua. Quo fit ut etiam si mortem suscipiamus, debitum tamen non exsolvamus. Sed tamen quia **B** majus referre non possumus, totum reddere videmur, si totum quod possumus ^c reddere curamus. Itaque prima, ut dixi, hæc ^d retributio est. Secunda autem, ut si debitum morte non solvimus, vel amore solvamus. Nam ipse Salvator ideo, ut ait Apostolus, moriendo pro nobis commendare voluit omnibus charitatem suam, ut nos ad reddendam pietatem ^e tantæ vicissitudinis pietatis suæ traheret exemplo. Et sicut illas naturæ admirabiles gemmas ferunt, quæ ferro propius admotæ durissimum licet chalybem affectu quasi spirante suspendunt, ita etiam ille, id est, summa et clarissima **77** regnorum cælestium gemma, hoc scilicet voluit ut dum se licet durissimis nobis descendens de cælo propius adjungeret, affectui suo nos quasi amoris sui manibus admoveret, ut agnoscentes utique dona sua ac beneficia, intelligeremus quid nos pro Domino tam bono facere conveniret, cum ille pro malis servis tanta fecisset, et completeretur hoc quod Apostolus dicit, ut mortificaremur charitate illius tota die, et neque tribulatio, neque angustia, neque persecutio, neque fames, neque nuditas, neque gladius posset nos separare a charitate ^f Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro (Rom. 8, 36).

XI. Cum ergo hæc a nobis deberi Domino satis certum sit, videamus quid pro his cunctis reddimus; quæve demus. Quid scilicet nisi totum illud quod supra diximus, quidquid indecens, quidquid indignum, quidquid ad injuriam Dei pertinens, actus improbos, mores flagitiosos, ebrietates, comessionationes, cruentas manus, foeditates libidinis, ^g rapidas cupiditates, et quidquid illud est quod plus potest conscientia habere quam sermo. *Quæ enim, inquit Apostolus, in occulto fiunt ab eis, turpe est etiam dicere* (Ephes. 5, 12). Nec solum hoc. Nam hoc vetus est, et tam præsentium temporum quam præteritorum. Illud gravius et lugubrius, quod peccatis vete-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Codex Colbert., *occidisset tantum.*

^b Codex Colbert., *ab impiis.* Editiones Brassicani et Galesinii, *ob impios.*

^c Hæc est editio Brassicani et Galesinii. Codex Corbeiensis habet *reddere reddamus*, Colbert., *redhibere reddamus.*

^d Codex Colbert., *redhibito.*

^e Codex Colbert., *Tanta vicissitudine pietatis suæ traheret.* Vox *exemplo* illic deest. Codicem suum et veteres editiones secutus est Pithœus. Nos codicem Corbeiensem.

^f Ita codex Corbeiensis. Colbertinus et editiones habent *Christi.*

^g Legendum forte, *rabidas cupiditates.*

ribus nova addimus, nec solum nova, sed quaedam paganica ac prodigiosa et in ecclesiis Dei ante non visa; jactantes scilicet profanas in Deum voces, et contumeliose blasphemantes, dicentes Deum incuriosum, Deum non intendentem, Deum negligentem, Deum non gubernantem, ac per hoc et immisericordem et impræstabilem, inhumanum, asperum, durum. Nam qui non respiciens et incuriosus et negligens esse dicitur, quid superest nisi ut asper **78** et durus et inhumanus esse dicatur? O cæcam impudentiam! o sacrilegam temeritatem! Non sufficit enim nobis quod peccatis innumerabilibus involuti, rei in omnibus Deo sumus, nisi etiam accusatores Dei simus. Et quæ, rogo, homini spes erit, qui ipsum accusat judicem judicandus?

XII. Si ergo, inquit, respicit res humanas Deus, si curat, si diligit, si gubernat, cur nos infirmiores omnibus gentibus et miseriores esse permittit? Cur vinci a barbaris patitur? Cur juri hostium subjugari? Brevissime, ut jam ante dixi, ideo nos perferre hæc mala patitur, quia meremur ut ista patiamur. Respicimus enim ad turpitudines, ad flagitia, ad scelera illa Romanæ plebis quæ supra diximus, et intelligemus si protectionem mereri possumus, cum in tanta impuritate vivamus. Itaque quia hoc argumento plurimi non respici res humanas a Deo dicunt, quod miseri, quod imbecilles simus, quid meremur? Si enim in tantis vitiis, in tanta improbitate viventes, fortissimos, florentissimos beatissimosque esse pateretur, suspicio fortasse aliqua esse poterat quod non respiceret scelera Romanorum Deus, qui tam malos, tam perditos, beatos esse pateretur. Cum vero tam vitiosos, tam improbos, infirmos et miserimos esse jubeat, evidentissime patet, et aspici nos a Deo et judicari, quia hoc patimur quod meremur. Sed mereri nos absque dubio non putamus; et hinc est quod magis rei et criminosi sumus, quia non agnoscimus quod meremur. Maxima quippe accusatrix hominum noxiorum est usurpatrix innocentiae arrogantia. Inter multos siquidem eorundem criminum reos nullus est criminiosior quam qui se putat non criminiosum. Itaque et nos hoc solum malis nostris addere possumus, ut nos innoxios judicemus. **79** Sed esto (inquit aliquis peccator et ^b malignissimus) certe, quod negari non potest, meliores barbaris su-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Id est, Romani populi, ut dicit infra pag. 80, et **D** Romani nominis, pag. 82.

^b Corb., *malissimus*.

^c Juvenalis:

Omne animi vitium tanto conspectus in se
Crimen habet quanto major qui peccat habetur.

^d Hermannus, archiepiscopus Coloniensis, in Enchiridio vitæ Christianæ (quod edi solet cum canonibus concilii provincialis quod anno 1536 habuit idem archiepiscopus) titulo de *Sacramento penitentiae*, hæc inter cætera scribit: *Ex persona delictum fit capitalius. Gravius peccat sacerdos aut princeps quam laicus aut privatus. Nugæ in ore laici, ut inquit Hieronymus, nugæ sunt; in ore sacerdotis blasphemia.* Addi hic potest insignis locus ex epistola 84 S. Leonis: *Sacerdotum enim tam excellens est electio, ut hæc*

mus; et hoc utique ipso manifestum est quod non respicit res humanas Deus, quia cum meliores simus, deterioribus subjugamur. An meliores simus barbaris, jam videbimus. Certe, quod non est dubium, meliores esse debemus. Et hoc ipso utique deteriores sumus, si meliores non sumus, qui meliores esse debemus. Criminosior enim culpa est, ubi honestior status. Si ^e honoratior est persona peccantis, peccati quoque major invidia. Furtum in omni quidem est homine malum facinus; sed damnabilius absque dubio senator furatur aliqua quam infima persona. Cunctis fornicatio interdicitur; sed gravius multo est ^d si de clero aliquis quam si de populo fornicetur. Ita et nos qui Christiani et catholici esse dicimur, si simile aliquid barbarorum impuritatibus facimus, gravius erramus. Atrocias enim sub sancti nominis professione peccamus. Ubi sublimior est prærogativa, major est culpa. Ipsa enim errores nostros religio quam profitemur, accusat. Criminosior est ejus impudicitia, qui promiserit castitatem. ^e Foedius inebriatur, sobrietatem fronte prætendens. Nihil est philosopho turpius vitia obacera sectanti, quia præter eam deformitatem quam vitia in se habent, sapientiæ ^f nomine plus notatur. Et nos igitur in omni humano genere philosophiam Christianam professi sumus, ac per hoc deteriores nos cunctis gentibus credi atque haberi necesse est, quia sub tam magno professionis nomine vivimus, et positi in religione peccamus.

XIII. Sed scio plurimis intolerabile videri, si barbaris deteriores esse dicamur. Et quid facimus quod cause nostræ hoc nihil proficit, si intolerabile id nobis esse videatur? **80** Immo causam nostram hoc magis aggravat, si deteriores simus, et meliores nos esse credamus. *Qui enim, inquit Apostolus, se existimat aliquid esse, cum nihil sit, se ipsum seducit. Opus autem suum probet homo* (Gal. vi, 3, 4). Operi ergo nostro debemus credere, non opinioni; rationi, non libidini; veritati, non voluntati. Igitur quia non ferendum quidam existimant, ut deteriores aut non multo etiam meliores barbaris judicemur, videamus aut quomodo meliores simus, aut quibus barbaris. Duo enim genera in omni gente omnium barbarorum sunt, id est, aut ^g hæreticorum, aut paganorum. His

quæ in aliis membris Ecclesiæ non vocantur ad culpam, in illis tamen habeantur illicita. Vide sanctum Gregorium lib. vii, indict. 2, epist. 117.

^e Codex Colbert. et veteres editiones, *fredior inebriator*.

^f Idem codex et veteres edit., *nomen*.

^g Ad hunc locum respexit Salvianus infra, in initio lib. v, pag. 93: *Quia duo superius barbarorum genera vel sectas esse memoravimus, paganorum atque hæreticorum, etc.* Barbarorum qui tunc in orbe Romano imperium agitabant hæc erant vocabula. Franci, Saxones, Mauri, Scythæ, Alani, Hunni, Gothi, Vandali. Franci, Saxones, Mauri, Scythæ, Alani et Hunni, pagani erant, ut in pagina 86 dicit Salvianus; cæteri, Christiani quidem, sed hæretici, Ariana perfidia inbuti. Hos enim de paganorum numero excipit Salvianus ipse pag. 96, ubi enumerans bar-

ergo omnibus, quantum ad legem divinam pertinet, A dico nos sine comparatione meliores; quantum autem ad vitam et vitæ acta, doleo ac plango esse peiores. Quamvis id ipsum tamen, ut ante jam diximus, non de omni penitus a Romani populi univ-
ersitate dicamus. Excipio enim primum omnes b religio-
sos, deinde nonnullos etiam sæculares religiosi-
pares, aut si id nimis grande est, aliqua tamen reli-
giosis honestorum actuum probitate consimiles; cæ-
teros vero aut omnes, aut pene omnes, magis reos
esse quam barbaros. Hoc est autem deteriorem esse,
magis reum esse. Itaque quia nonnulli inrationabile
atque absurdum arbitrantur, ut aut deteriores aut
non multum etiam meliores barbaris judicemur, vi-
deamus, ut dixi, aut quomodo, aut quibus barbaris.
Ego enim præter eos tantummodo Romanorum quos B
paulo ante nominavi, cæteros aut omnes, aut pene
omnes, majoris reatus dico et criminiosioris vitæ esse
quam barbaros. Irasceris forsitan qui hæc legis, et
condemnas insuper quæ legis. Non refugio censuram
tuam. Condemna, si mentior; condemna, si non
probavero; condemna, si id quod assero, non etiam
81 Scripturas sacras dixisse monstravero. Igitur
qui meliores nos multo cunctis quæ sunt in mundo
gentibus judicamus, nec ipse, qui Romanos dico in
plurimis deteriores, abnego in quibusdam esse me-
liores. Vita enim, ut dixi, et peccatis sumus dete-
rior; lege autem catholica sine comparatione me-
liores. Sed illud considerandum est, quia quod lex
bona est, nostrum non est; quod autem male vivi-
mus, nostrum est. Et nihil utique nobis prodest quod
lex est bona, si vita nostra et conversatio non est
bona. Lex enim bona, muneris est Christi; vita au-
tem non bona, criminis nostri. Immo hoc magis cul-
pabiles sumus, si legem bonam colimus, et mali cul-
tores sumus. Quin potius nec cultores, si mali: quia

cultor dici non potest malus cultor. Neque enim colit
qui rem sanctam sancte non colit, ac per hoc accu-
satrix nostri est lex ipsa quam colimus.

XIV. Remota ergo legis prerogativa, quæ nos aut
nihil omnino adjuvat, aut etiam justa animadversione
condemnat, vitam barbarorum atque nostrorum, stu-
dia, mores, vitia comparemus. Injusti sunt barbari, et
nos hoc sumus; avari sunt barbari, et nos hoc sumus;
infideles sunt barbari, et nos hoc sumus; cupidi sunt
barbari, et hoc nos sumus; impudici sunt barbari, et
nos hoc sumus; omnium denique improbitatum atque
impuritatam pleni sunt barbari, et nos hoc sumus.

• Sed responderi fortasse possit: Ergo si pares vi-
tiositate barbaris sumus, cur non sumus etiam vir-
tibus pares? Cum enim similibus sit improbitas atque
idem reatus, aut tam fortes deberemus esse nos quam
sunt illi, aut certe tam invalidi quam nos sumus, illi
esse deberent. Verum est, ac per hoc superest ut illi
nocentiores sint qui infirmiores. Quomodo hoc pro-
bamus? Scilicet quia, 82 ut superius locuti sumus,
omnia ex iudicio Deum facere monstravimus. Si
enim, ut scriptum est, in omni loco oculi Domini spe-
culantur bonos et malos (Prov. xv, 3), et juxta Apo-
stolum, iudicium Dei est secundum veritatem in omnes
malos (Rom. ii, 2), videmus nos qui non desinimus
mala agere, ex iudicio Iusti Dei poenas malitiæ susti-
nere. Sed eadem, inquit, mala etiam barbari agunt,
et tamen non sunt tam miseri quam nos sumus. Hoc
ergo interest, quod etsi eadem agant barbari quæ nos
agimus; nos tamen majore offensione peccamus.

C Possunt enim nostra et barbarorum vitia esse paria;
sed in his tamen vitiis necesse est peccata nostra
esse graviora. Nam cum omnes, ut ante jam diximus,
barbari aut pagani sint aut hæretici, ut de paganis,
quia prior illorum error est, prius dicam, gens Saxo-
num fera est, d Francorum infidelis, Gepidarum in-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

baros qui Christiani erant, sed hæretici, ait: *Omnes autem isti de quibus loquimur, aut Vandali sunt, aut Gothi. Nam de Romanis hæreticis, quorum innumera multitudo est, nihil dicimus.*

a Id est, earum gentium quæ Romano tum impo-
rio parebant, sive intra Italiam, sive intra Galliam,
Hispanias, Africam, aut cæteras Romani imperii
provincias. Neque enim Romani populi appellatio
apud Salvianum coercenda est ad urbem quam di-
cant Romam, postquam universus orbis jure Ro-
manæ civitatis donatus est. Tum enim (ut Plinius
ait lib. iii, cap. 5) una in toto orbe cunctarum gen-
tium patria facta est. Eleganter itaque Rutilius Nu-
matianus:

Fecisti patriam diversis gentibus unam:
Profruit invictis te dominante capli.

Neque audiendus Lacerda, qui lib. i Adversario-
rum sacror. cap. 1, existimat Romanum nomen apud
Salvianum nomen esse religionis, non gentis, ac ca-
tholicos olim vocatos fuisse Romanos, ut ea nota
distinguerentur ab hæreticis. Nam et ipse Salvianus
ait in pag. 96 innumeram fuisse multitudinem Ro-
manorum hæreticorum, uti mox dicebamus; et res
ipsa elamat Salvianum, cum Romanos dicit, intelli-
gere eos qui nondum excusserant jugum imperii
Romani.

b Id est, clericos monachos et omnino eos qui

severius vitæ institutum profitebantur, quos statim
opponit secularibus, tanquam genus hominum a
stultitia sæculi remotum. Eadem distinctione utitur
etiam infra pag. 108: *Atque hoc videlicet laici tan-
tummodo, non quidam etiam clericorum, sæculares
tantummodo, non multi etiam religiosi.* Et pag. 268:
*Nova quippe amenita tam sæculares quam etiam qua-
dam religionis professos incessit homines.* Item pag.
282: *Illud durius atque molestius, quod quidam, ut
arbitror, filiorum tuorum sub religionis titulo a reli-
gione dissentiunt, et habitu magis sæculum relinquere
quam senem.* Hieronymus in epistola ad Nepotianum
de Vita clericorum: *Nonnulli enim sunt ditiores mo-
nachi quam fuerant sæculares.* Et in Epitaphio Ne-
potiani ad Heliodorum: *Sint ditiores monachi quam
fuerant sæculares.* Idem qui hic sub religiosorum
nomine opponuntur secularibus, sancti a Salviano
dicuntur pag. 229: *Sed dicit fortasse aliquis, non qui-
dem debitores non esse sanctos, sed multo tamen ma-
jora hominum secularium esse debita, quorum sunt
plura peccata.* Sanctorum porro appellatione Salvia-
num comprehendere monachos ipse nos docet pag.
188: *Ita igitur et in monachis, id est, sanctis Dei,
Afrorum probatur odium.*

c Reposuimus veterem lectionem, quam vetustæ
editiones habent et codex Colbertinus. In Corbeiensi
scriptum est: *Sed respondere fortasse aliquis potest.*

d Infra hac pag.: *Numquid tam accueabilis Francorum*

humana, ^a Chunorum impudica; omnium denique A gentium barbarorum ^b vita, vitiositas. Sed numquid eundem reatum habent illorum vitia quem nostra, numquid tam criminosa est Chunorum impudicitia quam nostra, numquid tam accusabilis Francorum perfidia quam nostra, aut tam reprehensibilis ebrietas Alani quam ebrietas Christiani, aut tam damnabilis rapacitas Albani quam rapacitas Christiani? Si fallat Chunus vel Gepida, quid mirum est, qui culpam penitus falsitatis ignorat? Si pejeret Francus, quid novi faciet, qui perjurium ipsum sermonis genus putat esse, non criminis? Et quid mirum si hoc barbari ita credunt, qui legem et Deum nesciunt, cum major fere Romani nominis portio ita existimet, quæ peccare se novit? Nam ut de alio hominum genere non dicam, consideremus solas negotiatorum et ^c siricorum omnium turbas, quæ majorem ferme civitatum universarum partem occupaverunt, si aliud ⁸³ est vita istorum omnium quam meditatio doli et tritura mendacii, aut si non perire admodum verba æstimant quæ nihil loquentibus prosunt. Tantus apud hos Dei honor est prohibens etiam jusjurandum, ut singularem existiment fructum omnium perjurium. Quid ergo mirum barbaros fallere, qui falsitatis crimen ignorant? Nihil enim contemptu agunt cœlestium præceptorum, præcepta Domini nescientes, quia non facit aliquid contra legem legem ignarus. Noster ergo hic peculiariter reatus est qui legem divinam legimus, et legalia semper scripta violamus, qui Deum nosse nos dicimus, et jussa illius ac præcepta calcamus; ac per hoc cum eum spernamus quem coli a nobis credimus atque jactamus, id ipsum quod cultus Dei videtur, injuria est.

XV. Denique, ut de peccatis aliis nihil dicam, quis est omnino hominum sæcularium, præter paucos, qui non ad hoc semper Christi nomen in ore habeat ut pejeret? Unde etiam pervulgatum hoc fere et apud nobiles et apud ignobiles ^d sacramentum est: Per Christum quia hoc facio, Per Christum quia hoc ago, Per Christum quia nihil aliud dicturus sum, Per Christum quia nil aliud acturus sum. Et quid plura? In id penitus deducta res est ut, sicut de ^e paganis barbaris prius diximus, Christi nomen non videatur jam sacramentum esse, sed sermo. Nam in tantum apud plurimos nomen hoc parvi penditur, ut ^f numquam minus cogitent quippiam facere quam

cum se jurant per Christum esse facturos. Et cum scriptum sit: *Non nominabis nomen Domini Dei tui in vanum* (Exod. xx, 7), in id reverentia Christi decedit, ut inter cæteras sæculi vanitates nihil jam pene vanius quam Christi nomen esse videatur. Denique multi non otiosas tantummodo res et aniles, sed ⁸⁴ etiam scelera quædam se jurant per Christi nomen esse facturos. Hic enim loquendi usus est talibus: Per Christum quia tollo illud, Per Christum quia cædo illum, Per Christum quia occido illum. Ad hoc res recidit, ut cum per Christi nomen juraverint, putent se scelera etiam religiose esse facturos. Denique quid mihi ipsi evenerit dicam. Cum ante aliquantum tempus, victus prece cuiusdam pauperis, præpotentiori cuidam supplicarem, obsecrans ne homini misero et egestuoso rem ac substantiam suam tolleret, ne subsidium et stipem quo paupertas illius nitebatur, auferret; tum ille, qui ejus rebus siti rabida inhiaverat, ac prædam jam spe et cupiditate ⁸ ardentissima devoraverat, respiciens ac vibrans in os meum truces oculos, utpote qui tolli sibi a me putaret ^h quidquid ipse alteri non tulisset, nequaquam hoc quod peterem facere se posse respondit: quasi vero jussu aut scripto id sacro faceret quod penitus præterire non posset. Cumque ego causam qua hoc fieri non valeret quærerem, dixit rem violentissimam, et cul contradici penitus non deberet. ⁱ Juravi, inquit, ^j per Christum res illius a me esse tollendas. Vide ergo an possim vel debeam non efficere, quod etiam interposito Christi nomine me dixi esse facturum. C Tum ego, (quid enim amplius facerem, cui res tam justa obtendebatur et sancta?) audita religiosissimi sceleris ratione, discessi.

XVI. Hic nunc interrogo omnes qui sanæ mentis sunt: Quis umquam crederet usque in hanc contumeliam Dei progressuram esse humanæ cupiditatis audaciam, ut id ipsum in quo Christi injuriam faciunt, dicant se ob Christi nomen esse facturos? O inestimabile facinus et prodigiosum! Quod non ausæ sint improbæ mentes! Armant se ad latrocinandum ⁸⁵ per Christi nomen, auctorem quodammodo sui sceleris Deum faciunt! et cum interdactor ac vindex malorum omnium Christus sit, dicunt se scelus quod agunt agere pro Christo. Et de hostili iniquitate conquerimur, et paganicam barbariem pejerare causamur! D Quanto minore peccato illi per dæmonia pejerant,

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

perfidia quam nostra? Et mox: Si pejeret Francus, quid novi faciet, quid perjurium ipsum sermonis genus putat esse, non criminis? Flavius Vopiscus in Proculo: Ipsi prodenitibus Francis, quibus familiare est ridendo fidem frangere. Vide Rittershusium.

^a Ita constanter codex Corbeiensis. Quo etiam modo legitur apud alios auctores. Detracta est dein littera c, non secus ac in Ludovico, Lothario, Hildericio et aliis. Editio Pithœi semper habet Hunni.

^b Codex Colbert. et veteres edit., una vitiositas.

^c Rittershusius monet legendum esse sericorum. Institores sericarum vestium nominat Hieronymus lib. 1, adversus Jovinianum. Vide Sidonium, lib. 1, epist. 8, et ibi Savaronem et Sirmondum.

^d Reddidimus hic bona fide lectionem codicis Cor-

beiensis. In aliis quippe editionibus ista non bene disposita sunt.

^e Id est, Francis, ut docuit in proxima pagina.

^f Mirabile fallendi artificium. Sic apud Tacitum, Annalium lib. 11, Domitius Celer aiebat: *Periisse Germanicum nulli jactantius mœrent quam qui maxime lætantur.* Quod imitatus est Favianus Strada, lib. 1 de Bello Belgico: *Nulli jactantius fidem suam obligant quam qui maxime violant.*

^g Codex Colbert., acutissima.

^h Idem codex et editio Galesinii: *Quod ipse aliquando non tulisset.*

ⁱ Hæ voces, *per Christum*, quæ desunt in aliis editionibus, additæ sunt ex codice Corbeiensi. Prorsus bene. Vide, lector. Probabis.

quam nos per Christum! Quanto minoris criminis A res est Jovis nomen ludificare, quam Christi! Ibi homo est mortuus, per quem juratur; hic Deus vivus, qui pejeratur. Ibi nec homo ullus; hic Deus summus. Hic cum maximi sacramenti sit dejeratio, necesse est maximi sit reatus et pejeratio; ibi cum prope nullum sit ^a juramentum, nullum constat esse perjurium. Nam cum Deus non sit per quem juratur, non est perjurium cum pejeratur. Denique qui vult scire quam verum sit, audiat beatum apostolum Paulum ipsa hæc quæ nos dicimus prædicantem. Sic quippe ait: *Scimus autem quoniam quæcumque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur* (Rom. iii, 19). Et iterum: *Ubi, inquit, non est lex, nec prævaricatio* (Rom. iv, 15). Duabus his sententiis duas evidenter exposuit partes generis humani, extra legem positos, et in lege vi- B ventes. Qui sunt igitur nunc in lege positi? Qui scilicet nisi Christiani, sicut ipse Apostolus fuit, qui de se ait: *Sine lege Dei non sum, sed in lege sum Christi* (I Cor. ix, 21). Qui igitur sine lege Christi? Qui nisi pagani homines, legem dominicam nescientes? Et ideo de his dicit: *Ubi non est lex, nec prævaricatio*. ^b Quo uno utique ostendit Christianos tantum, cum peccaverint, legis prævaricatores esse; paganos autem qui legem nesciunt, sine prævaricatione peccare, quia nullus potest ejus rei prævaricator esse quam nescit. Nos ergo tantum prævaricatores divinæ legis, qui, ut scriptum est (Rom. ii, 21, seqq.), legem legimus, et non facimus eam; ^c ac per hoc nihil est aliud scientia postea quam culpa, qui ad hoc tantummodo legem novimus ut majore offensione peccemus: quia quod C lectione et corde novimus, libidine ac despectione calcamus. Et ideo rectissime apostolicum illud ad omnem dicitur Christianum: *Qui in lege gloriaris, per prævaricationem legis Deum inhonoras. Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes* (Ibid., xxiii, 24). Cujus ergo criminis rei sint Christiani, ex hoc uno intelligi potest, quia Dei nomen infamant. Et cum scriptum sit nobis ut omnia faciamus in gloriam Dei (I Cor. x, 31), nos e diverso cuncta in Dei facimus injuriam. Cumque ipse Salvator noster ad nos quotidie clamet: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant filii hominum opera vestra bona, et magnificent Patrem vestrum qui in cælis est* (Matth. v, 16), nos ita vivimus econtrario ut filii hominum videant opera nostra mala et blasphement Patrem nostrum qui est in cælis.

XVII. Quæ cum ita sint, magna videlicet nobis prærogativa de nomine Christianitatis blandiri possumus, qui ita agimus ac vivimus ut hoc ipsum quod Christianus populus esse dicimur, opprobrium Christi esse videamur. At e diverso in paganis quid horum

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Codex Colbert. et veteres edit., *Sacramentum*. Sed Corbeiensis et editio Pithœana habent uti nos edidimus.

^b Ita codex Corbeiensis. Colbertinus et editiones: *Quo dicto*.

^c Tacitus loquens de Christianis: *Auctor nominis ejus Christus, qui Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat*.

simile quæ dicimus? Numquid dici de Chunis potest: Ecce quales sunt qui Christiani esse dicuntur? Numquid de Saxonibus aut Francis: Ecce quæ faciunt qui se asserunt Christi esse cultores? Numquid propter Maurorum efferos mores lex sacrosancta culpatur? Numquid Scytharum aut Gepidarum inhumanissimi ritus in maledictum atque blasphemiani nomen Domini Salvatoris inducunt? Numquid dici de ullis istorum potest: Ubi est lex catholica quam credunt? Ubi sunt pietatis et castitatis præcepta quæ discunt? Evangelia legunt, et impudici sunt; apostolos audiunt, ^d et inebriantur; Christum sequuntur, et rapiunt; vitam improban agunt, et probam legem habere se dicunt. Numquid hæc de ulla istarum gentium dici queunt? Non utique.

De nobis quippe omnia ista dicuntur. In nobis Christus patitur opprobrium, in nobis patitur lex Christiana maledictum. De nobis enim dicitur illud quod supra diximus: Ecce quales sunt qui Christum colunt. Falsum plane illud est quod aiunt se bona discere, quod jactant se sanctæ legis præcepta retinere. Si enim bona discerent, boni essent. Talis profecto secta est, quales et sectatores. Hoc sunt absque dubio quod docentur. Apparet itaque et prophetas quos habent impuritatem docere, et apostolos quos legunt nefaria sanxisse, et Evangelia quibus imbuuntur, hæc quæ ipsi faciunt prædicare. Postremo sancta a Christianis fierent, si Christus sancta docuisset. Æstimari itaque de cultoribus suis potest ille qui colitur. Quomodo enim bonus magister est, cujus tam malos videmus esse discipulos? ^e Ex ipso enim Christiani sunt, ipsum audiunt, ^d ipsum legunt. Promptum est omnibus Christi intelligere doctrinam. Vide Christianos quid agant, et evidenter potes ^e de Christo scire quid doceat. Denique quam prave ac nefarie pagani semper de sacris Dominicis opinati sint, docent persecutorum immanium cruentissimæ quæstiones, qui in sacrificiis Christianis nihil aliud quam impura quædam fieri atque abominanda credebant. Siquidem etiam initia ipsa nostræ religionis non nisi a duobus maximis facinoribus oriri arbitrabantur: primum scilicet homicidio: deinde, quod homicidio est gravius, incestu; nec homicidio solum et incestu, sed, quod sceleratius quidem est, incestu ipso et homicidio; incestu matrum sacrosanctarum et homicidio ^f innocentium

D parvulorum, quos non occidi tantum a Christianis, sed, quod magis abominandum est, etiam vorari existimabant; et hæc omnia ad placandum Deum, quasi ullo facinore magis possit offendi; ad purgandum piaculum, quasi ullum aliud majus esset; ad commendandum sacrificium, quasi ullam rem Dominus magis possit horrere; ad promerendam vitam æternam,

^d Hæc desunt in codice Colbertino et in editionibus Brassicani et Galesinii.

^e Codex Corb. et editio Pithœi, *de ipso Christo*. Male, ut opinor. Sufficit enim alterutrum horum vocabulorum. Codex Colbertinus habet *Christo*, non habet *ipso*. Contra editiones Brassicani et Galesinii habent *ipso*, sed non habent *Christo*.

quasi vero etiam si possit his rebus accipi, tanti esset A ad ea per scelera tam immania perveniri.

XVIII. Intelligere ergo possumus aut quales esse pagani crediderint Christianos, qui talibus sacrificiis Deum colerent, aut qualem sollicitent Deum ipsum, qui hæc sacra docuisset. Et hoc cur ita? Cur utique nisi ob eos qui Christiani esse dicuntur et non sunt, qui per flagitia ac turpitudines suas nomen religionis infamant, qui, ut scriptum est, ore *fatentur se nosse Deum, factis autem negant, cum sint abominabiles et increduli, ad omne autem opus bonum reprobi* (Tit. 1, 16), per quos, ut legimus, *via veritatis blasphematur* (II Petr. II, 2), et sacrosanctum Domini Dei nomen sacrilegorum hominum maledictione violatur. Quam gravis autem ac singularis piaculi malum sit nomen Divinitatis in blasphemiam gentium dare, etiam David beatissimi edoceamur exemplo, qui cum suffragio justitiarum suarum æternam pro offensionibus suis poenam per unam tantum confessionem meruerit evadere, hujus tamen criminis veniam nec per poenitentiam patrocinantem potuit impetrare. Nam cum ei errores proprios confitenti Nathan propheta dixisset: *Transulit Deus peccatum tuum: non morieris, subdidit statim: Verumtamen quia blasphemare fecisti inimicos Domini propter verbum hoc, filius qui ex te natus est morietur* (II Reg. XII, 13, 14). Et quid post hæc? Deposito scilicet diademate, projectis **88** gemmis, exutis purpuris, a remoto omni splendore regie dignitatis, cum pro his omnibus solitarius, gemens, elusus, sacco squalidus, fletu madidus, cinere sordidatus, vitam parvuli sui tot lamentationum suffragiis peteret, et piissimum Deum tanta precum ambitione pulsaret, sic rogans et obsecrans obtinere non potuit; cum tamen, quod fortissimum petentibus adjumentum est, impetraturum se quod sic a Deo peteret credidisset. Ex quo intelligi potest quod nullum penitus majoris piaculi crimen est, quam blasphemandi causam gentibus dare. Quicumque enim sine blasphemiam aliorum graviter orraverit, sibi tantum affert damnationem. Qui autem alios blasphemare fecerit, multos secum præcipitat in mortem, et necesse erit ut sit pro tantis reus quantos secum traxerit in reatum. Nec solum hoc, sed quicumque peccator ita peccat ut alios tamen peccato suo blasphemare non faciat, peccatum suum ipsi obest tantummodo quod peccaverit, sacrosanctum autem Dei nomen sacrilega blasphemantium maledictione non ledit. Qui vero blasphemare alios peccans fecerit, necesse est peccatum hujus supra criminis humani esse mensuram, quia per convicia plurimorum inestimabilem Deo facit injuriam.

XIX. Hoc autem, ut dixi, malum peculiariter tantum Christianorum est, quia per eos tantummodo blasphematur Deus, qui bona discunt et mala faciunt; qui, ut scriptum est, Deum verbis confitentur et factis negant (Tit. 1, 16); qui, ut idem apostolus ait,

acquiescunt legi et sciunt voluntatem ejus, et probant quæ potiora sunt; qui habent formam scientiæ et veritatis in lege; qui prædicant non furandum, et furantur; qui legunt non moechandum, et moechantur; qui in lege gloriantur, et per prævaricationem legis Deum **89** inhonorant (Rom. II, 17, seqq.). Et ideo hoc ipso Christiani deterioriores sunt, qui meliores esse deberent. Non enim probant quod profitentur, et impugnant professionem suam moribus suis: magis enim damnabilis est malitia quam titulus bonitatis accueat, et reatus impij est pius nomen. Unde etiam Salvator in Apocalypsi ad tepidum Christianum ait: *Utinam aut calidus esses aut frigidus! Nunc autem, quia tepidus es, incipiam te vomere ex ore meo* (Apoc. III, 15, 16). Omnem Christianum Dominus fide ac B spiritu jubet esse ferventem. Sic enim scriptum est: *Ut simus spiritu ferventes, Domino servientes* (Rom. XII, 11). In hoc ergo fervore spiritus fidei religiose ardor ostenditur, de quo ardore qui plurimum habet, fervens esse agnoscitur fidelis; qui nihil omnino habet, frigidus esse intelligitur et paganus; qui vero inter utrumque vel neutrum est, tepidus atque exosus est Domino Christianus: et ideo ad eum dicitur: *Utinam aut calidus esses aut frigidus! Nunc autem, quia tepidus es, incipiam te vomere ex ore meo*; hoc est dicere: Utinam aut calorem et fidem haberes bonorum Christianorum, aut certe frigus et ignorantiam paganorum! Aut enim fides te calida Deo insinuaret, aut certe ad præsens adhuc legis ignorantia aliquatenus excusaret. Nunc autem quia C Christum jam agnovisti, et negligis quem agnovisti, qui susceptus es quasi intra os Dei per fidei agnitionem, proficieris per teporem; quod quidem etiam beatus apostolus Petrus evidenter exposuit dicens de vitiosis ac tepidis, id est, male viventibus Christianis: *Melius erat illis non cognoscere veritatem quam cognoscentibus retrorsum reflecti a tradito sibi mandato. Contigit illis res veri proverbii: Canis reversus ad suum vomitum, et sus lota^b in volutabro luti* (II Petr. II, 21, 22). Quod ut evidenter de his dictum **91** intelligamus qui sub Christiano nomine in sordibus mundi atque impuritatibus vivunt, audi quid de eisdem in eodem loco dicat: *Si enim, inquit, refugientes coinquinationes mundi in agnitionem Domini nostri et conservatoris Jesu Christi, his rursus impliciti D vuperantur, facta sunt illis novissima pejora prioribus* (II Petr. II, 20). Quod quidem et beatus apostolus Paulus in eundem modum dicit: *Circumcisio quidem prodest, si legem custodias. Si autem prævaricator legis sis, circumcisio tua præputium facta est* (Rom. II, 25). Circumcisionem autem Christianitatem intelligendam ipse evidenter docet dicens: *Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo servimus, et non in carne confidimus* (Philipp. III, 3). Ac per hoc videmus quod malos Christianos pagani comparat; nec comparat tantum, sed pene postponit, dicens: *Si vultis*

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Editiones Brassicani et Galesiini, *Remota omnis splendoris regia dignitate*. Pithæus, *remota omni splen-*

doris regii dignitate.

^b Codex Colbert., *cani.*

præputium justitias legis custodiat, nonne præputium illius in circumcissionem reputabitur? Et iudicabit id quod ex natura est præputium, legem consummans, te qui per litteram et circumcissionem prævaricator legis es (Rom. n, 26, 27). Ac per hoc intelligimus, ut supra dixi, culpabiliores nos multo esse, qui legem Dei habemus et spernimus, quam illos qui nec habent omnino nec norant. Nemo enim ignota contemnit. Concupiscentiam quippe nesciebam, Apostolus inquit, nisi lex diceret: Non concupisces (Rom. vii, 7). Neque enim prævaricantur a lege quam non habent: quia, ut scriptum est, Ubi non est lex, nec prævaricatio

(Rom. iv, 15). Ac per hoc si non prævaricantur a lege quam non habent, ergo nec contemnunt legis scita quæ non habent: quia nemo, ut dixi, potest despiciere quod nescit. Nos ergo et contemptores pariter et prævaricatores sumus, ac per hoc pagani deteriores, quia illi non norunt Dei mandata, nos novimus; illi ea non habent, nos habemus; illi inaudita non faciunt, nos lecta calcamus. Et ideo apud illos ignorantia est, apud nos prævaricatio; quia minoris criminis reatus est legem nescire quam spèrnere.

LIBER QUINTUS.

92 I. Scio infidelissimos quosque et veritatis diviniæ incapaces dicere adversum hæc posse quæ diximus: Si tantus sit Christianorum infidelium reatus ut plus peccent prætermittentes mandata Domini quæ sciunt, quam paganæ gentes quæ nesciant, satubriorem his fuisse ignorantiam quam agnitionem, et contra eos esse admodum quod agnoverint veritatem. Quibus hoc respondendum est, non veritatem his obesse, sed vitia; nec legem nocere, sed mores. Denique da mores bonos, et legis scita pro nobis sunt. Tolle vitia, lex prodest. Scimus enim, inquit Apostolus, quia lex bona est, si quis ea legitime utatur (I Tim. 1, 8). Legitime itaque lege utere, et legem tibi bonam ipse fecisti. Scimus enim, inquit, quia lex bona est, si quis ea legitime utatur: sciens hoc, quod justo lex non est posita (Ibid., 8, 9). Ac per hoc justus esse incipe, et eris liber a lege: quia non potest lex venire contra mores, quæ jam habetur in moribus. Scimus enim, inquit, quia lex bona est, si quis ea legitime utatur: sciens hoc, quod justo lex non est posita, sed injustis, et non subditis, sed sceleratis et impiis et peccatoribus; et si quod aliud sanæ doctrinæ adversatur (Ibid., 8-10). Ac per hoc non tam lex tibi, o homo, quam tu legi adversaris; nec lex contra te bene præcipiendo, sed tu contra legem male vivendo agis. **93** Immo illa pro te est, tu contra illam. Illa enim tibi consulit sancta dicendo, tu contra illam venis prava faciendo; nec contra illam tantum, sed etiam contra te; hoc ipso enim quod contra illam et contra te, quia in illa salus et vita tua est: ac per hoc dum legem divinam deseris, salutem propriam derelinquis. Non aliter ergo nos de

B Dominica lege querimus quam queri de optimo medico impatiens ægrotus solet: qui cum ingravescere sibi morbos vitio suo fecerit, imperitiam medentis accusat. Quasi vero curare ullam infirmitatem præcepta possint, si ei non obedierit infirmus; aut sanare quemquam observantia valeat quam medicus ei imperat, si eam sibi ægrotus ipse non præstat. Quid juvant stomachum^b absinthia, si statim dulcia subsequantur? Quid conferunt phrenetico silentia circumstantium, quem suus clamor occidit? Aut quid prodesse poterit antidotum, cui superfunditur venenum? Et nobis itaque lex est antidotum, sed vitiositas venenum. Sanare nos non potest legis antidotum, quos occidunt venena vitiorum. Sed jam de his et antea satis diximus; et si ita res postulaveris, etiam post hæc juvante Deo aliqua dicemus.

C II. Interim quia^c duo superius barbarorum genera vel sectas esse memoravimus, paganorum atque hæreticorum, quia de paganis jam, ut arbitror, satisfacimus, de hæreticis quoque, ut causa poscit, subjiciamus. Potest enim quispiam dicere: Etiam a paganis lex divina non exigit ut mandata faciant quæ non sciunt, certe ab hæreticis exigit qui sciunt: eadem enim etiam illos legero quæ nos legimus, eosdem apud illos prophetas Dei, eosdem apostolos, eosdem evangelistas esse; ac per hoc aut non mirum ab illis legem negligi quam a nobis, aut etiam multo magis: **94** quia cum eadem legant scripta quæ nostri, multa faciunt deteriora quam nostri. Utrumque **D** ergo videamus. Eadem, inquis, legunt illi quæ leguntur a nobis. Quomodo eadem, quæ^d ab auctori-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Idem codex et veteres editiones: Denique mores boni.

^b Hunc locum ita correximus propria auctoritate, tamenotisi et editiones et manuscripti libri repugnant. Utrobique enim constanter legitur: Quid juvat stomachum abstinentia, st, etc. Sed vitio librarium irrepit hic error. Nam Salvianus absinthia opponere voluit dulcibus, ut silentia clamori, et antidotum veneno. Nostram conjecturam confirmat ipse Salvianus etiam in pag. 137: Sicut enim, inquit, optimi ac peritissimi medici dissimilibus morbis curas dispares

præstant, atque aliis per dulcia medicamina, aliis per amara succurrunt. Unde interim colligitur verissimam esse viri doctissimi Nicolai Rigaltii observationem, qui in præfatione ad Tertullianum annotavit etiam veterum librorum fide falsissimas lectiones asseri. Nam et sunt libri veteres, inquit, depravatisime correcti; neque ulla spes reducendæ unquam veritatis, nisi tam veteres nanciscamur ut sint omni correctorum antiquitate vastiores.

^c Vide supra, pag. 80.

^d In editione Pithœana scriptum est auditoribus.

bus quondam malis et male sunt interpolata et male tradita? ac per hoc jam non eadem, quia non posuit penitus dici ipsa quæ sunt in aliqua sui parte vitata. Incolumitatem enim non habent quæ plenitudinem perdiderunt, nec statum suum omnino servant quæ sacramentorum virtute privata sunt. Nos ergo tantum Scripturas sacras plenas, inviolatas, integras habemus, qui eas vel in fonte suo bibimus, vel certe de purissimo fonte haustas per ministerium a puræ translationis haurimus. Nos tantummodo bene legimus. Atque utinam quam bene legimus, tam bene adimpleremus! Sed vereor quod qui non bene observamus, nec bene lectitemus: quia minor reatus est sancta non legere, quam lecta violare. Cætera quippe nationes aut non habent legem Dei, aut debilem et convulseratam habent; ac per hoc, ut diximus, non habent quæ sic habent. Nam etsi qui gentium barbararum sunt qui in libris suis minus videantur Scripturam sacram interpolatam habere vel laceram, habent tamen veterum magistrorum b traditione corruptam, ac per hoc traditionem potius quam Scripturam habent, quia hoc non retinent quod veritas legis suadet, sed quod pravitas malæ traditionis inseruit. Barbari quippe homines, Romanæ, immo potius humanæ eruditionis expertes, qui c nihil omnino sciunt nisi quod a doctoribus suis audiunt; quod audiunt, hoc sequuntur: ac sic necesse est eos qui totius literaturæ ac scientiæ ignari, sacramentum divinæ legis doctrina magis quam lectione cognoscunt, doctrinam potius retinere quam legem. Itaque eis traditio magistrorum suorum 95 et doctrina inveterata quasi lex est, quia hoc sciunt tantummodo quod docentur. Hæretici ergo sunt, sed non scientes. Denique apud nos sunt hæretici, apud se non sunt. Nam in tantum se catholicos esse judicant, ut nos ipsos titulo hæreticæ appellationis infament. Quod ergo illi nobis sunt, hoc nos illis. Nos eos injuriam divinæ generationi facere certi sumus, quod minorem Patre Filium dicant. Illi nos injuriosos Patri existimant, quia æquales esse credamus. Veritas apud nos est, sed illi apud

se esse præsumunt. Honor Dei apud nos est, sed illi hoc arbitrantur honorem divinitatis esse quod credunt. Inofficiosi sunt, sed illis hoc est summum religionis officium. Impii sunt, sed hoc putant veram esse pietatem. Errant ergo, sed bono animo errant, non odio, sed affectu Dei, honorare se Dominum atque amare credentes. Quamvis non habeant rectam fidem, illi tamen hoc perfectam Dei æstimant charitatem. Qualiter pro hoc ipso falsæ opinionis errore in die iudicii puniendi sint, nullus potest scire nisi iudex. Interim idcirco eis, ut reor, patientiam Deus commodat, quia videt eos, etsi non recte credere, affectu tamen piæ opinionis errare; maxime cum sciat eos ea facere quæ nesciunt, nostros autem negligere quod credunt: ac per hoc illos magistrorum peccare vitio, nostros suo; illos ignorantem, nostros scientes; illos id facere quod putent rectum, nostros quod sciant esse perversum. Et ideo justo iudicio illos patientia Dei sustinet, et nos animadversione castigat; quia ignosci aliquatenus ignorantie potest, contemptus veniam non meretur. Sic enim scriptum est: *Servus qui nescit voluntatem domini sui, et non facit eam, vapulabit paucis. Qui autem scit eam, et non facit eam, vapulabit multis* (Luc. xii, 47, 48).

III. Non ergo miremur 96 quod multis cædimur; quia non inscientia, sed rebellione peccamus. Scientes enim bona, non bene agimus, et discretionem recti ac pravi intelligentes, prava sectamur; legem legimus, et legitima calcamus, et ad hoc tantum præceptorum sacrorum scita cognoscimus, ut gravius post interdicta peccemus. Deum colere nos dicimus, et diabolo obtemperamus. Et post hæc volumus ut bona a Deo accipiamus, cum malis mala semper addamus; fieri voluntatem nostram a Deo cupimus, cum Dei nos facere nolimus. Quasi superiores nos Deo agimus. Volumus ut voluntati nostræ Deus jugiter pareat, cum omnes nos voluntati ejus jugiter repugnemus. Sed ille justus est, licet nos simus injusti. Castigat enim quos castigandos putat, patitur quos putat esse patiendos. Utrumque ad unam rem vult proficere ut et castigatio in catholi-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

Quod Rittershusio displicuit, qui censuit legi debere auctoribus. Cum itaque lectionem quam Rittershusius prætulit habeant editiones Brassicani et Calesinii, tum etiam codex Corbeiensis, eam in hac editione retineri debere visum est.

a Loquitur de variis sacrorum bibliorum editionibus quæ tum in usu erant. Catholicos Scripturas sacras, plenas, inviolatas, integras habere ait, hæreticos vero interpolatas, male traditas, laceratas, debiles, convulseratas, ac veterum magistrorum traditione corruptas.

b Existimabat Rittershusius corruptam esse editionem Pithœi, quæ traditionem habet. Visum itaque illi legendum esse traditionem. Editiones tamen Brassicani et Galesinii præferunt etiam traditionem. Nos secuti auctoritatem codicis Corbeiensis et conjecturam Rittershusii scripsimus traditionem. Paulo post legebatur apud Pithœum aut per hoc, cum et sensus postulet legi ac per hoc, et in hac lectione consentiant cæteræ editiones et codex Corbeiensis.

c Existimare videtur Salvianus necesse esse ut unusquisque Christianus apprime imbutus sit arcanis

fidei suæ, neque in sacerdotis sui fide conquiescat. Antiqui enim etiam feminas excitabant ad studium sacrarum litterarum. Testis Hieronymus, qui in epistola ad Gaudentium vult puellam scire memoriter psalmos, libros Salomonis, Evangelia, apostolos et prophetas. Idem Marcellam laudat in ejus Epitaphio quod divinarum Scripturarum ardor in ea esset incredibilis, et ad Demetriadem scribens, eam hortatur ut statuat quot horis sanctam Scripturam ediscere debeat, quanto tempore legere, non ad laborem, sed ad delectationem et instructionem animæ. Et Victor Vitensis in initio lib. v de Persecutione Vandalica Dionysiam quamdam commemorat, quæ Scripturarum divinarum scientia plena erat. Leodegarius denique Augustodunensium episcopus ad matrem suam Sigradam scribens, quæ in monasterium se abdiderat, eo inter alia argumento eam solatur quod pro amissione rerum haberet Scripturam sanctam divinam. Ea fuit priscorum temporum simplicitas et confidentia.

d Vide ad hunc locum Diarium Litterar. Ital. tom. XXIV, pag. 17 et seqq.

eis peccandi refrenet libidinem, et quandoque hæreticos patientia Dei faciat plenam fidei noscere veritatem, maxime cum sciat eos forsitan catholica non indignos fide, quos videat catholicis vitæ comparatione præstare. Omnes autem isti de quibus loquimur, aut Vandali sunt aut Gothi. Nam de Romanis hæreticis, quorum innumera multitudo est, nihil dicimus, neque aut Romanis eos aut barbaris comparamus, quia et infidelitate Romanis sunt deteriores, et fœditate vitæ barbaris turpiores. Sed hoc nos non solum non juvat, sed etiam supra id quod a nobis ipsis gravamur gravat, quia et ii quos tales causamur esse, Romani sunt. Unde intelligere possumus quid mereatur omnis Romana respublica, cum pars Romanorum offendat Deum vita, pars et infidelitate pariter et vita. Salvo eo quod etiam ipsæ quondam hæreses barbarorum^a de Romani magistrarii pravitate fluxerunt, 97 ac perinde etiam hoc nostrum crimen est, quod populi barbarorum hæretici esse cœperunt.

IV. Porro autem quantum ad conversationem Gothorum aut Vandalorum pertinet, quid est in quo eis aut præponere nos aut etiam comparare possumus? Ac primum ut de affectu et charitate dicam (quam præcipuam Dominus docet esse virtutem, et quam non solum per omnes Scripturas sacras, sed etiam per se ipse commendat dicens: *In hoc sciatur quod discipuli mei estis, si vos invicem diligatis* [Joan. xiii, 35] omnes se fere barbari, qui modo sunt unius gentis et regis, mutuo amant, omnes pene Romani se mutuo persequuntur. Quis enim civis non invidet civi? Quis enim plenam vicino exhibet charitatem? Omnes quippe a se, etsi loco non absunt, affectu absunt; etsi habitatione junguntur, mente disjuncti sunt. Atque utinam hoc, licet sit pessimum malum, utinam nec tantum atque vicini! Illud est gravius, quod nec propinqui quidem propinquitatis jura conservant. Quis enim se proximis suis proximum reddit? Quis solvit charitati, quod se agnoscit debere vel nomini? Quis hoc est animo quod vocatur? Quis tam propinquus corde quam sanguine, in quo non luridus malevolentiae zelus ardet, cujus non sensum livor invasit, cui non prosperitas aliena supplicium est? Quis non bonum alterius, malum suum credit? Cui ita sufficit felicitas sua, ut etiam alium velit esse felicem? Novum et inæstimabile nunc in plurimis malum est. Parum alicui est si ipse sit felix, nisi alter fuerit infelix.

A Jam vero illud quale, quam sævum, quam ex hac ipsa impietate descendens, quam alienum a barbaris, quam familiare Romanis, quod se invicem exactione proscribunt: immo non invicem: nam hoc tolerabilius ferme esset si pateretur quisque 98 quod fecerat; illud gravius est, quod plurimi proscribuntur a paucis, quibus exactio publica peculiaris est præda, qui fiscalis debiti titulos faciunt quæstus esse privatos; et hoc non summi tantum, sed pene infirmi; non iudices solum, sed etiam iudicibus obæquentes. Quæ enim sunt non modo urbes, sed etiam municipia atque vici? ubi non quot^b curiales fuerint, tot tyranni sint? Quamquam forte hoc nomine sibi gratulentur, quia potens et honoratus esse videatur. Nam et latrones ferme omnes gaudent et gloriantur, si atrociores admodum quam sunt esse dicantur. Quis ergo, ut dixi, locus est ubi non a principalibus civitatum viduarum et pupillorum viscera devorentur, et cum his ferme sanctorum omnium? Nam et hos quasi viduas ac pupillos habent, quia tueri se aut pro studio professionis suæ nolunt, aut pro innocentia atque humilitate non possunt. Nemo itaque horum tutus est, neque ulli admodum præter summos a vastatione latrocinii populantis immunes, nisi qui fuerint ipsis latronibus pares in hac conditione; immo in hoc scelus res devoluta est, ut nisi quis malus fuerit, salvus esse non possit.

V. Sed videlicet cum tot sint qui bonos vastant, sunt fortasse aliqui qui in hac vastatione succurrant; qui, ut scriptum est, eripiant egenum et pauperem de manu peccatoris (Psal. lxxxii, 4). *Non est qui faciat bonum, non est pene usque ad unum* (Psal. xlii, 4). Ideo dixit, *pene usque ad unum* quia tanta est raritas bonorum, ut pene unus esse videatur. Quis enim vexatis atque laborantibus opem tribuat, cum improborum hominum violentiæ etiam^d sacerdotes Domini non resistant? Nam aut tacent plurimi eorum, aut similes sunt tacentibus, etiamsi loquantur; et hoc multi non inconstantia, sed consilio, ut putant, atque ratione. 99 Exsertam enim veritatem proferre nolunt, quia eam aures improborum homines suscinere non possunt; nec solum refugiant, sed etiam^e oderunt et exsecrantur, et non modo auditam non reverentur aut metuunt, sed majore etiam superbientis pervicaciæ perduellione contemnunt. Et ideo tacent etiam qui loqui possunt, dum ipsis interdum^f malis parcunt; nec volunt eis vim apertæ promere veritatis, ne faciant eos ingesta acrius veritate

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a De Gothis testatur Isidorus in Chronico, eos Arianos factos esse in gratiam Valentis imperatoris: *Gothi ad Istrum bifarie in duobus Fridigerno et Athalarico divisi sunt regibus. Sed Fridigernus Athalaricum Valentis Ariani imperatoris auxilio superans, suadente eodem in hujus beneficii gratiam ex catholico Arianus tum omni gente Gothorum effectus, errorem secutus est ipsius.*

^b Paulo post vocat principales. In antiqua versione concilii Ephesini pag. 535 et apud Marium Mercatorem pag. 621, curialis dicitur, qui in antiqua versione concilii Chalcedonensis pag. 1137, vocatur

principalis.

^c Hunc locum haud sanum existimaverim equidem.

^d Infra extremo lib. iv adversus avaritiam pag. 296: *Inter hæc quid agant quibus loquendi a Christo officia mandantur? Deo displicent, si tacent; hominibus, si loquuntur.* Ea ergo fuit istius sæculi infelicitas ut sacerdotibus non liceret eloqui quod vellent, sed palpaanda essent vitia subjectorum. Vide quæ de hoc argumento annotata a nobis sunt ad caput 13 libri Agobardi de Privilegio et Jure sacerdotii.

^e Codex Colbert. et veteres edit., odiunt.

^f Idem liber et veteres edit., male parcunt.

peiores. Inter hæc vastantur pauperes, viduæ gemunt, orphani proculcantur, in tantum ut multi eorum et non obscuris natalibus editi et liberaliter instituti ad hostes fugiant, ne persecutionis publicæ afflictione moriantur; quærentes scilicet apud barbaros Romanam humanitatem, quia apud Romanos barbaram inhumanitatem ferre non possunt. Et quamvis ab his ad quos confugiunt discrepent ritu, discrepent lingua, ipso etiam, ut ita dicam, corporum atque induriarum barbaricarum fetore dissentiant, malunt tamen in barbaris pati cultum dissimilem, quam in Romanis injustitiam sævientem. Itaque passim vel ad Gothos, vel ad ^a Bacaudas, vel ad alios ubique dominantes barbaros migrant, et commigrasse non poenitent. Malunt enim sub specie captivitatis vivere liberi, quam sub specie libertatis esse captivi. Itaque nomen civium Romanorum, aliquando non solum magno aestimatum, sed magno emptum, nunc ultro repudiatur ac fugitur; nec vile tantum, sed etiam abominabile pene habetur. Et quod esse majus testimonium Romanæ iniquitatis potest, quam quod plerique et honesti et nobiles, et quibus Romanus status summo et splendore esse debuit et honori, ad hoc tamen Romanæ iniquitatis crudelitate compulsi sunt ut nolint esse Romani? Et hinc est quod etiam hi qui ad barbaros **100** non confugiunt, barbari tamen esse coguntur: scilicet ut est pars magna Hispanorum, et non minima Gallorum, omnes denique quos per universum Romanum orbem fecit Romana iniquitas jam non esse Romanos.

VI. De Bacaudis nunc mihi sermo est, qui per malos judices et cruentos spoliati, afflicti, necati, postquam jus Romanæ libertatis amiserant, ^b etiam honorem Romani nominis perdiderunt. Et imputatur his infelicitas sua, imputamus his nomen calamitatis suæ, imputamus nomen quod ipsi fecimus. Et vocamus rebelles, vocamus perditos, quos esse compulimus criminosos. Quibus enim aliis rebus Bacaudæ læti sunt, nisi iniquitatibus nostris, nisi improbitatibus judicum, nisi eorum proscriptionibus et rapinis, qui exactionis publicæ nomen in questus proprii emolumenta verterunt, et indictiones tributarias prædas suas esse fecerunt, qui in similitudinem immanium bestiarum non rexerunt traditos sibi, sed devorarunt, nec spoliis tantum hominum, ut plerique latrones solent, sed laceratione etiam et, ut ita dicam, sanguine pascebantur? Ac sic actum est ut latrociniis judicum strangulati homines et necati inciperent esse quasi barbari, quia non mittebantur esse Romani: acquieverunt enim esse quod non

erant, quia non mittebantur esse quod fuerant; coactique sunt vitam saltem defendere, quia se jam libertatem videbant penitus perdidisse. Aut quid aliud etiam nunc agitur quam tunc actum est, id est, ut qui adhuc Bacaudæ non sunt, esse cogantur? Quantum enim ad vim atque injurias pertinet, compelluntur ut velint esse, sed imbecillitate impediuntur ut non sint. Sic sunt ergo quasi captivi jugo hostium pressi. Tolerant supplicium necessitate, non voto. Animo desiderant libertatem, sed summam sustinent servitatem.

101 VII. Ita ergo et cum omnibus ferme humilibus agitur. Una enim re ad duas diversissimas coactantur. Vis summa exigit ut ^c aspirare ad libertatem velint, sed eadem vis posse non sinit quæ velle compellit. Sed imputari his potest forsitan quod hoc vellent homines qui nihil magis cuperent quam ne cogentur hoc velle. Summa enim infelicitas est quod volunt. Nam cum his multo melius agebatur si non compellerentur hoc velle. Sed quid possunt aliud velle miseri, qui assiduum, immo continuum exactionis publicæ patiuntur excidium, quibus inminet semper gravis et indefessa proscripcio, qui domos suas deserunt, ne in ipsis domibus torqueantur, exsilia petunt, ne supplicia sustineant? Leniores his hostes quam exactores sunt. Et res ipsa hoc indicat. Ad hostes fugiant ut vim exactionis evadant. Et quidem hoc ipsum, quamvis durum et inhumanum, minus tamen grave atque acerbum erat, si omnes æqualiter atque in commune tolerarent. Illud indignius ac poenalius, quod omnium onus non omnes sustinent, immo quod pauperulos homines tributa divitum premunt, et infirmiores ferunt sarcinas fortiorum. Nec alia causa est quod sustinere non possunt, nisi quia major est miserorum sarcina quam facultas. Res diversissimas dissimillimasque patiuntur, invidiam et egestatem. Invidia est enim in solutione, egestas in facultate. Si respicias quod dependunt, abundare arbitraris; si respicias quod habent, egere reperies. Quis aestimare rem hujus iniquitatis potest? Solutionem sustinent divitum et indigentiam mendicorum. Plus multo est quod dicturus sum. Adjectiones tributarias ipsi interdum divites faciunt, pro quibus pauperes solvunt. Sed dicis: Cum ipsorum maximus census sit, et ipsorum maximæ pensiones, **102** quomodo id fieri potest, ut ipsi sibi augere debitum velint? Neque ego id dico quod sibi augeant. Nam et ideo augent, quia non sibi augent. Dicam quomodo. Veniunt plerumque novi nuntii, novi epistolarii a summis sublimitatibus missi qui commendantur in-

STEPHANI BALUZZI NOTÆ.

^a Alii, *Bacaudas*, Brassicanus et Galesinius, *Boagaudas*. Codex Corbeiensis constanter habet, *Bacaudas*. Quo etiam modo scriptum est apud Hieronymum, Idatum, et alibi. Nomen partium fuit, non gentis, ut vel ex ipso Salviano probari potest. Annotat Josephus Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebii latrones tum lingua Gallorum vocatos fuisse Bacaudas, et Bacaudæ etiam vocabulo significari apud auctores illius ætatis latrocinium, tumultum po-

pularem, motum agrestium, ac seditionem. Quod probat multis testimoniis. Vide etiam Justum Lipsium, lib. in Annalium Taciti Lindenbrogii, observationes in Ammianum Marcellinum pag. 181, et Rittershusium ad hunc Salviani locum.

^b Codex Colbert., etiam nomen.

^c Ita omnes editiones. Sed omnes libri veteres præferunt, *Aspirare in libertatem*.

Iustibus paucis ad extima plurimorum. Decernuntur his nova munera, decernuntur novæ indictiones. Decernunt potentes quod solvant pauperes, decernit gratia divitum quod a perdat turba miserorum. Ipsi enim in nullo sentiunt quod decernunt. Sed non possunt, inquis, non honorari et liberalius accipi qui fuerint a majoribus missi. Estote ergo vos divites primi in conferendo, qui estis primi in decernendo. Estote primi in largitate rerum, qui primi estis in liberalitate verborum. Qui das de meo, da et de tuo. Tametsi rectissime, quisquis ille es qui solus vis capere gratiam, solus patereris expensam. Sed acquiescimus pauperes vestræ, divites, voluntati. Quod paucis jubetis, solvamus omnes. Quid tam iustum, quid tam humanum? Gravant nos novis debitis decreta vestra. Facite saltem debitum ipsum vobis nobiscum esse commune. Quid enim iniquius esse aut quid indignius potest, quam ut soli sitis immunes a debito, qui cunctos facitis debitores? Et quidem miserrimi pauperes sic totum hoc quod diximus solvunt, quod qua re vel qua ratione solvant penitus ignorant. Cui enim licet discutere cur solvat, aut cui permittitur explorare qui debeat? Sed tunc id evidentissime proditur, cum invicem sibi divites irascuntur, cum indignantur aliqui eorum quod sine consilio ac tractatu suo aliqua decreta sint. Tunc a quibusdam eorum audias dici: O facinus indignum! Duo aut tres statuunt quod multos necet: a paucis potentibus decernitur quod a multis miseris dependatur. **103** Honori enim suo unusquisque divitum præstat, ut nolit aliquid se absente decerni, non justitiæ, ut iniqua nolit se præsentem constitui. Denique quod in aliis reprehenderant, ipsi postea aut pro contemptu præteriti ultione, aut pro potestatis præsumptione constituunt. Ac per hoc infelicissimi pauperes sic sunt quasi inter concertantes procellas in medio mari positi. Nunc istorum scilicet, nunc illorum fluctibus obruantur.

VIII. Sed videlicet qui in hac parte iniqui sunt, in alia moderati inveniuntur et iusti, ac pravitatem unius rei alterius probitate compensant. Nam sicut in onere novarum indictionum pauperes gravant, ita in novorum remediorum opitulatione sustentant: sicut tributis novis minores maxime deprimuntur, sic remediis novis maxime sublevantur. Immo par est iniquitas in utroque. Nam sicut sunt in aggravatione pauperes primi, ita in relevatione postremi. Si quando enim, ut nuper factum est, defectis urbibus mirandas in aliquo tributarias functiones potestates summæ existimaverint, illico remedium cunctis datum soli inter se divites partiantur. Quis tunc pauperum meminit? Quis ad communionem beneficii humiles et egestuosos vocant? Quis eum qui primus est semper in sarcina, vel ultimo esse loco patitur in

medela? Et quid plura? Tributarii omnino pauperes non putantur, nisi cum his tributi cumulus imponitur. Extra numerum autem tributariorum sunt, cum remedia dividuntur. Et putamus quod poena divinis severitatis indigni sumus, cum sic nos semper pauperes puniamus? aut credimus, cum iniqui nos iugiter simus, quod Deus justus in nos omnino esse non debeat? Ubi enim aut in quibus sunt, nisi in Romanis tantum, hæc mala? Quorum injustitia tanta, nisi nostra? Franci enim hoc scelus nesciunt. **104** Chani ab his sceleribus immunes sunt. Nihil horum est apud Vandalos, nihil horum apud Gothos. Tam longe enim est ut hæc inter Gothos barbari tolerant, ut ne Romani quidem qui inter eos vivunt ista patientur.

Itaque unum illic Romanorum omnium votum est, ne unquam eos necesse sit in jus transire Romanorum. Una et consentiens illic Romanæ plebis oratio, ut liceat eis vitam quam agunt agere cum barbaris. Et miramur si non vincuntur a nostris partibus Gothi, cum malint apud eos esse quam a apud nos Romani? Itaque non solum transfugere ab eis ad nos fratres nostri omnino nolunt, sed ut ad eos confugiant, nos relinquunt. Et quidem mirari possim quod hoc non omnes omnino facerent tributarii pauperes et egestuosi, nisi quod una tantum causa est quare non faciunt, quia transferre illuc resculas atque habitatiunculas suas familiasque non possunt. Nam cum plerique eorum agellos ac tabernacula sua deserant ut vim exactionis evadant, quomodo non quæ compelluntur deserere vellent, sed secum, si possibilitas pateretur, auferrent? Ergo quia hoc non valent quod forte mallent, faciunt quod unum valent. Tradunt se ad tuendum protegendumque majoribus, dedititios se divitum faciunt, et quasi in jus eorum ditionemque transcendunt. Nec tamen grave hoc aut indignum arbitrari, immo potius gratularer hanc potentum magnitudinem quibus se pauperes dedunt, si patrocina ista non venderent, si quod se dicunt humiles defensare, humanitati tribuerent, non cupiditati. Illud grave ac peracerbum est, quod hac lege tueri pauperes videntur ut spolient, hæc lege defendunt miseros ut miseros faciant defendendo. Omnes enim qui defendi videntur, defensoribus suis omnem fere substantiam suam **105** priusquam defendantur addicunt; ac sic, ut patres habeant defensionem, perdunt filii hæreditatem. Tutio parentum mendicitate pignorum comparatur. Ecce quæ sunt auxilia ac patrocina majorum. Nihil susceptis tribuunt, sed sibi. Hoc enim pacto aliquid parentibus temporarie attribuitur, ut in futuro totum filiis auferatur. Vendunt itaque, et quidem gravissimo pretio vendunt majores quidam cuncta quæ præstant. Et quod dixi vendunt, utinam venderent usitato more atque communi! aliquid forsitan remaneret emptoribus. Novum quippe

STEPHANI BALUZI NOTÆ.

* ita omnes editiones. Quibus consentit codex Corbeiensis. Ego tamen mallet *pendat*, apertiori ac populari sensu. Verum quia ferri potest et vox *perdat*, nihil mutare voluimus.

† Codex Colbert., *nocet*. Atque hæc lectio potest

esse bona.

‡ Hæc est lectio omnium editionum. Codex vero Corbeiensis habet, *quam apud Romanos*. Quæ lectio sane bona est. Sed alia mihi videtur esse melior, quod manifestius exprimat mentem auctoris.

hoc genus venditionis et emptionis est. Venditor nihil tradit, et totum accipit. Emptor nihil accipit, et totum penitus amittit. Cumque omnis ferme contractus hoc in se habeat ut invidia penes emptorem, inopia penes venditorem esse videatur, quia emptor ad hoc emit ut substantiam suam augeat, venditor ad hoc vendit ut minuat: inauditum hoc commercii genus est; venditoribus crescit facultas, emptoribus nihil remanet nisi sola mendicitas. Nam illud quale, quam non ferendum, atque monstrigerum, et quod non dicam pati humanæ mentes, sed quod audire vix possunt; quod plerique pauperum atque miserorum spoliati resculis suis, et exterminati agellis suis, cum rem amiserint, amissarum tamen rerum tributa patiuntur, cum possessio ab his recesserit, capitatio non recedit? Proprietatibus carent, et vectigalibus obruuntur. Quis æstimare hoc malum possit? Rebus eorum incubant pervasores, et tributa miseri pro pervasoribus solvunt. ^a Post mortem patris, nati obsequiis juris sui agellos non habent, et ^b agrorum munere enecantur. Ac per hoc nil aliud sceleribus tantis agitur, nisi ut qui privata pervasione nudati sunt, publica afflictione moriantur, **106** et quibus rem depredatio tulit, vitam tollat exactio. Itaque nonnulli eorum de quibus loquimur, qui aut consultiores sunt, aut quos consultos necessitas fecit, cum domicilia atque agellos suos aut pervasionibus perdunt aut fugati ab exactoribus deserunt, quia tenere non possunt, fundos majorum expetunt, et coloni divitum fiunt. Ac sicut solent aut hi qui hostium terrore compulsi ad castella se conferunt, aut hi qui perditio ingenue incolumitatis statu ad asylum aliquod desperatione confugiunt; ita et isti qui habere amplius vel sedem vel dignitatem suorum natalium non queunt, jugo se inquilinæ abjectionis addicunt, in hanc necessitatem redacti ut extorres non facultatis tantum, sed etiam conditionis suæ, atque exsulantes non a rebus tantum suis, sed etiam a se ipsis, ac perdetes secum omnia sua, et rerum proprietate careant, et jus libertatis amittant.

IX. Et quidem, quia ita infelix necessitas cogit, ferenda utcumque erat extrema hæc sors eorum, si non esset aliquid extremius. Illud gravius et acer-

A bius, quod additur huic malo sævius malum. Nam suscipiuntur ut advenæ, fiunt præjudicio habitationis indigenæ; et exemplo quodam illius maleficæ præpotentis quæ transferre homines in bestias dicebatur, ita et isti omnes qui intra fundos divitum recipiuntur, quasi Circei poculi transfiguratione mutantur. Nam quos suscipiunt ut extraneos et alienos, incipiunt habere quasi proprios; quos esse constat ingenuos, vertuntur in servos. Et miramur si nos barbari capiunt, cum fratres nostros nos faciamus esse captivos? Nil ergo mirum est quod vastationes sunt atque excidia civitatum. Diu id plurimorum oppressione elaboravimus ut captivando alios, etiam ipsi inciperemus esse captivi. Sentimus enim, etsi tardius

B **107** multo quam merebamur, sentimus tandem illa quæ fecimus, et, juxta sermonem sacrum (*Psal.* cxxvii, 2), labores manuum nostrarum manducamus, ac justo iudice Deo solvimus quæ debemus. Miserti quippe exsulum non sumus; ecce ipsi exsules sumus. Peregrinos fraude cepimus; ecce ipsi peregrinamur ^c atque fraudamur. Præjudiciis temporum ingenui status homines circumvenimus; ecce ipsi nuper quidem in alieno solo vivere cœpimus, sed præjudicia jam timemus. Et o quanta est infidelis malarum mentium cæcitas! damnationem perferimus judicantis Dei, et necdum nos agnoscimus judicari. Et mirantur aliqui sanctorum, quod exemplo nostro cæteri non emendentur qui nihil adhuc tale tolerarunt, cum tormentis nostrarum iniquitatum nec ipsi quidem qui jam a

C Deo plectimur, corrigamur. O superbiam non ferendam! Plurimi poenas peccatorum suorum perferunt, et intelligere causas poenarum nemo dignatur. Sed est causa evidens quæ hanc superbiam facit; scilicet, quia etsi aliqua jam patimur, nondum tamen patimur quæ meremur. Tanta est enim misericordia Dei ut etsi nos pati vult aliqua de piaculis nostris, nolit tamen cuncta tolerare: quia castigat malos, non reddit mala; et agnoscere nos peccata nostra mavult quam sustinere. Scilicet ut piis ac salubribus flagellis ostendat nobis quæ ferre mereamur, juxta illud scilicet beati Apostoli dictum quo ait: *Ignoras quoniam bonitas Dei ad penitentiam te adducit? Secundum duritiam autem tuam et cor impœnitens thesauri-*

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Editiones Brassicani et Galesinii: *Post mortem patris nati, obsequiis juris posthumi, juris sui agellos non habent, et ad agrorum munus enecantur.* Editio Pithœi: *Post mortem patris posthumi nati obsequiis juris sui agellos non habent, et agrorum munere enecantur.* Codex Corbeiensis: *Post mortem patris nati obsequiis juris sui agellos non habent, et agrorum munus enecantur.* Colbert.: *Post mortem patris nati obsequiis viris posthumi juris sui agellos, etc., munus onerantur.* Itaque Codex Corbeiensis non habet vocem *posthumi*: quam glossema esse, et ab eo introductam qui putaret hic agi de filiis natis post mortem patris, qui vulgo posthumi vocantur, mihi dubium non est. Et haud dubie in ora libri reposita prius fuit, deinde irrepsit in textum. Verum quisquis ille fuit qui hanc vocem adiecit, non cepit sensum Salviani. Illud enim tantum vult Salvianus, filios patribus superstites, cum ad illos possessio paternorum bonorum non perveniret, sed ad potentes quorum

se dedititios ante fecerant patres, agrorum tamen conditionibus obnoxios fuisse, proque iis tributa pendere coactos, tamquam sui essent.

^b Ita editio Pithœi. Editiones Brassicani et Galesinii habent *ad agrorum munus.* Codex Corbeiensis, *agrorum munus.* Atque ea veterum editionum lectio mihi plurimum placet. Ait quippè Salvianus filios illos, cum agrorum paternorum possessores non essent, per summam tamen injuriam ad pensionem tributorum ac vectigalium, quæ tum munera vocabant, coactos fuisse, adeoque propterea enecatos quodam modo acerbissima et iniquissima tributorum intolerabilium exactione, quomodo si vita ab eis posceretur. Infra extremo libro sexto, pag. 140: *Aurum quod pendimus, munera vocamus.* Lectio tamen editionis Pithœanæ, quam retinimus, bona est, et sensum bonum facit, tamenetsi non ita nobilem ac alia.

^c Hæc desunt in codice Colbertino et in editionibus Brassicani et Galesinii.

nas tibi iram in die iræ (Rom. II, 4, 5). Et vere ita agimus, ut dicit Apostolus. Deus enim nos vocat ad poenitentiam, sed nos thesaurizamus iram. Deus nos invitat ad veniam, sed nos quotidie cumulamur offensam. Vim Deo facimus **108** iniquitatibus nostris, ipsi in nos iram Divinitatis armamus. Cogimus ad ulciscendas criminum nostrorum immanitates nolentem Deum. Prope est ut eum non permittamus ut parcat. Nam cum in eum nullum unquam injustitiæ signum cadere aut apparere possit, sic agimus ut si enormitates nostrorum scelerum non ulciscitur, injustus esse videatur.

X. Sed videlicet peccator fuit aliquando aliquis, fortasse jam non est? An est ullus criminum modus, et non prius est ut de vita homines quam de iniquitate discedant? Quis enim non cum ipsis iniquitatibus suis moritur, et cum ipsis admodum atque in ipsis sceleribus sepelitur? Ut vere de his propheticum illud rectissime dici possit: *Sepulcra eorum, domus eorum in æternum; et comparati sunt jumentis insipientibus, et similes facti sunt illis* (Psal. XLVIII, 12, 13). Atque utinam jumentis! Melius quippe fuerit belluina imprudentia deviasse. Illud pejus et criminiosius, quia non ignorantia Dei, sed despectione peccarunt. Atque hoc videlicet laici tantummodo, non quidam etiam clericorum? sæculares tantummodo, non multi etiam religiosi? immo sub specie religionis vitis sæcularibus mancipati: qui scilicet post veterum flagitiorum probra et crimina titulo sibi sanctitatis inscripto, non conversatione alii, sed professione nomen tantum demutavere, non vitam ^a et summam divini cultus habitum magis quam actum existimantes, vestem tantummodo exuere, non mentem. Unde illi se minore invidia criminiosos putant; qui cum poenitentiam quasi egisse dicantur, sicut mores pristinos, ita etiam habitum non relinquunt. Nam taliter ferme omnia agunt, ut eos non tam putes antea poenitentiam criminum egisse quam postea ipsius poenitentiae poenitere, nec tam prius poenituisse **109** quod male vixerint quam postea quod se promiserint bene esse victuros. Sciunt me verum loqui,

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Secuti sumus hoc loco auctoritatem editionum. Codex Corbeiensis sic habet: *Et sumant divini cultus habitum magis quam actum, existimantes vestem tantummodo exuere, non mentem*. Sic ergo nos scripseramus in prima editione. Sed nunc visum est retinere veterem lectionem.

^b Ita codex Corbeiensis. Et ita legendum esse monuerat Rittershusius pro eo quod editiones habent in *incontinentiam*.

^c Sanctus Gregorius lib. IX, epist. 39: *Quia illicita se fecisse meminerat, laudabiliter a licitis abstinebat*. Vide lib. VII Capitular. cap. 61, et Capitula Karoli Calvi tit. XXVIII, cap. 12.

^d Damnat eos qui continentiam professi, interim a rerum alienarum pervasione non abhorrebant, abstinentes a licitis, et illicita committentes. Deinde addit peccata interdixisse Deum, non matrimonia, id est, castos viri et uxoris amplexus. Attamen non alit licitum cuilibet esse quovis tempore uxorem ducere. Quod ideo visum est annotare, ne quis hinc cum Baleo contra *Papistici celibatus assertores* colligat licere sacerdotibus uxorem ducere. Nam Sal-

et testimonium mihi etiam conscientia sua dicunt, cum multi alii, tum præcipue illi novorum honorum religiosi ambitores, et post acceptum poenitentiae nomen, amplissimæ ac prius non habitæ potestatis emptores. Adeo non sæculares tantum, sed plus etiam quam sæculares esse voluerunt; ut non sufficeret eis quod ante fuerant, nisi plus essent postea quam fuissent. Quomodo igitur tales isti poenitentiam se egisse non poenitent; sicut etiam illi de conversione ac Deo aliquid cogitasse, qui a conjugibus propriis abstinentes, a rerum alienarum pervasione non abstinent, et cum profiteantur continentiam corporum, ^b incontinentia debacchantur animorum. Novum prorsus conversionis genus. Licita non faciunt, et ^c illicita committunt. Temperant a concubitu, et non temperant a rapina. Quid agis, stulta persuasio? Peccata interdixit Deus, ^d non matrimonia. Non conveniunt vestris studiis facta vestra. Non debetis esse amici criminum, qui dicitis vos ^e sectatores esse virtutum. Præposterum est quod agitis. Non est hoc conversio, sed aversio. Quia jam pridem, ut fama est, opus etiam honesti matrimonii reliquistis, tandem a scelere cessate. Et quidem justum est, ut ab omni scelere. Sed tamen si non ab omni, quia hoc fortasse durum et impossibile esse creditis, certe vel a maximo et prodigioso. Esto, juxta te, quicumque ille es, vicini stare non valeant. Esto, pauperes habitare non possint. Esto, sis persecutor multorum inopum vastatorque miserorum. Esto afflictor omnium, dummodo extraneorum. Tandem, quæso, vel tuis parce; et si non omnibus tuis, quia etiam hoc forsitan onerosum tibi et grave judicas si tuis omnibus **110** parcas, parce saltem vel illis tuis qui te non affinibus tantum aliis aut propinquis, sed personis etiam devinctissimis et pignoribus charissimis prætulerunt. Et quid dicam de pignoribus ac filiis? Prætulerunt te etiam animabus pene ac spebus suis, non quidem laudabiliter; et errorem suum qui ita egit, ipse cognoscit. Sed quid ad te tamen, cui ipsum hoc præstitit quod erravit? Hoc enim plus ei debes, quia dilectionis tuæ nimietate peccavit. Cæcus qui-

vianus hic non loquitur de sacerdotibus, sed de illis qui, cum in conjugio constituti essent, continentiam profitebantur. Quod ætate illa vulgatissimum fuisse multis testimoniis confici posset. Videndum tantum Salvianus, cum in hoc loco, tum etiam infra p. 190, 231, 235. Cæterum ex ipso Salviano probatur fuisse illa ætate aliquod genus hominum qui cælibem vitam ducerent, nimirum religiosos. Nam in libro tertio adversus avaritiam radarguens eos qui opes ac facultates suas ita inter liberos suos dividebant ut iis qui sæculum reliquerant usumfructum tantum portionis suæ permitterent, proprietatem denegarent, ait deum in pag. 261 parentes illos hac ratione factum suum defendere solitos ut dicerent non debere his quidquam mansurum relinquere qui filios non habent quibus facultates suas relinquere. *Quibus enim, inquirunt, relictam substantiam relicturni sunt filios non habentes?* Quibus verbis manifeste indicat Salvianus fuisse tum aliquod vitæ institutum cui annexa erat perpetuæ professio continentiae.

^e Codex Corb., *adfectatores*; Colbert. et editiones Brassicani et Galesinii, *effectores*.

dem factus est affectu tuo, et notatur a cunctis atque reprehenditur. Sed tu tamen hoc magis ei obnoxius factus es, quia se ab omnibus fecit pro tuo amore culpari.

XI. Quid ergo simile apud barbaros Gothos? Quis eorum amantibus nocet, quis diligentem insequitur, quis chari sui mœrone jugulatur? Tu amantes persequeris, tu offerentibus munera manus amputas, tu diligentes proximos necas; et non metuis, non expavescis? Quid faceres, si iudicium Dei præsens non etiam proxima flagellatione sensisses? Adhis insuper et adjungis malis prioribus nova crimina. Considera quæ te maneant graviora facientem, cum minora soleant etiam per dæmones vindicari. Contentus esto jam, quæsumus, amicorum tuorum et sodalium latrocinii: sufficiat vexatos fuisse pauperes, sufficiat spoliatos a te fuisse mendicos: pene nullus juxta te intrepidus, nullus potest esse securus. Facilius præcipitati Alpina rupe torrentes aut incendia ventis exagitata tolerantur. Non sic pereuntes, ut ita dixerim, nautæ Echarybdis voracitate aut Scylleis, ut aiunt, canibus devorantur. Exturbas possessiunculis suis vicinos tuos, habitatione ac facultate proximos tuos. Numquid, ut scriptum est (*Isa. v, 8*), super terram solus habitabis? Hoc unum quippe est quod obtinere non poteris. **111** Quamlibet enim cuncta occupes, quamlibet cuncta pervadas, vicinum semper invenies. Respice, quæso, alios, quos velis nolis et ipse suspicis. Respice alios, quos velis nolis etiam ipse miraris. Altiores sunt cæteris dignitate, et æquales dignatione;

maiores sunt potestate, et minores humilitate. Scis profecto etiam ipse ad quem nunc loquimur, de quo loquamur; et idem de quo nunc querimur, debes agnoscere quem hac laude veneremur. Atque utinam multi essent qui laudarentur. Salubritas esset omnium, generositas plurimorum. Sed esto, tu nolis esse laudabilis; cur velis, quæso, esse damnabilis? Cur tibi iniustitia nil amicus, cur avaritia nil jucundius, cur rapacitate nil charius? cur nil judicas pretiosius quam nequitiam, cur nil præstantius quam rapinam? Disce vel a pagano homine verum bonum. *Charitate enim, inquit, et benevolentia septum te oportet esse, non armis. Fallant te itaque opiniones tuæ, fallit pravæ et cæcæ mentis improbitas. Si vis probus, si vis potens, si vis magnus esse, honestate debes ceteros, non malignitate superare. Legi quondam in quodam loco: Nemo malus, nisi stultus. Si enim saperet, bonus esse mallet. Et tu ergo, si tamen redire adhuc ad sanitatem potes, exue nequitiam, si vis habere sapientiam. Si enim optas vel sapiens omnino esse vel sanus, exuendus tibi omnino et commutandus es. Abdicare itaque a te ipso, ne abdiceris a Christo. Repudia te, ut recipiaris a Christo. Perde te ipse, ne pereas. Qui enim, inquit Salvator, perdiderit animam suam propter me, inveniet eam (*Luc. ix, 24*). Dilige itaque hanc tam salubrem perditionem, ut assequaris veram salutem. Liberandus enim a Deo omnino non eris, nisi te ipse damnaveris.*

LIBER SEXTUS.

112 I. Personaliter diu locuti sumus, et excessisse videmur regulam disputandi. Cogitat enim absque dubio is qui legit (si fuerit tamen aliquis, qui hæc Christi amore conscripta ob Christum legat), cogitat de me forsitan vel dicit: Cum causa generalis sit quam exsequitur, quid negotio huic contulit quod in personam unius tanta congestit? Esto. Putaverit enim ille de quo locutus est, talis sit. Sed nunquid officit bonitati unius crimen alterius, aut, quod fortius multo est, nunquid læditur scelere personali causa cunctorum? Possum quidem evidentibus testimoniis approbare, quia læditur, a Achar enim quondam de anathemate quippiam furto abstulit (*Josue vii, 1*), et crimen unius hominis plaga omnium fuit. David numerari plebem Israeliticam jussit, et errorem illius Dominus clade totius populi vindicavit (*II Reg. xxiv, 1*). Rabsaces locutus quædam est in contumeliam Dei; et centum octoginta quinque milia hominum strage percussit quod unius profani hominis proca lingua maledixit (*Isa. xxxi*). Et ideo non immerito etiam beatus apostolus Paulus ejici de Ecclesia pestilentem jubet; et cur jubeat, ostendit dicens: *Quia modicum fermentum totam massam corrumpit* (*I Cor. v, 6*). Unde evidenter agnoscimus,

etiam unum sæpissime malum hominem perditionem esse multorum. Nec injuria intelligere is quicumque legerit debet, non superflue me superius de uno malo aliqua dixisse, cum scilicet frequentissime divinæ majestatis iracundiâ etiam per unum legatur accensa. Sed ego non ago hac restrictione qua dico. Neque enim necesse est ut unum obesse omnibus putem, cum omnes mutuo sibi obsunt. Non convenit ut per unum cunctos periclitari putem, **113** cum per se cuncti periclitentur. Omnes enim admodum in perditione ruunt, aut certe, ut aliquid dicam lenius, pene omnes. Unde enim hoc bonum populo Christiano, ut aut minor, aut certe vel idem esset malorum numerus qui bonorum? O miseriam lacrymabilem! o miseriam luctuosam! Quam dissimilis est nunc a se ipso populus Christianus, id est, ab eo qui fuit quondam! Tunc princeps apostolorum Petrus Ananiam et Sapphiram, quia mentiti essent, morte multavit (*Act. v*). Beatissimus quoque Paulus etiam unum de Ecclesia malum expulit, ne contactu suo plurimos inquinaret (*I Cor. v, 5*). Nunc nos etiam pari atrisque partis numero contenti sumus. Et quid contenti dicam? Exsultare nos potius ac tripudiare gaudio conveniret, si parillitas ista nobis contingeret. Ecce

STEPHANI BALUZII NOTE.

^a Colbert., Achor; Corb., Acham.

In quid recedimus, ecce in quid post illum Christiani A populi puritatem qua omnes quondam immaculati erant, ecce in quid redacti sumus, ut beatam fore Ecclesiam iudicemus, si vel tantum in se boni habeat quantum mali. Nam quomodo non beatam arbitremur, si mediam plebis partem haberet innoxiam, quam pene totam nunc esse plangimus criminiosam? Unde superflue, cum hoc ita sit, superflue dudum de uno malo locuti sumus, superflue unius scelera deflevimus. Aut omnes enim, aut pene omnes flendi atque lugendi sunt. Nam aut plurimi tales sunt, aut certe, quod non minus criminiosum est, cupiunt tales esse, et laborant actum malorum operum non impares videri; ac per hoc etiam si minora mala faciunt, quia minus possunt, non minus tamen mali sunt, quia nolunt minus esse, si possint. Denique, quod unum possunt, B vel voto tales sunt, ac voluntate 114 non cedunt; et in quantum facultas suppetit, superare contendunt. Est enim, licet in dissimilibus rebus, hæc illorum æmulationis quæ honorum; ut sicut boni optant cunctos honestate mentium vincere, sic mali cupiant pravitate superare. Nam sicut hæc honorum gloria est ut quotidie meliores sint, sic malorum omnium ut deteriores; et sicut optimi cupiunt virtutum universarum culmen ascendere, sic pessimi optant palmas sibi universorum scelerum vindicare. Et hoc utique in malum nostrum maxime nostri, hoc est, Christiani, qui scilicet, ut iam diximus, malitiam sapientiam putant, et de quibus Deus specialiter dicit: *Perdam sapientiam sapientum, et intellectum prudentium reprobo* (I Cor. 1, 19). Cumque Apostolus clamet: *Si quis videtur sapiens, stultus fiat ut sit sapiens* (I Cor. 3, 18); hoc est dicere, Si quis vult esse sapiens, sit bonus, quia nemo vere sapiens nisi vere bonus: nos è diverso, a malorum mentium vitio et, ut Divinitas ait (Rom. 1, 28), reprobo sensu bonitatem pro stultitia repudiantes, et nequitiam pro sapientia diligentes, tanto quotidie prudentiores esse nos credimus quanto peiores sumus.

H. Et quæ tandem, rogo, spes emendationis in nobis est, qui non errore opinionis ad malum ducimur, sed studio malæ voluntatis adnitimur ut semper peiores esse videamur? Et hinc est quod dudum questus sum deteriores nos multo esse quam barbaros: quia illos ignorantia legis excusat, nos scientia accusat. Illi per imperitiam veritatis, quia quæ sunt bona nesciunt, D

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Petronius in historia matronæ Ephesinæ: *Vitio genitrix humanæ concupit scire quis aut quid faceret.* Tacitus in libro de Vita Agricolæ: *Proprium humani ingenii est odiasse quem læseris.*

b In ora Pithœanæ editionis hæc scripta sunt: *In veteri exemplari annotatum est deesse hic aliquid. Et vero multa deesse quis non videat? In codicibus nostris nihil annotatum est istiusmodi, neque locus vacuus relictus. Verumtamen quia constabat ista non esse sana, nos in hac editione asterisco notanda habebam esse censuimus.*

c In aliis editionibus legitur: *ac si ex singulis annis bini, etc.* Codex Corbeiensis: *ac sicut singulis annis, etc.* Ego lubenter legerem: *Ac si, sicut singulis annis, bini, etc.* Solebant enim veteres librarii, ut

mala pro bonis diligunt; nos cum scientiam veritatis habeamus, quæ sint bona optime b novimus c modis. Primum, quod nihil ferme vel criminum vel flagitiorum est quod in spectaculis non sit; ubi summum deliciarum genus est mori homines, aut, quod est morte gravius acerbisque, lacerari, 115 expleri ferarum alvos humanis carnibus, comedi homines cum circumstantium lætitia, conspicientium voluptate; hoc est, non minus pene hominum aspectibus quam bestiarum dentibus devorari. Atque ut hoc fiat, orbis impendium est. Magna enim cura id agitur et elaboratur. Adeuntur etiam loca abdita, lustrantur invii saltus, peragratur silvæ inexplicabiles, conscenduntur nubiferæ Alpes, penetrantur niviferæ vales; et ut devorari possint a feris viscera hominum, non licet naturam rerum aliquid habere secretum. Sed hæc, inquis, non semper fiunt. Certum est. Et præclara erroris est excusatio, quia non semper fiunt. Quasi vero unquam fieri debeant quæ Deum lædant; aut ideo, quæ mala sunt, bene fiunt, quia non jugiter fiunt. Nam et homicidæ homines non semper occidunt; et homicidæ tamen sunt, etiam quando non occidunt, quia interdum polluuntur homicidio. Et latrones omnes non semper latrocinantur, sed latrones tamen esse non desinunt: quia etiam cum rebus ipsis latrocinia non agunt, animis tamen a latrocinio non recedunt. Sic utique omnes hi qui spectaculis istius modi delectantur, etiam quando non spectant, innoxii tamen a spectaculorum piculis mente non sunt, quia semper vellent spectare, si possent. Nec solum hoc, sed sunt alia majora. Quid enim? Nunquid non consulibus et pulli adhuc gentilium sacrilegiorum more pascuntur, et volantis pennæ auguria quærentur, ac pene omnia fiunt quæ etiam illi quondam pagani veteres frivola atque inridenda duxerunt? Et cum hæc omnia ipsi agant qui annis nomina tribuunt, et a quibus anni ipsi exordium sumunt, credimus nobis bene annos posse procedere qui a rebus talibus ordiuntur? Atque utinam sicut hæc propter consules tantum fiunt, 116 ita illos tantum inestarent propter quos fiunt. Illud est feralissimum et gravissimum, quod dum consensu publico aguntur, honor paucissimorum fit crimen omnium; c ac sicut singulis annis bini inaugurentur, prope est ut in omni mundo nullus evadat.

III. Sed de his putemus hoc satis esse quod dictum

jam observatum est a viris eruditissimis, non geminare easdem syllabas; et ideo frequenter vocabula monosyllaba omittebant propter hunc morem. Simile autem huic rei exemplum exstat in capite ultimo Evangelii secundum Joannem; ubi cum et sensus ipse et editio Græca vetustissimorumque præterea codicum Latinorum auctoritas postulent legi: *Si sic eum volo manere donec veniam, quid ad te*, hodie tamen constantissima in vulgatis editionibus lectio est, *Sic eum volo manere, etc.*, ommissa voce *Si*. Sic apud Cassianum lib. vii de Incarnatione Domini cap. 14 scriptum est, *neesse est ut sine matre ibi intelligi potest*; cum tamen legendum esse *ut si sine matre* et sensus ostendat et vetus codex ms. bibliothecæ Regiæ. Itaque simile quippiam potuit accidisse huic Salviani loco.

est, quæ, ut ipsi excusatis, non semper fiunt. De quotidianis tamen obscenitatibus loquamur; quas tales ac tam innumeras legiones dæmonum excogitaverunt, ut etiam honestæ ac probæ mentes, etsi nonnullas earum spernere ac calcare possunt, omnes tamen penitus superare vix possint. Sicut enim exercitus pugnaturi ea loca per quæ venturas hostium turmas sciunt, aut foveis interciderere aut sudibus præfigere aut a tribulis infestare dicuntur; scilicet ut etiamsi non in omnia ea quispiam incidat, nullus tamen penitus evadat: ita etiam dæmones tam multas in vita ista humano generi inlecebrarum insidias præterdunt, ut etsi plurimas earum aliquis effugiat, tamen quacunque capiatur. Equidem quia longum est nunc dicere de omnibus, amphitheatris scilicet, odeis, lutoris, pompis, athleticis, petaminariis, pantomimis, cæterisque portentis, quæ piget dicere, quia piget malum tale vel nosse, de solis circorum ac theatrorum impuritatibus dico. Talia enim sunt quæ illic fiunt, ut ea non solum dicere, sed etiam recordari aliquis sine pollutione non possit. Alia quippe crimina singula sibi ferme in nobis vendicant portiones, ut cogitationes sordidæ animum, ut impudici aspectus oculos, ut auditus improbi aures; ita ut cum ex his unum aliquod erraverit, reliqua possint carere peccatis. In theatris vero nihil horum reatu vacat, quia et concupiscentiis animus et auditu aures et aspectu oculi polluuntur: quæ quidem 117 omnia tam flagitiosa sunt, ut etiam explicare ea quispiam atque eloqui salvo pudore non valeat. Quis enim integro verecundiæ statu dicere queat, illas rerum turpium imitationes, illas vocum ac verborum obscenitates, illas motuum turpitudines, illas gestuum foeditates? quæ quanti sint criminis vel hinc intelligi potest quod et relationem sui interdicit. Nonnulla quippe etiam maxima scelera incolumi honestate referentis et nominari et argui possunt, ut homicidium, latrocinium, adulterium, sacrilegium, cæteraque in hunc modum. Solæ theatrorum impuritates sunt quæ honeste non possunt vel accusari. Ita nova in coarguenda harum turpitudinum probrositate res evenit arguenti, ut cum absque dubio honestus sit qui accusare ea velit, honestate tamen integra ea loqui et accusare non possit. Alia quoque omnia mala agentes polluunt, non videntes vel audientes. Siquidem etsi blasphemum quempiam audias, sacrilegio non pollueris, quia mente dissentis; et si intervenias latrocinio, non inquinaris actu, quia abhorres animo. Solæ spectaculorum impuritates sunt quæ unum admodum faciunt et agentium et aspicientium crimen. Nam dum spectantes hæc comprobant ac libenter vident, omnes ea visu atque assensu agunt. Ut verè in eos apostolicum illud peculiariter cadat, *quia digni sunt morte non solum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt faciendis* (Rom. 1, 32). Itaque in illis imaginibus fornicationum omnis omnino plebs animo fornicatur; et qui

STÆPHANI BALUZII NOTÆ.

* Tribulos ait Rittershusius machinulas esse ferreas, dolosas, tetragona forma, quæ in quamcumque partem incubuerint, unum aut plures aculeos infestos

A forte ad spectaculum puri venerant, de theatro adulteri revertuntur. Non enim tunc tantummodo quando redeunt, sed etiam quando veniunt, fornicantur. Nam hoc ipso quod aliquis rem obscenam cupit, dum ad immunda properat, immundus est.

; IV. Quæ cum ita sint, ecce qualia 118 aut omnes aut pene omnes Romani agunt. Et cum hæc ita sint; qui talia agimus, negligi nos a Divinitate causamur; relinqui nos a Domino nostro dicimus, cum ipsi Dominum relinquamus? Fingamus enim quod respicere nos Dominus noster velit etiam non merentes; videamus si potest. Ecce innumera Christianorum milia in spectaculis quotidie rerum turpium commorantur. Potest ergo ad illos Deus respicere qui tales sunt? Potest ad eos respicere qui bacchantur in circis, qui mœchantur in theatris? An forte hoc volumus et hoc dignum putamus, ut cum in circis nos et in theatris Deus videat, ea quæ nos aspiciamus aspiciat quoque ipse nobiscum, et turpitudines quas nos cernimus, cernat etiam ipse nobiscum? Alterutrum enim fieri necesse est. Quia si nos videre dignatur, consequens est ut etiam illa ubi nos sumus videat? aut si ab illis, quod non dubium est, avertit oculos, etiam a nobis, qui illic sumus, pariter avertat. Et cum hæc ita sint, facimus hæc tamen ac sine cessatione quæ dixi. An forte in morem veterum paganorum theatrorum et circorum nos deum habere arbitramur? Faciebant enim hæc illi quondam, quia has idolorum suorum delicias esse credebant. Nos quomodo hæc facimus, qui odisse Deum nostrum hæc certi sumus? Aut certe si placere has turpitudines Deo novimus, non prohibeo quin sine cessatione faciamus. Sin vero in conscientia nostra hoc est quod Deus horret, quod execratur, quod sicut in his sit pastus diaboli, ita offensio Dei, quomodo nos in Ecclesia Dei colere Deum dicimus, qui in obscenitate ludorum semper diabolo deservimus, et hoc gnari ac scientes, de consilio et industria? Et quæ nobis, quæso, spes erit apud Deum, qui non casu aut imprudentia Deum lædimus, 119 sed exemplo illorum quondam gigantum quos insanis conatibus superna tentasse et quasi in nubes gradum tulisse legimus? Sic nos per injurias quas in omni mundo Deo semper inferimus, quasi consensu publico cœlum oppugnamus. Christo ergo (o amentia monstruosa!), Christo circenses offerimus et mimos, et tunc hoc maxime cum ab eo aliquid boni capimus, cum prosperitatis ab eo aliquid attribuitur, aut victoria de hostibus a Divinitate præstatur? Et quid aliud hac re facere videmur quam si quis homini beneficium largienti injuriosus sit, aut blandientem conviciis cædat, aut osculantis vultum mucrone transfigat? Interrogo enim omnes potentes ac divites mundi hujus, cujus piaculi reus sit servus ille qui bono ac pio domino malum cogitet, qui bene merenti convicium faciat, et pro libertate quam accipit contumeliam reddat. Absque dubio maximi criminis reus cre-

protendunt. Latinis autem alio vocabulo murices dici scribit. Vide porro Vossium in Etymologico linguæ Latinæ.

ditur qui malum pro bono reddit, cui etiam malum pro malo reddere non liceret. Hoc ergo etiam nos qui Christiani dicimur, facimus. Inritamus in nos misericordem Deum impuritatibus nostris, propitiantem sordibus lædimus, blandientem injuriis verberamus.

V. Christo ergo (o amentia monstruosa!), Christo circenses offerimus et mimos, Christo pro beneficiis suis theatrorum obscena reddimus, Christo ludicrum turpissimorum hostias immolamus? Videlicet hoc nos pro nobis in carne natus Salvator noster edocuit. Hoc vel per se ipsum vel per apostolos prædicavit. Propter hoc humanæ nativitatis verecundiam subiit, et a contumeliosa terreni ortus principia suscepit. Propter hoc in præsepio jacuit, cui servierunt angeli cum jaceret. Propter hoc involvi se pannorum crepundiis voluit, qui cælum regebat in pannis. Propter hoc in patibulo pependit, **120** quem pendentem mundus expavit. **120** Qui propter vos, inquit Apostolus, pauper factus est, cum dives esset, ut illius inopia vos honestaremini (II Cor. viii, 9). Et cum in forma, inquit, Dei esset, humiliavit semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis (Philipp. ii, 6, 8). Hoc nos videlicet Christus imbuat, cum pro nobis ista toleraret. Præclaram passioni ejus vicissitudinem reddimus, qui cum morte ipsius redemptionem acceperimus, vitam ei turpissimam repensamus. Apparuit enim, inquit beatissimus Paulus, gratia Domini nostri Jesu Christi, erudiens nos, ut abnegantes impietatem et sæcularia desideria, sobrie et pie et juste vivamus in hoc sæculo, expectantes beatam spem et adventum Domini gloriæ magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi: qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, et manderet sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum (Tit. i, 11-14). Ubi sunt qui hæc faciant propter quæ venisse Christum Apostolus dicit? Ubi sunt qui desideria sæculi fugiant, ubi qui vitam pie ac juste agant, ubi qui sperare se spem beatam bonis operibus ostendant, et immaculatam vitam agentes, hoc ipso se perhibent regnum Dei expectare quia merentur accipere? Venit, inquit, Dominus Jesus Christus, ut mundaret sibi populum acceptabilem,

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Infra lib. ii adversus Avaritiam, pag. 227, de Christo: *Humiliatus usque ad humani exordii pudorem et pannorum inluviem et præsepii vilitatem.* Hieronymus in epistola de Filio prodigo ad papam Damasum: *Quæ autem potest major esse clementia quam ut Filius Dei, hominis Filius nasceretur, decem mensium fastidia sustineret, partus exspectaret adventum, involveretur pennis, subiceretur parentibus, per singulas adoleret ætates, et post contumelias vocum, alapas et flagella, crucis quoque pro nobis feret maledictum, ut nos a maledicto legis absolveret, Patri factus obediens usque ad mortem.* Ita legendus est hic Hieronymi locus apud Agobardum in libro adversus Felicem, cap. 20.

^b Nimirum ob mortem Lazari. Unde collegerunt Judæi illum valde amatum fuisse a Christo. Nam supremæ illæ lacrymæ amantium magis sunt quam mœrentium, quamvis etiam mœrentium sint et amicos desiderantium. Eant nunc qui nos omnem humanitatem exuere jubent in dolore ac Stoicos agere, muliebrique corda habere dicunt illos viros qui sient in funeribus suorum amicorum. Vide notas nostras ad

sectatorem bonorum operum. Ubi est populus ille mundus, ubi populus acceptabilis, ubi populus boni operis, ubi populus sanctitatis? Christus, inquit Scriptura, pro nobis passus est, nobis exemplum relinquens ut sequamur vestigia ejus (I Pet. ii, 21). Videlicet vestigia Salvatoris sequimur in circis, vestigia Salvatoris sequimur in theatris. Tale nobis scilicet Christus reliquit exemplum; quem ^b flevisse legimus, risisse non legimus. Et hoc utrumque pro nobis: quia fletus compunctio est animæ, risus corruptio disciplinæ. **121** Et ideo dicebat, *Væ vobis qui ridetis, quoniam flebitis* (Luc. vi, 25). Et: *Beati qui fletis, quoniam ridebitis* (Ibid., 21). Nobis autem ridere et gaudere non sufficit, nisi cum peccato atque insaniam gaudeamus, nisi risus noster impuritatibus, nisi flagitiis misceatur.

VI. Quis, rogo, hic error est, quæ sultitia? Numquid lætari assidue et ridere non possumus, nisi risum nostrum atque lætitiæ scelus esse faciamus? An forte infructuosum putamus gaudium simplex, nec delectat ridere sine crimine? Quod, rogo, hoc malum est, aut quis furor? Rideamus, quæso, quamlibet immensuratum, lætemur quamlibet jugiter, dummodo innocenter. Quæ vecordia est et amentia, ut non putemus risum et gaudium tanti esse, nisi in se Dei habuerit injuriam? injuriam utique, et quidem maximam. In spectaculis enim quædam apostasia fidei est et a symbolis ipsius et cælestibus sacramentis lethalis prævaricatio. Quæ est enim in baptismo salutari Christianorum prima confessio? Quæ scilicet nisi ut renuntiare se diabolo ac pompis ejus atque spectaculis et operibus protestentur? Ergo spectacula et pompæ, etiam juxta nostram professionem, opera sunt diaboli. Quomodo, o Christiane, spectacula post baptismum sequeris, quæ opus esse diaboli confiteris? Renuntiasti semel diabolo et spectaculis ejus; ac per hoc necesse est ut prudens et sciens, dum ad spectacula remeas, ad diabolum te redire cognoscas. Utrique enim rei simul renuntiasti, et unum utrumque esse dixisti. Si ad unum revertaris, ad utrumque remeasti. *Abrenuntio enim, inquis, diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus.* Et quid postea? *Credo, inquis, in*

epistolam primam Leidradi archiepiscopi Lugdunensis, pag. 147.

^c Sive pactio, ut vocat Isidorus in libro secundo de Ecclesiasticis officiis, cap. 24: *Prima pactio est qua renuntiat diabolo et pompis ejus et universæ conversationi illius.* Cæsarius in expositione fidei: *Interrogamur enim in baptismo utrum abrenuntiemus diabolo, pompis et operibus ejus; et abrenuntiaturos nos voce libera respondemus.* Tum in hac seu confessione seu pactione constituit fundamentum fidei nostræ dicens: *Si ergo hoc quod primum est, et in quo fundamentum Christianæ religionis consistit, fideliter conservamus, etc.* Et paulo post: *Consideret unusquisque conscientiam suam; et si se implese viderit quod promissit, abrenuntiasse diabolo et pompis illius, non solum verbis, sed etiam operibus recognoscat, fidem integram se servasse congaudeat.* Per pompas autem diaboli intelligebant tum spectacula et stultitias gentium, ut docet vel unicus Salvianus. Sequioribus sæculis diaboli pompis renuntiare dicebantur qui vitam monasticam amplectebantur, cujus rei innumera proferri possent exempla.

Deum patrem omnipotentem et in Jesum Christum filium ejus. Ergo primum renuntiatur diabolo, ut credatur Deo: **122** quia qui non renuntiat diabolo, non credit Deo: et ideo qui revertitur ad diabolum, relinquit Deum. Diabolus autem in spectaculis est et pompis suis; ac per hoc cum redimus ad spectacula, relinquimus fidem Christi. Hoc itaque modo omnia symboli sacramenta solvuntur; et totum quod in symbolo sequitur, labefactatur et nutat. Nihil enim sequens stat, si principale non steterit. Dic igitur tu, Christiane, quomodo tenere te sequentia symboli putas, cujus principia perdidisti? Membra sine capite nihil prosunt, et ad exordium sui cuncta respiciunt; quæ utique si perierint, omnia pessum trahunt. Siquidem stirpe sublata, aut non sunt reliqua; aut si sunt, sine emolumento sunt, quia sine capite nihil constat. Si cui itaque leve spectaculorum crimen videtur, respiciat cuncta ista quæ diximus; et videbit in spectaculis non voluptatem esse, sed mortem. Quid est autem aliud quam mortem incurrere, vitæ originem perdidisse? Ubi enim ^a fundamentum symboli evertitur, vita ipsa jugulatur.

VII. Iterum ergo necesse est redeamus ad illud quod sæpe diximus: Quid simile apud barbaros? ubi apud illos circenses, ubi theatra, ubi scelus diversarum impuritatum, hoc est, spei nostræ ac salutis excidium? quibus illi etsi, utpote pagani, uterentur, minore tamen culpa sacræ offensionis errabant: quia etsi esset impuritas visionis, prævaricatio tamen non erat sacramenti. Nos vero quid respondere pro nobis possumus? Tenemus symbolum et evertimus, et confitemur munus salutis pariter et negamus. Ac per hoc ubi est Christianitas nostra, qui ad hoc tantummodo ^b sacramentum salutis accipimus ut majore postea

A prævaricationis scelere peccemus? Nos ecclesiam Dei ludicra anteponimus, nos altaria spernimus et theatra honoramus. Omnia denique amamus, **123** omnia colimus. Solus nobis in comparatione omnium Deus vilis est. Denique, præter alia quæ id probant, indicat hoc etiam hæc res ipsa quam dico. Si quando enim evenerit, quod scilicet sæpe evenit, ut eodem die et ^c festivitas ecclesiastica et ludi publici agantur; quæro ab omnium conscientia, quis locus majores Christianorum virorum copias habeat, cavea ludi publici, an atrium Dei? et templum omnes magis sectentur, an theatrum? dicta evangeliorum magis diligant, an thymelicorum? verba vitæ, an verba mortis? verba Christi, an verba mimi? Non est dubium quin illud magis amemus quod anteponimus. Omni enim feralium ludicrorum die, si quælibet Ecclesiæ festa fuerint, non solum ad ecclesiam non veniunt qui Christianos se esse dicunt, sed si qui inscii forte venerint, dum in ipsa ecclesia sunt, si ludos agi audiunt, ^d ecclesiam derelinquunt. Spernitur Dei templum, ut curratur ad theatrum. Ecclesia vacuatur, circus impletur. Christum in altario dimittimus, ut adulterantes visu impurissimo oculos ludicrorum turpium fornicatione pascamus. ^e Postea sed videlicet qui corrumpimur rebus prosperis, faciendum aliquid in principio. Et ideo rectissime ad nos Dominus Deus dicit: *Propter spurcitiâ exterminati estis exterminio.* Et rursum: *Exterminabuntur, inquit, aræ hujus risus.*

VIII. Sed videlicet responderi hoc potest, non in omnibus hæc Romanorum urbibus agi. Verum est. Etiam plus ego addo, ne illic quidem nunc agi, ubi semper acta sunt antea. Non enim hoc agitur jam in ^f Moguntiacensium civitate; sed quia excisa atque

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Id est, promissionem quam facimus renuntiare nos diabolo et pompis ejus. Istud ipsum fidei fundamentum vocat Casarius Arelatensis, uti mox dicebamus.

^b Id est, baptismum. Cassianus lib. vi de Incarnatione Domini, cap. 18: *Agnosce sacramenta salutis tuæ, per quæ impoatus, per quæ renatus es. Cuncta autem peccata in baptismo aboleri persuasum fuit veteribus Christianis. Ea de causa nonnulli baptismum suum differabant usque ad finem vitæ suæ. Quod etiam ævo Ludovici Pii observatum fuisse a Danis testatur Rempertus in Vita sancti Ansharii, cap. 81: Baptismi tamen susceptionem differabant, hoc sibi bonum dijudicantes ut in fine vitæ suæ baptizarentur; quatenus purificati lavacro salutari, puri et immaculati vitæ æternæ januas absque aliqua retardatione intrarent.*

^c Ex hoc etiam loco patet veteres Christianos, cum festivitas Ecclesiastica agebatur, debuisse per totum diem interesse mysteriis. Vide notas ad librum Agobardi de Insolentia Judæorum, pag. 20.

^d Proprium humani ingenii est potissimum delectari vetitis ac nocituris, salubria contemnere et aspernari. Clamabat Ecclesia adversus ludos sæculares ac publicos, impios esse illos, ludibria spei nostræ, adeoque non decere Christianos iis interesse. Et tamen cum contingebat eodem tempore ludos sæculares et conventus divinos agi, templa summi Dei solitudine deserta videri poterant præ multitudinem Christianorum qui ad circos et theatra confuebant; adeo ut etiam si quippiam ludierum eveniret quando populus erat intra ecclesiam, certatim omnes divina desererent ut

ludicra sectarentur. Ea de causa visum est Africanis episcopis petendum esse ab imperatoribus ut *spectacula theatrorum cæterorumque ludorum die dominica vel cæteris Religionis Christianæ diebus celeberrimis amoveantur; maxime quia sancti Paschæ octavarum die populi ad circum magis quam ad ecclesiam conveniunt.* In capite 61 collectionis Africanæ. Immo cuji id malum nimis grande videretur sanctis viris, pœnam excommunicationis in concilio Carthaginensi quarto intendarunt iis qui die solemnî, prætermissis solemnibus ecclesiæ conventibus, ad spectacula convenirent. Sapuerintne post ista Afri, non constat; nisi quod cum hic Salvianus invehatur adversus publicam in hoc capite omnium ferme Christianorum insaniam, probabile est de Afri quoque locutum esse, quos perditissimos tum fuisse graviter conqueritur in multis istorum librorum locis. Vide Sirmondi notas ad sermonem quartum sermonum S. Augustini.

^e Locum hunc esse laxatum censet Bittershusius, neque id injuria. Sane animus erat ista omittere usque ad hæc verba in principio, nisi magna codicum et editionum consensus hic esset. Hæc enim profecto non sunt hujus loci. Sic itaque omnino legendum: *Fornicatione pascamus. Et ideo, etc.*

^f Editio Brassicani: *Non enim hoc agitur jam in Massiliensium civitate; sed quia excisa et deleta est.* Quo etiam modo in multis libris legitur se testatur Nicolaus Serarius in libro 1 Berum Moguntiac., cap. 7. Editio Galesinii: *Non enim hoc agitur jam in Moguntiacensium atque Massiliensium civitate.* Codices Corbeiensis et Colbertinus non habent voces illas atque

deleta est. Non agitur Agrippinæ; sed quia hostibus A plena. Non agitur in Treverorum urbe excellentissima; sed quia quadruplici est everione prostrata. Non agitur denique in plurimis **124** Galliarum urbibus et Hispaniarum. Et ideo vix nobis atque impuritatibus nostris, vix nobis atque iniquitatibus nostris. Quæ spes Christianis plebibus ante Deum est, quandoquidem ex illo tempore in urbibus Romanis hæc mala non sunt, ex quo in Barbarorum jure esse cœperunt? Ac per hoc vitiositas et ^a impuritas quasi germanitas quædam est Romanorum hominum et quasi mens atque natura, quia ibi præcipue vitia ubicunque Romani. Sed gravis est forsitan hæc atque iniqua conquestio. Gravis profecto, si falsa. At quomodo, inquis, quomodo non falsa, cum in paucis nunc ferme Romanis urbibus fiant ista quæ diximus, plurimas autem jam harum impuritatibus habere non pollui; ubi hæc sint loca ipsa ac domicilia erroris antiqui, nequaquam tamen aguntur illa quæ prius acta sunt. Considerandum ergo utrumque est, id est, quid sit quod adhuc loca ipsa ac diversoria ludicrorum sint, turpiter autem esse cessaverint. Loca enim et habitacula turpitudinis idcirco adhuc sunt, quia illic impura omnia prius acta sunt. Nunc autem ludicra ipsa ideo non aguntur, quia agi jam præ miseria temporis atque egestate non possunt. Et ideo quod prius actum est, vitiositatis fuit; quod nunc non agitur, necessitatis. Calamitas enim fisci et mendicitas jam Romani ærarii non sinit, ut ubique in res nugatorias perditæ profundantur expensæ. Pereant adhuc quamlibet multa, et quasi in cœnum projiciantur; sed modo tamen perire jam tanta non queunt, quia non sunt tanta quæ pereant. Nam quantum ad votum nostræ libidinis atque impurissimæ voluptatis, optarem profecto vel ad hoc tantummodo plus habere, ut possemus in hoc turpitudinis lutum plura convertere. Et res probat quanta prodigere vellemus, si opulenti essemus ac splendidi, **125** cum prodigamus tanta mendici. Ea est enim labes præsentium morum atque perditio, ut cum jam non habeat paupertas quod possit perdere, adhuc tamen velit vitiositas plus perire. Non est ergo quod blandiri nobis aliquid in hac parte possimus, ut dicamus non in omnibus nunc urbibus agi illa quæ prius acta sunt. Ideo enim non in omnibus jam aguntur, quia urbes ubi agebantur illa, jam non sunt; et ubi quidem diu acta sunt, id effecerunt ut ubi illa agebantur, esse non possint; sicut ipse Deus ad peccatores locutus est per prophetam, quia *horum recordatus est Dominus, et ascendit, inquit, super cor ejus, et non poterat Dominus ultra portare propter malitiam studiorum ve-*

strorum, et propter abominationes quas fecistis; et facta est terra vestra in desolationem et stuporem et in maledictum (Jerem. XLIV, 21, 22). Per hæc ergo jam factum est, ut major pars Romani orbis in desolationem esset et in stuporem et in maledictum.

IX. Atque utinam acta tantummodo prius essent, et agere hæc Romana vitiositas aliquando cessaret. Forsitan, ut scriptum est, propitiaretur Deus peccatis nostris. Sed nequaquam ita agimus, ut propitietur. Mala enim incessabiliter malis addimus, et peccatis peccata cumulamus; et cum maxima nostri pars jam perierit, id agimus ut pereamus omnes. Quis, rogo, interfici alterum juxta se videt, et ipse non metuit? Quis domum vicini sui ardere cernit, et non efflicere omnibus modis nititur ne ipse incendio concremetur? Nos non ^b vicinos nostros tantum ardere vidimus, sed ipsi jam ex maxima nostrorum corporum parte arsimus. Et quid hoc, proh nefas, mali est? Arsimus, arsimus; et tamen flammis quibus jam arsimus, non timemus. Nam quod non ubique, ut dixi, agantur quæ prius acta sunt, miseria est beneficium, **126** non disciplinæ. Denique facile hoc probo. Da enim prioris temporis statum, et statim ubique sunt quæ fuerunt. Plus addo; quantum ad vota hominum pertinet, etsi jam non ubique sunt, ubique adhuc sunt, quia ubique ea populus vellet esse Romanus. Cum enim ab homine mala res sola necessitate non agitur, ipsa rei turpis cupiditas pro actione damnatur. Nam, sicut dixi, juxta Domini nostri dictum: *Qui mulierem viderit ad concupiscendum, reus est adulterii corde concepti (Matth. v, 28)*, intelligere possumus quid etiam si res turpes atque damnabiles necessitate non agimus, pro ipsa tamen rerum turpium voluntate damnemur. Et quid dicam de voluntate? omnes hæc ferme, cum possunt, agunt. Depique cujuslibet civitatis incolæ Ravennam aut Romam venerint, pars sunt Romanæ plebis in circo, pars sunt populi Ravennatis in theatro. Ac per hoc nemo se loco aut absentia excusatum putet. Omnes turpitudine rerum unum sunt, qui sibi rerum turpium voluntate sociantur. Et blandimur nobis insuper de probitate morum, blandimur nobis de turpitudinum raritate? Ego amplius dico, non solum agi nunc illas ludicrorum infamium labes quæ prius actæ sunt, sed crinosius multo agi quam prius actæ sunt. Tunc enim integra Romani orbis membra florebant, angusta esse horrea publicæ opes fecerant, cunctarum urbium cives divitiis ac deliciis affuebant; vix poterat religionis auctoritas, inter tantam rerum exuberantiam, morum tenere censuram. Pascebantur quidem tunc passim in locis plurimis auctores turpium voluptatum, sed plena ac referta

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

Massiliensium. Sane mendum hic subesse suspicati sunt viri docti, quod huic lectioni repugnet Salvianus, qui eo loco loquitur in singulari. Præterea locus non erat agendi de Massilla, quam nemo prodidit barbarorum incursione tum fuisse vastatam. Et licet vastata fuisset, cur eam inter urbes Germaniæ et Belgicæ nominaret, tam procul a Narbonensi? Vir clarissimus Hadrianus Valesius ista intelligens admonet pro *Massiliensium* legendum esse *Basiliensium*. Quæ civitas est in Rauracis, Moguntia paulo vicinior. Probabilis conjectura, nisi veterum codicum auctoritas hic de sola Moguntia agi doceret.

^a Codex Colbert., *iniquitas*.

^b Id est, Treveros. Hinc ergo colligitur Salvianum non fuisse patria Treverensem.

erant omnia. Nemo sumptus rei publicæ cogitabat, nemo dispendia, quia non sentiebatur expensa. Quærebatur quodammodo ipsa res publica, ubi perderet quod penus posset jam vix recipere. **127** Et ideo cumulus divitiarum qui jam fere modum excesserat, etiam in res nugatorias redundabat. Nunc autem quid dici potest? Recesserunt a nobis copiarum veteres, recesserunt priorum temporum facultates; miseri jam sumus, et necdum nugaces esse cessamus. Cumque etiam pupillis, prodigis ^a vel prodigiosis soleat subvenire paupertas, simulque ut destiterint esse divites, desinunt quoque esse vitiosi; nos tantum novum genus pupillorum ac perditorum sumus, in quibus opulencia esse desiit, sed nequitia perdurat. Adeo nos non, ut alii homines, causas corruptelarum in inlecebris, sed in cordibus habemus, et vitiositas nostra mens nostra est; ut ad emendandos nos non facultatum ablatione, sed malarum rerum amore peccemus.

X. Quanta autem vitia Romanorum sint quibus barbaræ gentes non coinquinantur, licet hactenus satis dixerim, addam tamen multa quæ desunt. Sed illud admonéo tamen antequam dicam, ne ullum penitus culpæ genus quod ad contumeliam Dei pertinet, cuiquam leve esse videatur. ^b Si enim inlustrem ac præpotentem virum nequaquam exhonoriari a quoquam licet, et si quisquam exhonorerit, decretis legalibus reus sistitur, et injuriarum actor jure damnatur; quanto utique majoris piaculi crimen est, injuriosum quempiam Deo esse? Semper enim per dignitatem injuriam perferentis crescit culpa facientis: quia necesse est quanto major est persona ejus qui contumeliam patitur, tanto major sit noxa ejus qui facit. Et hinc est quod legimus in lege (*Exod. xxi*), etiam eos qui videntur contra mandatum sacrum leviter fecisse, severissime tamen esse punitos. Ut intelligeremus scilicet nil ad Deum pertinens leve esse duendum; quia etiam quod videbatur exiguum esse culpa, grande hoc faciebat Divinitatis injuria. **128** Denique Oza ille levites Dei quid contra mandatum cæleste fecit, quod vacillantem arcam Domini sustinere tentavit (*II Reg. vi*)? Nihil enim hinc erat lege præceptum. Et statim dum sustinebat, ^c extinctus est; non quia, ut videtur, ad speciem contumaci aliquid aut inofficiosum saltem mente commiserit, sed ipso officio inofficiosus fuit qui injussa præsumpsit. Homo Israeliticæ plebis cum ligna sabbatis collegisset, occisus est (*Num. xv, 32 seqq.*); et hoc, iudicio ac jussu Dei, piissimi scilicet ac misericordissimi iudicis, et qui parcere absque dubio quam occidere ma-

luisse, nisi rationem misericordiæ severitatis ratio vicisset. Unus enim incautus perlit, ne multi per incautelam postea deperirent. Et quid de singulis dicam? Universa gens Hebræorum, cum per eremum iter ageret, quia consuetudinarias carnes desideravit, partem suæ plebis amisit (*Num. xi, 4 seqq.*). Et quidem interdictum necdum fuerat ne desideraret; sed legali, ut reor, observantiæ proficere Deus voluit, ut rebellem concupiscentiam coerceret: quo facilius scilicet cunctus populus agnosceret quantum evitare deberet quæ Deus scriptis cælestibus interdicere, quando etiam illa eum admissa læderent quæ necdum lege vetuisset. Laborem quoque se sustinere idem populus ingemuit (*Num. xxi, 4 seqq.*), et propter hoc plagis cælestibus verberabatur; non quia laboranti B gemere non liceat, sed ingratus scilicet fuit accusans Deum quasi auctorem immoderati laboris acutus. Ex quo intelligi convenit quantum placere Deo debeat qui rerum jucundarum beatitudine fruatur, quando etiam de his queri non licet quæ ingrata videntur.

XI. Queritur forsitan quorsum ista pertineant? Quorsum absque dubio nisi ut nihil leve æstimetur quo Deus læditur? De ludis enim publicis dicimus, **129** ludibriis scilicet spei nostræ, ludibriis vitæ nostræ. Nam dum in theatris et circis ludimus, deperimus, secundum illud utique dictum sermonis sacri: *Stultus per risum operatur scelus* (*Prov. x, 23*). Et nos itaque dum inter turpia ac dedecorosa ridemus, scelera committimus; et quidem scelera non minima, sed in hoc ipso penaliora; quia cum videantur specie esse proba, rebus sunt exitiosis pestilentissima. Nam cum duo sint maxima mala, id est, si homo aut se ipsum perimat, aut Deum lædat; hoc utrumque in ludis publicis agitur. Nam per turpitudines criminosas æterna illic salus Christianæ plebis extinguatur, et per sacrilegas superstitiones majestas divina violatur. Dubium enim non est quod lædunt Deum, utpote idolis consecrate. Colitur namque et honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palæstris; et ideo pro qualitate auctorum cultus est superstitionum. Quidquid impudicitiarum est, hoc exercetur in theatris; quidquid luxuriarum, in palæstris; quidquid immoderationis, in circis; quidquid D furoris, in caveis. Alibi est impudicitia, alibi lascivia, alibi intemperantia, alibi insania: ubique dæmon, immo per singula ludicrorum loca, universa dæmonum monstra. Præsentem enim sedibus suo cultui dedicatis. Ac per hoc in spectaculis istiusmodi non sola

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Redundare arbitror voces illas et admonitionem esse librarii; qui cum ambigeret quidnam potius legendum esset in exemplari quo is utebatur, *prodigis*, au *prodigiosis*, utrumque posuit, lectori iudicium integrum relinquens. Idem enim accidit in libro quarto adversus Avaritiam, pag. 282, ad illum locum, *quodam adiectione conantur*, cum in recentiori codice regio legatur *quodam allectione vel allegatione conantur*. Ita pariter in Vincentio Lirinensi, num. 30, pro *sanctus Gregorius episcopus et confessor de Nazianzo* legitur in

codicibus manu scriptis *confessor de Nanzando vel Nazabos*. Vide notas ad epist. 3 et 122 Lupi Ferrariensis.

^b Vide infra pag. 179.

^c Brassicanus ita legit hunc locum: *Et statim dum tenebat percussus est*. Utraque lectio bona est. Nam sic legitur in libro secundo Regum, cap. vi. *Iratusque est indignatione Dominus contra Ozam, et percussit eum super temeritate, qui mortuus est ibi juxta arcam Dei*.

est inlecebra nec sola vitiositas. Admisceri enim huic Christianum hominem superstitioni, genus est sacrilegii; quia eorum cultibus communicat, quorum festiuitatibus delectatur. Quod quidem licet semper admodum grave sit, tunc tamen magis intolerabile, cum præter consuetudinarium vitæ usum hoc vel aduersa nostra faciunt criminiosius vel secunda: quia et magis placandus est in aduersis Deus, et minus lædendus in prosperis. **130** Placari quippe debet cum irascitur, lædi non debet cum propitiatur. Aduersa enim nobis per iracundiam Dei veniunt, secunda per gratiam. Nos autem a diverso omnia agimus. Dicis, Quomodo? Accipe. Ac primum si quando exoratus sua ipsa misericordia Deus (neque enim unquam nos ita vivimus ut exorari mereamur), sed si quando, ut dixi, a se ipso exoratus pacificos nobis dies, proventus uberes, et divitem bonis omnibus tranquillitatem et abundantiam dederit super vota crescentem; tantâ secundarum rerum prosperitate corrumpimur, tanta morum insolescentium pravitate vitiamur, ut et Dei penitus obliviscamur et postri. Et cum omnem fructum datæ a Deo pacis in hoc consistere Apostolus dicat: *Ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate* (1 Tim. II, 2); ad hoc tantum data a Deo quiete utimur, ut in ebrietate, ut in luxuria, ut in flagitiis, ut in rapinis, ut in omni scelere atque improbitate vivamus. Quasi vero beneficium datæ pacis vacatio sit probrositatis, et ad hoc inducias tranquillitatis Deo donante capiamus ut licentius securiusque peccemus. Indigni itaque cœlestibus donis sumus, qui beneficiis Dei non bene utimur, et facimus rem bonorum operum materiam tantum esse vitiorum: quo fit ut ipsa pax contra nos sit quæ sic agitur a nobis, nec expediat rem accipere qua deteriores sumus. Quis hoc credere queat? Mutamus naturam rerum iniquitatibus nostris;

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Infra pag. 142: *Sint vitia ista et longæ pacis et opulentæ securitatis.* Cyprianus in libro de Lapsis: *Et quia traditam nobis disciplinam pax longa corruperat, jacentem fidem et pene dixerim dormientem censura cœlestis erexit.* Cassianus lib. v de Institutis renunt., cap. 19: *Ne pacis otio miles Christi lentescens incipiat oblivisci colluctationum suarum gloriosa certamina, ac securitatis inertia dissolutus, præmiorum stipendiis ac triumphorum meritis defraudetur.* Idem collat. 21, cap. 34: *Præsumptivæ libertatis securitate solvuntur:* Cæsarius homil. 32: *Sunt enim nonnulli qui post religionis professionem, quia videntur exisse de sæculo, nimia securitate solvuntur.* Tacitus in libro XIII Annalium: *Legiones pace longa segnes.* Et lib. I Hist.: *Primores senatus ætate invalidi et longa pace desides.* Et in Vita Agricolæ: *Plus tamen ferociæ Britannæ præferunt, ut quos nondum longa pax emollierit.* Cassiodorus lib. III Var. epist. 1: *Populorum ferocium corda longa pace mollescunt.*

^b Dubium est de qua Romana obsidione hic loquatur Salvianus, eam quæ sub Alarico rege Gothorum contigit, an ea quæ sub Genserico rege Wandalorum, an de utraque. Nam varias Barbarorum irruptiones in hoc loco commemorat jam inde a temporibus Honorii imperatoris. Rittershusius interpretatus est de obsidione Genserici, quæ facta fuisse videtur circa tempora quibus hos libros scribebat Salvianus. Nam ille paulo post scribit eversas fuisse Sardiniam ac Siciliam, quas a Wandalis invasas fuisse post mortem Valentiniiani August., id est anno 455, te-

et quæ Deus bona fecit munere pietatis suæ, ea nos nobis facimus mala esse moribus malis.

XII. Sed videlicet qui corrumpimur rebus prosperis, corrigimur aduersis; et quos intemperantes a pax longa fecit, turbatio facit esse moderatos. Nunquid populi civitatum qui impudici rebus prosperis fuerant, asperis casti esse cœperunt? **131** Nunquid ebrietas quæ tranquillitate et abundantia creverat, hostili saltem depopulatione cessavit? Vastata est Italia tot jam cladibus. Ergo Italicorum vitia destiterunt? ^b Obsessa est urbs Roma et expugnata. Ergo desierunt blasphemii ac furiosi esse Romani? Inundarunt Gallias ^c gentes barbaræ. Ergo, quantum ad mores perditos spectat, non eadem sunt Gallorum crimina quæ fuerunt? Transcenderunt in ^d Hispaniæ terras populi Wandalorum. Mutata quidem est sors Hispanorum, sed non mutata vitiositas. Postremo, ne qua pars mundi exitiabilibus malis esset immunis, navigare per fluctus bella cœperunt: quæ vastatis urbibus mari clausis, et eversis ^e Sardinia ac Sicilia, id est, Æscalibus horreis, atque abscissis velut vitalibus venis, Africam ipsam, id est, quasi animam captivaverit rei publicæ. Ecquid? ingressis terram illam gentibus barbaris, forsitan vel metu vitia cessarunt? aut sicut corrigi ad præsens etiam nequissimi quique servorum solent, modestiam saltem ac disciplinam terror extorsit? Quis æstimare hoc malum possit? Circumsonabant armis muros ^f Cirtæ atque ^g Carthaginis populi barbarorum; et ^h ecclesia Carthaginensis insaniebat in circis, luxuriabat in theatris. Alii foris jugulabantur, alii intus fornicabantur. Pars plebis erat foris captiva hostium, pars intus captiva vitiorum. Cujus sors peior fuerit, incertum est. Illi quidem erant extrinsecus carne, sed isti intus mente captivi; et ex duobus lethalibus malis levius, ut reor, est captivitatem corporis

statur Victor Vitensis in initio librorum quos scripsit de persecutione Wandalica.

^c Franci nimirum, Gothi, Burgundiones, Alani, Alamanni et si qui præterea.

^d Contigisse ista sub imperio Honorii Aug. tradunt scriptores historiarum. Vide Marianam, lib. v. *Re. Hispan.*, cap. 2.

^e Victor Vitensis in libro primo de persecutione Wandalica scribit Gensericum regem Wandalorum totius Africæ ambitum obtinuisse post mortem Valentiniiani III imper.; *Necnon et insulas maximas Sardiniam, Siciliam, Corsicam, Ebusum, Majoricam, Minoricam, et alias multas.* Verum Gensericum de prædatum fuisse Siciliam anno 440 docet Idatius in Chronico. *Gaisericus, inquit, Siciliam deprædatum Panormum diu obsedit.*

^f In Numidia, quæ postea dicta est Constantina. Hinc episcopi Constantinienses Fortunatus et Petilianus in collatione Carthaginensi. Notum est omnibus Cirtense concilium habitum anno 305, sub Secundo episcopo Tisigitano; cuius mentio tum alibi, tum apud Augustinum in breviculo collationis diei tertiæ, cap. 15 et seqq.

^g Anno 439, ut docet Marcellinus comes: *Hoc tempore Gensericus rex Wandalorum Africæ civitates Carthagemque metropolim cum suis satellitibus occupavit x kal. Novembris.* Idatius in Chronico: *Carthagine fraude decepta decimo quarto kal. Novemb. omnem Africam rex Gaisericus invadit.*

^h Id est, populus Carthaginensis.

Christianum quam captivitatem animæ sustinere, secundum illud quod docet Salvator ipse in Evangelio (*Luc. ix, 24, 25*), graviorem multo animarum mortem esse quam corporum. An credimus forte quod captivus animis populus ille non fuerit, qui lætus tunc in suorum captivitatibus fuit? **132** Captivus corde et sensu non erat, qui inter suorum supplicia ridebat, qui jugulari se in suorum jugulis non intelligebat, qui mori se in suorum mortibus non putabat? Frigor, ut ita dixerim, extra muros et intra muros præliorum et ludicrorum; confundebatur vox morientium voxque bacchantium; ac vix discerni forsitan poterat plebis ejulatio quæ cadebat in bello, et sonus populi qui clamabat in circo. Et cum hæc omnia fierent, quid aliud talis populus agebat nisi ut cum eum Deus perdere adhuc fortasse nollet, tamen ipse exte-

geret ut periret?

XIII. Sed quid ego loquor de longe positis et quasi in alio orbe submotis, cum sciam etiam ^a in solo patrio atque in civitatibus Gallicanis omnes ferme ^b præcelliores viros calamitatibus suis factos fuisse pejores? Vidi siquidem ego ipse Treveros domi nobiles, dignitate sublimes, licet jam spoliatos atque vastatos, minus tamen eversos rebus fuisse quam moribus. Quamvis enim depopulatis jam atque nudatis aliquid supererat de substantia, nihil tamen de disciplina. Adeo graviores in semet hostes externis hostibus erant, ut licet a barbaris jam eversi essent, a se tamen magis everterentur. Lugubre est referre quæ vidimus, senes honoratos, decrepitos Christianos, imminente jam admodum excidio civitatis, gulæ ac lascivix servientes. Quid primum hic accusandum est? quod honorati, an quod senes, an quod Christiani, an quod periclitantes? Quis enim hoc fieri posse credat, vel in securitate a senibus, vel in discrimine a pueris, vel unquam a Christianis? Jacebant in conviviis oblitum honoris, oblitum ætatis, oblitum professionis, oblitum nominis sui, principes civitatis cibo conferti, vinolentia dissoluti, clamoribus rabidi, bacchatione furiosi, nihil minus quam sensus sui; **133** immo quia prope jugiter tales, nihil magis quam sensus sui. Sed cum hæc ita essent, plus multo est quod dicturus sum: finem perditioni huic nec civitatum excidia fecerunt. Denique expugnata est quater ^c urbs Gallorum opulentissima. Promptum est de qua dicam. Sufficere utique debuerat emenda-

tionem prima captivitas, ut instauratio peccatorum non instaurasset excidium. Sed quid plura? Incredibile est quod loquor. Assiduitas illic calamitatum, augmentum illic criminum fuit. Sicut enim anguinum illud monstrum, ut fabulæ ferunt, multiplicabat occiso; ita etiam in Gallorum excellentissima urbe his ipsis quibus coercebantur plagis scelera crescebant: ut putares pœnam ipsorum criminum quasi matrem esse vitiorum. Et quid plura? Ad hoc malorum quotidie pullulantium multiplicatione perventum est, ut facilius esset urbem illam sine habitatore quam ultimum pene habitatorem esse sine crimine. Igitur hoc in illa. Quid ^d in alia non longe, sed prope ejusdem magnificentiæ civitate? Nonne eadem et rerum ruinas pariter et morum? Nam præter cætera, eum duobus ^B illie præcipuis et generalibus malis, avaritia et ebriitate, omnia concidissent; ad hoc postremo rabida vini aviditate perventum est, ut principes urbis ipsius ne tunc quidem de conviviis surgerent, cum jam urbem hostis intraret. Adeo etiam Deus ipsis evidenter, ut credo, manifestare voluit cur perirent; cum per quam rem ad perditionem ultimam venerant, eam ipsam agerent cum perirent. Vidi ego illic res lacrymabiles, nihil scilicet inter pueros differre et senes. Una erat scurrilitas, una levitas: simul omnia, luxus, potationes, perditiones: cuncta omnes pariter agebant, ludebant, ebriebantur, enecabantur; lasciviebant in conviviis, vetuli et honorati, **134** ad vivendum prope jam imbecilles, ad vinum prævalidissimi; infirmi ad ambulandum, robusti ad bibendum; ad gressum nutabundi, ad saltandum expediti. Et quid plura? In hoc per cuncta illa quæ diximus, devoluti sunt ut completeretur in eis dictum illud sermonis sacri: *Vinum et mulieres apostatate faciunt a Deo* (*Eccli. xix, 2*). Nam dum bibunt, ludunt, mœchantur, insanunt, Christum negare cœperunt. Et miramur post ista omnia si ruinam rerum suarum passi sunt, qui tanto ante mentibus corruerunt? Nemo itaque urbem illam excidio suo tantum perisse credat. Ubi enim talia acta sunt, prius jam perierant quam perirent.

XIV. Dixi de urbibus præclarissimis. Quid reliquæ in diversis Galliarum partibus civitates? Nunquid non consimilibus habitatorum suorum vitiis conciderunt? Nam ita cunctos crimina sua presserant, ut nec metuerent periculum suum. Prænoscebatur captivas, nec formidabatur. Ablatus quippe erat a pec-

STEPHANI BALUZI NOTÆ.

^a Ex hoc loco recte collegerunt centuriales Salvianum patria Gallum fuisse.

^b Codex Colbert. et veteres edit., *præcellentiores*.

^c Antea legebatur *urbs Gallorum Trever opulentissima*. Sed quia constitit vocem *Trever* esse glossema, quod ex ora libri irrepsit in textum, eam merito censuimus esse tollendam. Argumento sunt sequentia legitimam esse hanc emendationem. Addit enim: *Promptum est de qua dicam*. Sic enim legitur in codice Corbeiensi, cum Colbertinus et editiones habeant, *de quo*. Itaque sic primitus scriptum fuit in Salviano: *Denique expugnata est quater urbs Gallorum opulentissima. Promptum est de qua dicam*. Quasi diceret: Neque vero necesse est a me illam nominari, cum eo ipso intelligatis quam urbem dicere velim cum dixi

Galliarum opulentissimam, et res sit adeo recens ut elades ejus nemini possint esse ignotæ. Unde factum est ut in ora libri a studioso quodam additum sit *Trever*. Quæ vox deinde ab imperito librario in contextu posita est. Nam de Augustæ Treverorum everione quadruplici fidem facit supra Salvianus pag. 123, ubi eam vocat urbem excellentissimam. Et pag. 137, de eadem loquens, ait: *Nam quia te tria excidia non correxerant, quarto perire meruisti*. Vir clarissimus Hadrianus Valesius in libro tertio Rerum Francicarum, pag. 143, existimat Coloniam Augustam Trevirorum ab Francis quartum expugnatam circa 17 imperii Valentianiani annum, Clodione regnante.

^d Id est, Colonia Agrippina, ut arbitratur Hadrianus Valesius.

catoribus timor, ne posset esse castela. Itaque Barbaris pene in conspectu omnium sitis, nullus erat metus hominum, non custodia civitatum. Tanta animarum vel potius peccatorum caecitas fuit, ut cum absque dubio nullus perire vellet, nullus tamen id ageret ne periret. Totum incuria et segnitie, totum negligentia et gula, totum ebrietas et somnolentia possidebant; secundum illud scilicet quod de talibus scriptum est: *Quia sompor Domini intruerat super eos* (II Reg. xxvi, 12). Sopor quippe infunditur, ut perditio subsequatur. Cum enim, ut scriptum est (Gen. xvm, 20), completis iniquitatibus suis peccator quis meretur ut pereat, providentia ab eo tollitur ne periturus evadat. Sed hæc hæc hactenus. Satis enim, ut arbitror, quod proposui evidenter ostendi, ne in summo quidem rerum discrimine cessasse unquam vitia civium usque ad excidia civitatum.

XV. Atque hæc fuerunt fortasse, jam non sunt, aut nunquam esse cessabunt. Videlicet, si qua adhuc hodie aut civitas aut provincia vel plagis cœlestibus ceditur, vel hostili populatione vastatur; humiliatur, convertitur, emendatur, et non cunctos sermo Romanorum nominis populos prius est interire quam corrigi, non prius ipsos quam in ipsis vitia non esse. Denique id breviter probari potest excisa ter continuatis eversionibus a summa urbe Gallorum, cum omnis civitas bustum esset, malis et post excidia crescentibus. Nam quos hostis in excidio non occiderat, post excidium calamitas obruebat; cum id quod in excidio evaserat morti, post excidium non superesset calamitati. Alios enim impressa altius vulnera longis mortibus necabant, alios ambustos hostium flammis etiam post flammam poena torquebat. Alii interibant fame, alii nuditate, alii tabescentes, alii rigentes: ac sic in unum exitum mortis per diversa moriendi genera conruebant. Et quid plura? Excidio unius urbis affligebantur quoque aliæ civitates. Jacobant siquidem passim, quod ipse vidi atque sustinui, utriusque sexus cadavera nuda, lacera, urbis oculos instantia, avibus canibusque lapia. Lues erat viventium, factor funereus mortuorum. Mors de morte exhalabatur. Ac sic, etiam qui excidiis supra dictæ urbis non interfuerant, mala alieni excidii perferebant. Et quid post hæc, inquam, quid post hæc omnia? Quis æstimare hoc amentie genus possit? Pauci nobiles qui excidio superferant, quasi pro summo delectæ urbis remedio circenses ab imperatoribus postulabant, Vellem mihi hoc loco ad exsequendam rerum indignitatem parem negotio eloquentiam dari; scilicet ut tantum virtutis esset in querimonia, quantum doloris in causa. Quis enim æstimare possit quid primum in his de quibus diximus, accusandum sit, Irreligiositas, an stultitia, an luxuria, an amentia? Totum quippe in illis est. Quid enim irreligiosius quam petere aliquid in injuriam Dei? aut quid stultius quam

quid petas non considerere? aut quid tam perditum luxum quam in luctu res desiderare luxurie? aut quid euentius quam in malis esse et malorum intelligentiam non habere? Quanquam in his omnibus nulla res minus culpanda est quam amentia: quia voluntas crimen non habet, ubi furor peccatur. Quo magis his de quibus loquimur accusandi sunt, quia sani insaniebant. Circenses ergo Treveri desideratis, et hoc vastati, hoc expugnati, post cladem, post sanguinem, post supplicia, post captivitatem, post tot eversa urbis excidia? Quid lacrymabilius hac stultitia, quid luctuosius hac amentia? Fateor, miserimos esse vos credidi cum excidia passi estis; sed miseres vos video cum spectacula postulatis. Putabam enim vos in excidiis rem tantum atque substantiam; nesciebam etiam sensum atque intelligentiam perdidisse. Theatra igitur queritis, circum a principibus postulatis? Cui, quaeso, statui, cui populo, cui civitati? Urbi exusta ac perditæ, plebi captivæ et interemptæ, quæ aut perit aut luget; de qua etiam si quid superest, totum calamitatis est; quæ cuncta aut moestitudine est anxia, aut lacrymis exhausta, aut orbitate prostrata; in qua nescias pene cuius sit sors peior ac durior, interfectorum an viventium? Tantæ enim sunt miseræ superstitionum, ut infelicitatem vicerint mortuorum. Ludicra ergo publica Trever petis? Ubi, quaeso, exercenda? an super busta et cineres, super ossa et sanguinem peremptorum? Quæ enim urbis pars his malis omnibus vacat? Ubi non cruor fusus, ubi non strata corpora, ubi non conciorum membra lacerata? Ubique facies captæ urbis, ubique horror captivitatis, ubique imago mortis. Jacent reliquæ infelicissimæ plebis super tumulos defunctorum suorum, et tu circenses rogas? Nigra est incendio civitas, et tu vultum festivitatis usurpas? Lugent cuncta, tu lætus es. Insuper etiam inlecebris flagitiosissimis Deum provocas, et superstitionibus pessimis iram Divinitatis iritas. Non miror plane, non miror tibi evenisse mala quæ consecuta sunt. Nam quia te tria excidia non correxerant, quarto perire meruisti.

XVI. Hæc autem omnia ideo copiosius paulo prolata sunt, ut probarem scilicet omnia quæ pertulimus, non improvidentia nos Dei atque neglectu, sed justitia, sed iudicio, sed æquissima dispensatione et dignissima retributione tolerasse, neque ullam penitus Romani orbis aut Romani nominis portionem, quamlibet graviter plagis cœlestibus cæsam, unquam fuisse correctam. Et ideo nequaquam uti meremur prosperis, quia non corrigimur adversis. Quamvis nobis etiam indignis interdum tribuantur bona: quia bonus Dominus, quasi indulgentissimus pater, etsi nos nonnunquam sinit pro peccatis nostris humiliari, non diu tamen patitur affligi; et ideo nunc asperis rebus castigat suos pro disciplina, nunc tranquillis

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Id est, Treverensi, ut recte explicat idem Valesius. Sic eadem tempestate Cassianus in libro primo de Incarnatione Domini cap. 2 mentionem faciens ejusdem urbis Treverensis, sufficere putavit si eam

nominaret maximam Belgarum urbem.

^b Id est, ab Honorio et Constantio, ut explicat idem Valesius.

^c Codex Colbert, et veteres edit., mortuorum,

fovet pro indulgentia. Sicut enim optimi ac peritissimi medici dissimilibus morbis curas dispares præstant, atque aliis per duleia medicamina, aliis ^a per amara succurrunt, et quosdam curant cauteriorum adustione, quosdam malagmatum placabilitate, aliis adhibent duram ferri ^b prosectionem, aliis blandam infundunt olei lenitatem; et tamen diversissimis licet curis eadem salus quæritur: **138** ita etiam Deus noster, si quando nos plagis austerioribus coercet, quasi cauteriis ac sectionibus curat; quando autem rebus prosperis refovet, quasi oleo ac malagmatibus consolatur. Per diversam enim medicaminum opem ad unam nos vult perducere sanitatem. Solent quippe etiam nequissimos servos quos supplicia non correxerint, blandimenta corrigere; et quos dominis suis verbera non summiserant, beneficia summittunt. Infantes quoque et omnes fere parvulos contumaces, quos morigeros minæ ac ferula non efficiunt, interdum panchresta atque blanditiæ ad obedientiam trahunt. Unde intelligere debemus, nos et servis nequissimis nequiores et insipientibus parvulis stultiores esse, quos nec quasi malos servos tormenta corrigunt, nec quasi infantulos blandimenta convertunt.

XVII. Et quidem quemadmodum nullam Romani nominis partem pœna correxerit, satis, ut arbitror, jam probavimus. Superest ut, quemadmodum nec munera nec blandimenta nos Dei corrigant, comprobemus. Munera autem Dei et blandimenta quænam sunt? Quæ scilicet, nisi pax nostra, et quies nostra, et famulantes votis ac voluptatibus nostris rerum secundarum tranquillitates? Aliquid ergo, quia res exigit, etiam speciale dicamus. Igitur quotiens in metu, in angustiis, in periculis sumus; cum aut civitates ab hostibus obsidentur, aut provinciæ populatione vastantur, aut quibuscumque rerum adversitatibus rei publicæ membra cæduntur, et opem cœlestis manus votis precamur: si quo sacræ miserationis auxilio aut salvatæ urbes fuerint, aut finita populatio, aut hostiles exercitus fusi, et metus omnis dono Divinitatis ablatus, quid statim post hæc omnia facimus? Compensare, credo, Domino Deo nostro, cultu, honore, reverentia, beneficia quæ ab eo acceperimus adnitimur. **139** Hoc enim est consequens; atque id etiam usus vitæ humanæ habet, ut referatur gratia feneratoribus gratiarum, et recipiant vicem munerum munerantes. Ita ergo nos forsitan facimus, atque humanis saltem cum Deo nostro retributionibus agentes, cum ab eo bona acceperimus, bona reddimus. Ad domos videlicet Dominicas sta-

tim currimus, corpora humi sternimus, mixtis cum fletu gaudiis supplicamus, ^c inlustramus donariis sacris limina, aras muneribus implemus; et quia ipsi dono illius festi sumus, templis quoque ipsius vultu nostro festivitatis induimus; aut certe, quod ei non minus cordi est, prioribus vitæ vitiis renuntiamus, operum honorum victimas cædimus, et pro gaudiis novis novæ conversationis hostias immolamus, omnibus denique immunditiis bellum sanctam indicimus, circorum insanias fugimus, fœditates theatralium ludorum execramur, vomemus Domino novam vitam, et ad obtinendam ejus perpetuo protectionem, nosmet ipsos Deo sacrificamus.

XVIII. Cum hæc ergo quæ diximus, pro recentibus beneficiis Dei debeant fieri, videamus quæ fiant. **B** Ad ludos protinus curritur, ad insanias convolatur, in theatris populus diffunditur, in circis plebs tota bacchatur. Ille nobis ad hoc bona præstat, ut boni simus. Nos e diverso, quotiens bona accipimus, mala nostra cumulamus. Ille nos beneficiis suis vocat ad probitatem, nos ruimus in improbitatem. Ille beneficiis suis provocat ad compunctionem, non ruimus in dissolutionem. Vocat ille ad castitatem, nos ruimus in impuritatem. Præclare videlicet sacris muneribus respondemus. Præclare dona ejus vel agnoscimus, vel honoramus; qui quantum ab eo beneficii accipimus, tantum ei injuriarum repensamus. Aut injuria Dei hoc forte non est, aut esse indignior potest, **140** aut multis ac magnis opus sit? Sed ^d quia inveterata in nobis malorum omnium labe aliter jam non vitiosi esse non possumus nisi ut omnino non simus; quæ in nobis, rogo, spes bonæ frugis est? Qui ignorantia peccant, errore agnito corriguntur. Qui religionis expertes sunt, cum mutaverunt sectam, mutare incipiunt disciplinam. Postremo, ut dixi, qui aut abundantia nimia aut securitate vitiantur, desunt esse perditum cum destiterint esse securi. Nos nec ignorantia labimur, nec religionis expertes sumus, nec prosperitate rerum ac securitate corrumpimur. Omnia siquidem e diverso sunt. Religionem novimus, ignorantia non excusamur, pacem et divitias priorum temporum non habemus; omnia quæ fuerunt, aut ablata aut immutata sunt; sola tantum vitia creverunt. Nihil nobis de pace et prosperitate pristina reliquum est, nisi sola omnino crimina quæ prosperitate non esse fecerunt. Ubi namque sunt antiquæ Romanorum opes ac dignitates? Fortissimi quondam Romani erant, nunc sine viribus. Timebantur Romani veteres, nos timemus. Vectigalia illis solvebant populi Barbarorum, nos vectigales

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Plinius, lib. 1 epist. 8: *Medici salubres sed voluptate carentes cibos blandioribus alloquiis prosequuntur.*

^b Editiones Brassicani et Galesinii *sectionem*, Pitheæana *præsectionem*. Codex Colbertinus *prosectionem*. Male utrobique: Recte Corbeiensis, qui *prosectionem* scriptum habet. Sic apud Tacitum in libro XVI Annalium, ubi de Thræsea loquitur, legendum admet Freinshemius, *prosectisque utriusque brachii venis*, cum vulgo legatur *porrectisque*.

^c Vel unicus hic locus facit adversus eos qui ne-

gant opes conferendas esse ad ornanda templa, doctique erogandas in pauperes, qui sunt viva Christi templa. Subveniendum est necessitati pauperum. Quis negat? Sed tamen negligenda non est domus Dei. Vide notas ad Agobardum, pag. 77.

^d Hunc locum sic ediderunt Brassicanus et Galesinius: *Aut injuria Dei hoc forte non est, aut esse indignior possit, aut multis et magnis opus sit; sed inveterata in nobis malorum omnium labe aliter jam non vitiosi esse non possumus nisi ut omnino non simus.*

Barbaris sumus. Vendunt nobis hostes lucis usuram. A Tota admodum salus nostra commercium est. O infelicitates nostras! ad quid devenimus! Et pro hoc gratias Barbaris agimus, a quibus nos ipsos pretio comparamus? Quid potest esse nobis vel abjectius vel miserius? Et vivere nos post ista credimus, quibus vita sic constat! Insuper etiam ridiculos ipsi nos facimus: aurum quod pendimus, a munera vocamus. Dicimus donum esse quod pretium est, et quidem

pretium conditionis durissimæ ac miserriam. Omnes quippe captivi, cum semel redempti fuerint, libertate potiuntur. Nos semper redimimur, et nunquam liberi sumus. Illorum more dominorum nobiscum Barbari agunt qui mancipia obsequiis suis non necessaria mercedibus dependendis locant. Similiter enim nos nunquam ab hac sumus liberi functione quam pendimus. Ad hoc quippe mercedes jugiter solvimus, ut sine cessatione solvamus.

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Hunc locum egregie illustrat Isaacus Casaubonus in Notis ad Spartianum, ad illum locum e Vita Adria-

ni, qui de imminutis stipendiis querebatur.

* LIBER SEPTIMUS.

141 I. Cum in conclusione libelli hujus, qui nunc finitus est, de infirmitate ac miseria Romanorum nonnulla dixerim, contraria forsitan negotio quod nunc agimus, dixisse videamur. Scio enim posse hoc loco subjici, hinc maxime probari quod non respiciat res humanas Deus; quia cum Romani quondam pagani et vicerint et regnaverint, nunc Christiani et vincantur et serviant. Sufficere quidem ad confutationem objectionis istius poterant illa quæ dudum de cunctis fere paganis gentibus dicta sunt: id est, magis peccare eos qui scientes negligent legem Dei: quam qui non faciant nescientes. Sed tamen, si Deus annuerit, cum ad eam negotii partem accesserimus ut de veteribus Romanis aliqua dicantur, evidenter divino munere approbavimus tam justum tunc erga illos fuisse Domini favorem, quam nunc erga nos justam severitatem; tam dignum illud fuisse quod Romanos tunc Deus auxilio suo extulit, quam nunc dignum esse quod punimur. Atque utinam poena ipsa prodesset. Illud gravius multo ac lectuosius, **142** quod post poenam nulla correctio est. Curare nos vult castigationibus suis Dominus, sed curam remedia non sequuntur. Quid hoc mali est? Jumenta ac pecudes sectione curantur, et putrefacta mulorum, asinorum, porcorum viscera, cum adusta cauteriis fuerint, munus medicæ adustionis agnoscunt; statimque ubi aut cremata aut desecta fuerit vitiorum corporum labes, in locum demortuæ carnis viva succedit. Nos et urimur, et secamur; sed nec ferri desectione, nec cauteriorum adustione sanamur: immo, quod est gravius, cura ipsa dete-

riores sumus. Et ideo non frustra nobis evenit quod evenire pecudibus et jumentis solet, quæ inreme diabiles morbos ferunt. Nam in omnibus partibus mundi quia curis medicantibus non corrigimur, morte atque occisione finimur. Ecce enim, ut non repetam quæ multo ante jam dixi, hoc ipsum quale est quod paulo ante memoravi, scilicet quia et miseri pariter ex luxuriosi sumus? Estò enim, sint vitia ista felicitum (quamvis nemo idem et probrosus esse possit et felix: quia ubi non est vera honestas, non est vera felicitas), sed tamen, ut supra dixi, esto, sint vitia ista et longæ pacis et opulente securitatis. Cur, quæso, illic sunt, ubi jam nulla pax, ubi nulla securitas? In omni enim ferme ^b orbe Romano pax et securitas non sunt. Cur sola tantum vitia perdurant? Quis, rogo, ferre possit in homino ^c egestuoso esse lasciviam? Criminosior quippe est luxuriosa paupertas; et majoris invidiæ, miser nugax (*Eccl.* xxv, 4). Totus Romanus orbis et miser est et luxuriosus. Quis, quæso, pauper et nugax, qui captivitatem expectans de circo cogitat? quis metuit mortem, et ridet? Nos et in metu captivitatis ludimus, et positi in mortis timore ridemus. Sardonice quodammodo herbis omnem Romanum populum putes esse saturatum. **143** Moritur, et ridet. Et ideo in omnibus fere partibus mundi risus nostros lacrymæ consequuntur; ac venit etiam in præsentem super nos illud Domini nostri dictum: *Væ vobis qui ridetis, quoniam flebitis* (*Luc.* vi, 25).

II. Sed forsitan, cum de ludicris ac sæditibus publicis diutissime dixerimus; in hoc tantum quis

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Sequentes duo libri omnino perturbati sunt in editione Brassicani, ita ut quæ ad septimum pertinent, legantur interdum in octavo. Cui similem querelam protulit Balduinus ad librum tertium Optati Milevitani: Galesinius itaque cuncta in ordinem reduxit apud Salavianum.

^b Ita codex Corbeiensis, cum Colbertinus et editiones Galesinii et Pitheci haberent *urbe Romana*. Prorsus male. Nam et ipse Pitheus recte admonuit reponendum esse *orbe Romano*. Diversus error exstat in pag. 155 et 156, ubi pro *de urbe in urbem* legebatur *de orbe in orbem*. Natus hic error ex eo quod antiqui librarii sæpenumero confundebant litteras o et

^c u, ut iis notum est qui libros manu exaratos tractant. Sed ne id in sequioris tantum ætatis scriptoribus notetur, exstant apud Gruterum et alibi veteres inscriptiones in quibus quoque hæc litterarum permutatio contigit. Sic in veteri lapide Narbonensi Rusticus urbis illius episcopus dicitur *episcopi Aratoris de sorore nepus*. Quintilianus autem in lib. i Institut., cap. 4, sic scribit: *Quid o atque u permutatæ invicem, ut Hecoba et notrix, Chulcides et Pulixena scriberentur? Ac ne in Græcis id tantum notetur, dederunt ac probaverunt*. Vide Notas ad epistolam 115 Lupi Ferrariensis.

deteriores esse nos putat barbaris, quia illi hæc non agunt, nos agimus, cæterum ipso carnalis libidinis scelere et fornicationis fumescente cæno non ita pollui. Compromissus, si placet, cæteris nationibus etiam in hac parte Romanos. Et quidem nescio an ullis rectius comparentur quam his quos Deus in medio rei publicæ sine positos, possessores fecit ac dominos soli esse Romani. Unde quamvis nihil disputari de iudicio Dei possit, tamen cum ablatam nobis juris nostri optimam partem barbaris dederit, videamus an id quod nobis tulit et illis tradidit, justo iudicio tradidisse videatur. Nemini dubium est Aquitanos ac Novempopulos medullam fere omnium Galliarum et uber totius fecunditatis habuisse; nec solum fecunditatis, sed, quæ præponi interdum fecunditati solent, jucunditatis, voluptatis, pulchritudinis. Adeo illic omnis admodum regio aut intertexta vineis, aut florulentis pratis, aut distincta culturis, aut consita pomis, aut amœnata lucis, aut inrigua fontibus, aut interfusa fluminibus, aut crinita messibus fuit; ut vere possessores ac domini terræ illius non tam soli istius portionem quam paradisi imaginem possedisse videantur. Quid ergo post ista omnia? Officiosiores absque dubio Deo esse debuerant, quos peculiariter Deus abundantissima beneficiorum suorum dote ditaverat. Quid enim rectius aut quid dignius quam ut quibus per munera sua Dominus quasi specialiter videbatur placere voluisse, 144 iidem quoque specialius Domino cultu ac religione placuissent, præsertim cum a nobis Deus nil onerosum, nil grave exigeret? Non enim nos ad aratra aut ad ligones vocat, non ad scindendas terras neque ad vineas patinandas, non denique illa exigit a servis suis quæ nos exigimus a nostris. Quid namque ait? *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam. Tollite iugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde; et invenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suave est, et onus meum leve* (Matth. xi, 28-30). Non ergo nos ad laborem vocat Dominus, sed ad refectionem. Quid namque a nobis exigit, quid præstari sibi a nobis jubet, nisi solam tantummodo fidem, castitatem, humilitatem, sobrietatem, misericordiam, sanctitatem, quæ utique omnia non onerant nos, sed ornant? Nec solum hoc, sed ideo vitam presentem ornant, ut futuram ornare plus possint. O bonum, D

alius tales, quia specialia Dei munera possidebant. Et quid post hæc omnia? quid secutum est? quid, nisi cuncta quæ e diverso sunt? In omnibus quippe Galliis, sicut divitiis primi fuere, sic vitiis. Nusquam enim improbius voluptas, nusquam inquinatio vita, nusquam corruptior disciplina. Hanc pro muneribus sacris dederunt Domino retributionem, ut in quantum eos beneficiis suis ille ad se intulerat ad propitiandum, in tantum illi flagitiis suis laboraverint ad exacerbandum.

III. An forte falsum est, et invidiose potius quam vere ista dicuntur? Non oratoria 145 probatione, qua uti alii in causis solent, utar ut producam quoscunque ad probandum aut paucos aut extraneos aut minus idoneos testes. Ipsos interrogemus a quibus acta sunt. Falsum diximus, si negaverint. Fatentur enim; et quidem, quod est gravius, sic fatentur ut in ipsa confessione non doleant. Idem enim nunc est animus in fatentibus, qui in agentibus fuit. Sicut tunc non puduit flagitia committere, sic nunc omnino non poenitet flagitiosa fecisse. Exceptis tamen perpauca ferme sanctis atque insignibus viris, qui, ut quidam de numero ipsorum ait, *sparsis redemerunt crimina membris*; exceptis, inquam, his quos loquor, quos utique etiam in illa tunc generali admodum colatione vitiorum recte minorum criminum reos fuisse credimus qui corrigi a Divinitate meruerunt. Non poenitus enim dominum suum lædit, cui propitiatio reservatur. Et quid plura? Puto quod semper Deum et in ipso errore respexerit, a quo hoc obtinere poterit ne diutius erraret. Cæteri autem et plurimi ferme ac nobilissimi, prope idem omnes; pene mus gurges, omnium gula; pene unum lupanar, omnium vita. Et quid dicam de lupanaribus? Minoris quippe esse oriminis etiam lupanar puto. Meretrices enim quæ illic sunt, scædus connubiale non norunt, ac per hoc non maculant quod ignorant. Impudicitia quidem placulo sunt obnoxia, sed reatu tamen adulterii non tenentur. Adde huc, quod et pauca ferme sunt lupanaria, et pauca quæ in his vitam infelicissimam damnarent meretrices. Apud Aquitanicos vero, quæ civitas in locupletissima ac nobilissima sui parte non quasi lupanar fuit? Quis potentum ac divitum non in luto libidinis vixit? Quis non se barathro sordidissimo colluvionis immerisit? Quis conjugii fidem reddidit? 146 immo, quantum ad passivitatem libidinis pertinet, quis non conjugem in numerum ancillarum redegit, et ad hoc venerabilis connubii sacramenta dejecit ut nulla in domo ejus vilior videretur in maritali despectione, quam quæ erat princeps cæ matrimonii dignitate?

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Secuti sumus editionem Galesinli. Brassicanus habebat: *Non oratoria probatione qua uti alii in causis solent, ut producam quoscunque*, etc. Pithæus: *Non utor rei approbatione qua uti alii in causis solent: ut*, etc. Codex Corbeiensis: *Non ut scire a probatione qua*, etc.

^b Brassicanus: *Et pauca quæ in his vitam infelicissimam vivunt. Damnavere meretrices apud Aquitanos*.

nos: ut ubi ea civitas in loc., etc. Galesinitus: *Et pauca quæ in his vitam infelicissimam damnavere meretrices. Apud Aquitanos vero quæ civitas in locuplet.*, etc. Hæc est etiam lectio Pithæeæ editionis et codicis Corbeiensis.

^c Recurrit hoc loco celebris illa Æthi Veri sententia apud Spartanum: *Uxor nomen est dignitatis, non voluptatis*.

IV. Cogitat forte aliquis non ita ad plenum esse ut loquor : habuisse enim illic matresfamilias jus suum, et dominarum honorem potestatemque tenuisse. Verum est. Habuerunt quidem mæx integrum jus domini, sed nulla ferme impolluta jus matrimonii. Et nos modo non querimus quæ melierum potestas, sed quam corrupta virorum fuerit disciplina. Quamvis nec potestatem quidem illic matresfamilias integram habuisse dicam : quia quæcumque jus connubii intactum ac saluum non habet, nec domini saluum habet. Haec autem enim matrona abest a vilitate servarum, ubi paterfamilias ancillarum maritus est. Quis autem Aquitanorum divitum non hoc fuit? Quem non sibi ancillæ impudicissimæ aut adulterum aut maritum jure dixerunt? *Equi enim emissarii*, ut propheta ait, in feminas facti sunt. Unusquisque enim ad uxorem proximi sui hincibat (Jerem. v, 8). Atque illi de quibus hæc scripta legimus, et minore fortasse crimine et minore, ut reor, numero criminum ac passivitate peccabant. Hi autem vere ut emissarii equi, non ad paucas tantum, sed pene ad omnes vernulas suas, id est, quasi ad greges proprios hinciebant; et in morem eorum pecudum qui mariti gregum appellantur, fervidæ libidinis debacchatione grassantes, in quamcumque eos primum feminam ardens impudicitia furor traxerat irruerant. Hic jam quero a sapientibus, cum hæc ita essent, quales putent fuisse illic familias, ubi tales erant paterfamilias? 147 quanta servorum illic corruptela, ubi dominorum tanta corruptio? Morbido enim capite, nil sanum est, neque ullum omnino membrum officio suo fungitur ubi quod est principale non constat. In domo autem sua dominus quasi corporis sui caput est; et vita ejus, cunctis norma vivendi. Pessimumque hoc est in hoc negotio, quod libentius omnes deteriora sectantur; et facilius mala institutio depravat bonos, quam bona emendat malos. Porro autem cum etiam boni atque honesti paterfamilias famulos bonos facere non possint; quantam illic putamus fuisse labem familiarum, ubi domini erant impuritatis exemplum? quamvis non exemplum illic tantummodo malum fuerit, sed vis ac necessitas quædam : quia parere impudicissimis dominis famulæ cogebantur invite, et libido dominantium necessitas subjectarum erat. Ex quo intelligi potest quantum cœnum impudicarum sordium fuerit, ubi sub impudicissimis dominis castas esse, etiamsi voluissent, feminas non licebat.

V. Sed videlicet difficile hoc probari potest, et nulla omnino exstant præteritarum turpitudinum flagitiorumque vestigia. Ecce etiam nunc multi ex eis, licet patria careant, et in comparatione præteritarum opum pauperes vivant, pejores ferme sunt quam fuerunt. Pejores autem, non uno modo : quia etsi eadem faciunt quæ ante faciebant, hoc ipso tamen deteriores sunt quia a scelere non cessant. Siquidem facinora eorum, etsi genere ipso majora non sint, attamen plura sunt; ac per hoc etsi criminum novitate non crescunt, pluralitate cumulantur. Adde autem quod hæc, ut dixi, faciunt jam senes, adde quod pauperes. Utrumque enim sceleris augmentum est. Minus siquidem prodigiosum est peccare juvenes, peccare locupletes. 148 Quæ autem in iis spes aut remedium est, qui ab usitata impuritate nec miseriarum egestate nec vitæ extremitate revocantur? Esto enim quosdam aut stulta præsumptio longæ vitæ aut spes quandoque agendæ pœnitentiæ consoletur; nonne novum hoc monstri genus est, esse aliquos etiam in morte vitiosos? Quæ cum ita sint, nunquid est aliquid quod dici amplius possit? Sed adhuc tamen addimus : scilicet quod multi hæc agunt hodie etiam inter hostes siti et quotidiano discrimine ac timore captivi; cumque ob impurissimam vitam traditi a Deo barbaris fuerint, impuritates tamen ipsas etiam inter barbaros non relinquunt.

VI. Sed tales forte hostes sunt inter quos agunt, ut eos ista delectent et offendantur gravissime si, cum ipsi impudici sint, videant castos esse Romanos. Quod si ita esset, nequaquam tamen facere nos improbos improbitas deberet aliena : quia quemlibet hominum magis sibi præstare convenit ut sit bonus, quam alteri ut sit malus; et plus id laborandum est ut placeamus Deo per honestatem, quam ut hominibus per impuritatem : ac perinde etiam si inter impudicos quis barbaros vivat, magis tamen pudicitiam sequi debet quæ sibi expedit, quam impudicitiam quæ impuris hostibus placet. Sed quid accedit insuper ad mala nostra? Inter pudicos barbaros impudici sumus. Plus adhuc dico : offenduntur barbari ipsi impuritatibus nostris. Esse inter Gothos non licet scortatorem Gothum : soli inter eos præjudicio nationis ac nominis permittuntur impuri esse Romani. Et quæ nobis, rogo, spes ante Deum est? Impudicitiam nos diligimus, Gothi execrantur; puritatem nos fugimus, illi amant; fornicatio apud illos crimen atque discrimen est, apud nos decus. Et putamus

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Ea ut plurimum cogitatio intrat animos juvenum. Utamur, inquirunt, dum fata sinunt, melioribus annis. Superest longa series annorum. In extrema ætate emendabimus quidquid offensæ contractum fuerit. Impia sane cogitatio; attamen aliquo modo tolerabilis, si cui certa spes esset longæ vitæ. Sed verissimum est id quod Tullius observavit, mortem propter incertos casus quotidie imminere, et propter vitæ brevitate nunquam longe posse abesse. Itaque multos adhuc admodum juvenes, plurimos medio in spatio integræ ætatis mors intercipit. Quare sequenda est omnino Cæsarii Arelatensis episcopi sententia, cuius hæc sunt verba : *Nam ei nos in extremo vitæ no-*

stræ tempore ad agendam pœnitentiam vel ad redimenda peccata vel crimina reservamus, timere debemus ne forte nos mors inopinata præveniat et ad illud subitaneum tempus pœnitentiæ non sinat pervenire ad quod nos mortifera securitate volumus reservare. Et ideo timeamus illud quod scriptum est : Nolite tardare converti ad Dominum, etc. Prævolare Augustinus in homilia 41 : Si quis autem positus in ultima necessitate ægritudinis suæ voluerit accipere pœnitentiam et accipit, et mox reconciliabitur, et hinc vadit; fateor vobis, non illi negamus quod petit, sed non præsumimus eula bene hinc erit.

nos ante Deum posse consistere; **149** putamus posse nos salvos esse, quando omne impunitatis scelus, omnis impudicitiae turpitude a Romanis admittitur et a barbaris vindicatur? Hic nunc illos requiro qui meliores nos putant esse quam barbaros: dicant quid horum vel paucissimi Gothi faciant, vel quid non horum Romani omnes vel pene omnes? Et miramur si terrae vel Aquitanorum vel nostrorum omnium a Deo barbaris datae sunt, cum eas quas Romani polluerant fornicatione, nunc mudent barbari castitate?

VII. Sed forte hoc in Aquitanicis tantum? Transcamus etiam ad alias mundi partes, ne de solis tantummodo Gallis dixisse videamur. Quid? Hispanias nonne vel eadem vel majora forsitan vitia perdidērunt? quas quidem caelestis ira etiam si aliis quibuslibet barbaris tradidisset, digna flagitiorum tormenta toleraverunt puritatis inimici. Sed accessit hoc ad manifestandum illic impudicitiae damnationem ut Wandalis potissimum, id est pudicis barbaris traderentur. Dupliciter in illa Hispanorum captivitate ostendere Deus voluit, quantum et odisset carnis libidinem et diligeret castitatem, cum et Wandalos ob solam maxime pudicitiam superponeret, et Hispanos ob solam vel maxime impudicitiam subjugaret. Quid enim? Nunquid non erant in omni orbe terrarum Barbari fortiores, quibus Hispaniae traderentur? Multi absque dubio, immo ni fallor, omnes. Sed ideo ille infirmis hostibus cuncta tradidit, ut ostenderet scilicet non vires valere, sed causam; neque nos tunc ignavissimorum quondam hostium fortitudine obrui, sed sola vitiorum nostrorum impuritate superari. Ut vere in nos venerit dictum illud, quo ait Dominus ad Iudaeos: *Secundum immunditias suas et secundum iniquitates suas feci illis, et averti faciem meam ab eis (Ezech. xxxix, 24).* **150** Et alibi ad gentem ipsam: *Adducet Dominus super te gentem de longinquo (Deut. xxviii, 49): et ungulis, inquit, equorum suorum omnes plateas tuas conculcabunt, et populum tuum gladio interficient (Ezech. xxvi, 11).* Completa ergo in nos sunt omnia quae dixit sermo divinus, et vim verborum caelestium luit poena cunctorum.

VIII. Sed tamen cum omnes fere barbarae gentes Romanorum sanguinem biberint, omnes viscera nostra laceraverint; quid est quod Deus noster maxime rei publicae opes et locupletissimos Romani nominis populos in jus potissimum ignavissimorum quondam hostium dedit? Quid? nisi ut agnosceremus scilicet quod supra dixi, meritorum hoc fuisse, non virium, utque ipsum hoc nobis in confusionem caderet ac poenam quod ignavissimis traderemur, et vel sic plagam caelestis manus agnosceremus; quia nos non fortissimi hostium, sed ignavissimi, subjugarent. Sic enim legimus, quod si quando evidenter intelligi Deus voluit magna opera a se patrari, aut per paucos aut per infirmos acta res est; ne opus caelestis dexteræ virtuti assignaretur humanæ. Ideo siquidem et dux Sisaram quem Hebraeus tremebat exercitus, a

muliere prostratus est (*Judic. iv, 21*); et Abimelech civitatum expugnatorem feminea manus percudit (*Judic. ix*); et ferratae Assyriorum acies vidua opitulante ceciderunt (*Judith. xiii, 10*); et ne de solis tantum feminis loquar, Benadab regem Syriae (*III Reg. xx, 1-20*), cui præter innumera populi sui millia, triginta et duo reges exercitusque ejusdem numeri serviebant; nonne ideo a paucis principum pedissequis Dominus vinci voluit, ut qui esset auctor talis victoriae nosceretur? Contra Madianitas quoque, qui, ut liber Judicum refert (*Judic. vii, 12 seqq.*), instar locustarum cuncta compleverant, Gedeon jubetur pugnare cum paucis; non quia plures in exercitu non haberet, **151** sed vetatur multos ad bellum ducere, ne multitudo sibi posset aliquid de victoria vindicare. Unde cum triginta armatorum millia congregasset, sic ad eum Dominus locutus est: *Multus est tecum populus, nec tradetur Madian in manus ejus. Et quid postea? Homini adversum innumera Barbarorum millia pugnatorum trecentos tantum viros reliquit. In eam quippe exiguitatem redigi agmen militum jussit, ut sibi de patrato divinitus belli opere paucitas usurpare nihil posset. Denique cur hoc Dominus ita faceret, ipse evidentissimo declaravit dicens: Ne gloriatur contra me Israel, et dicat, Meis viribus liberatus sum. Audiant, inquam, hoc omnes improbi, audiant omnes præsumptuosi, audiant præpotentes, audiant cuncti quid Deus dicit: Ne gloriatur, inquit, contra me Israel, et dicat, Meis viribus liberatus sum.*

IX. Audiant hoc, inquam, omnes contraria et blasphema jactantes; audiant hæc spem suam in homine ponentes. Loqui universos adversum se Deus dicit, qui liberari se viribus suis posse præsumunt. Quis autem est Romanorum non ita dicens, quis est non ita sentiens? Quis nostrae partis non prope jugiter in hac parte blasphemat? Nullas esse jam rei publicae vires omnium conscientiae est: et nec sic quidem agnoscimus cujus hoc beneficii, quod adhuc vivimus, debeamus. Si quando enim nobis prosperi aliquid præter spem nostram et meritum Deus tribuit, alius hoc ascribit fortunæ, alius eventui, alius ordinationi ducum, alius consilio, alius magistro, alius patrocinio, nullus Deo. Et miramur si nobis caelestis manus aliqua non præstet, cui quidquid præstiterit derogamus? Quid enim aliud facimus cum bona quae præstat, nos vel eventibus casuum, vel virtutibus ducum, vel quibuscunque aliis rebus frivolis deputamus? **152** Hoc enim modo et terris nos oporteret gratias agere quod fruges annuas metimus, et vineis quod vindemiamus, et mari quod pisces capimus, et silvis quod ligna cædimus, et ovibus quod veste tegimur, et pecudibus cæteris quod carne saturamur. Nam quæ ratio est ut ei pro muneribus aliis grati esse velimus, cui maximorum beneficiorum suorum gratiam derogamus? Aut quis contentus est homo nostrae conditionis, ut ei quis acceptum quippiam referat, cui de donis suis summa detraxerit? Ita et nos, licet Deo in nullo digne gratias agamus, parum tamen erat si pro his tantum-

modi grati esse vellemus quod nobis ad usum vivendi dedit. Cur hanc gratiam tollimus quod nos et in angustiis juvat, et in periculis liberat, et in medio barbararum gentium sitos jugi protectione conservat? At non ita Gothi, non ita Wandali, malis licet doctoribus instituti, meliores tamen etiam in hac parte quam nostri. Offendi quavis quosdam suspicer his que dicimus: sed quia veritas magis quam offensio cogitanda est, dicam, et sepe dicam: Non ita Gothi, non ita Wandali; qui et in discrimine positi, opem a Deo postulant, et prosperitates suas munus divinitatis appetant. Denique probavit hoc, illo proximo, infelicitas nostra. Cum enim Gothi metuerent, presumbamus in Cœnis spem ponere, illi in Deo: cum pax ab illis postularetur, a nobis negaretur; illi episcopos mitterent, nos repelleremus; illi etiam in alienis sacerdotibus Deum honorarent, nos etiam in nostris contemneremus. Prout actus utriusque partis, ita et rerum terminus fuit. Illis data est in summo timore palma, nobis in summa elatione confusio. Ut vere et in nobis tunc et in illis evidenter probatum sit illud Domini nostri dictum: **153** Quoniam qui se exaltat humiliabitur, et qui se humiliat exaltabitur (Luc. xiv, 11). Illis enim exaltatio data est pro humilitate, nobis pro elatione dejectio.

X. Itaque agnovit hoc ille dux nostræ partis, qui eandem urbem hostium quam eodem die victorem se intraturum esse presumpsit, captivus intravit. Probativæ sollicitæ quod propheta dixit: *Quia non est hominis via ejus, nec viri est ut ambulet et dirigat gressus suos* (Prov. xvi, 9; xx, 24). Nam quia viam suam juris sui existimavit, nec gressum directionis habuit, nec viam salutis invenit: *Effusa est, ut legimus, abjectio super principem, seductus est in invio, et non in via* (Psal. cvi, 40); *et ad nihilum deductus est, velut aqua decurrens* (Psal. lvii, 8). In quo quidem, præter ipsam rerum infelicitatem, præsens judicium Dei patuit; ut quidquid facturum se usurparat, ipse pateretur. Nam quia sine divinitatis auxilio ac Dei nutu capiendum a se hostem credidit, ipse captus est: consilii ac sapientie summam usurpavit, ignominiam temeritatis incurrit: vincula quæ aliis paravit, ipse sustinuit. Et quod, rogo, evidentius Dei judicium esse potuit quam ut habens prædatoris fiduciam, præda fieret, triumphum presumens, triumphus esset, circumdaretur, corripere, alligaretur, retorta tergo brachia gere-

ret, manus quas bellicosas putabat, vincas videret, puerorum ac mulierum spectaculum fieret, inludentes sibi barbaros cerneret, inrisionem sexus promiscui sustineret, et qui maximum habuerat supercilium fortis viri, mortem subiret ignavi? Atque utinam hoc ipsum breve remedium malorum esset, non diurna toleratio. Ille autem, quantum ad poenarum magnitudinem pertinet, longo tempore et diuturna in ergastulo Barbarorum tabe consumptus, in hanc miseriam redactus est ut, quod plerumque homines etiam poenis ipsis gravius **154** atque acerbius putant, in miserationem hostium deveniret. Et hoc cur? Cur absque dubio, nisi quia, ut jam dixi, illi Deo humiles, nos rebelles; illi crediderunt in manu Dei esse victoriam, nos in manu nostra, immo in sacrilega atque impia: quod est pejus nocentiusque quam nostra? Denique ipse rex hostium, quantum res prodidit ac prohavit, usque ad diem pugnae stratus cilicio preces fudit, ante bellum in oratione jacuit, ad bellum de oratione surrexit. Priusquam pugnam manu caperetur, supplicatione pugnavit; et ideo fidens processit ad pugnam, quia jam meruerat in oratione victoriam.

XI. Non dissimiliter autem illud etiam apud Wandalos: ad quos cum in Hispania situs nostra pars pergeret, tantamque ad debellandos eos presumptionis fiduciam ferret quantam etiam proxime ad Gothos, pari superbiae fastu, pari exitu conruerunt. Venitque super exercitum nostrum illud Propheta dictum: *Obruet Dominus confidentiam tuam, et nihil habebis prosperum* (Jerem. ii, 37). Confidebamus enim in sapientia nostra et fortitudine contra Dei mandata dicentis: *Non gloriatur sapiens in sapientia sua, nec fortis in fortitudine sua; sed in hoc gloriatur qui gloriatur, scire et nosse me, quia ego sum Dominus* (Jerem. ix, 23, 24). Non immerito itaque victi sumus: ad meliora enim se illi subsidia contulere, quam nostri. Nam cum armis nos atque auxiliis superbiremus, a parte hostium nobis liber divinae legis occurrit. Ad hanc enim præcipue opem timor et perturbatio tunc Wandalica confugit, ut seriem nobis celestis eloquii opponeret et adversum venientes æmulos suos sacri voluminis scripta quasi ipsa quodammodo divinitatis ora reseraret. Hic nunc requiro, quis hoc unquam a nostris partibus fecerit, aut quis non inrissus fuerat si putasset esse faciendum? inrissus, utique, sicut a

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Proprium id gentis fuisse annotat Hadrianus Valesius in libro tertio rerum Francic., pag. 142.

b Id est, catholicis. Nam Gothi erant Ariani. Et constat Gothos, si regem Evarigem excipias, nemini intra Gallias vim intulisse in causa fidei. Vide Casiodorum lib. viii, Var. epist. 24.

c Litorius, qui potestate secundus ab Aetio, Hunnis auxiliariis præerat, confidensque fallacibus et vanis haruspicum responsis, Tolosam regni Gothici caput obsederat anno quadringentesimo trigesimo nono. Vide Rittershusium ad hunc locum, Sirmondum in Notis ad Panegyricum Aviti, et Hadrianum Valesium in eodem libro tertio, pag. 141.

d Brassicanus et Galesinius legunt longitudinem.

* Contra Idatius in Chronico ait Litorium occisum fuisse post dies paucos quam captus est.

f Theodoricus, qui Gothis Romanorum hostibus imperitabat, ne quis hic agi putet de Hunnis.

g Hoc loco intelligendum est bellum a Castino duce Romano gestum anno 622 adversus Wandalos. Idatius in Chronico: *Castinus magister militum cum magna manu et auxiliis Gothorum bellum in Bætica Wandalis infert: quos cum ad inopiam vi obsidionis arctaret adeo ut se tradere jam pararent, inconsulte publico certamine configens, auxiliorum fraude deceptus, ad Tarraconam victus effugit.* Vide Hard. Valesium, pag. 121.

h Forte fuerit.

nostris omnia ferme religiosa ridentur. **155** Et ideo quid prodesse nobis prerogativa illa religiosi nominis potest, quod nos catholicos esse dicimus, quod fideles esse jactamus, quod Gothos ac Wandalos hæretici nominis exprobratione despiciamus, cum ipsi hæretica pravitate vivamus? Itaque rectissime nobis dicitur illud quod Judæis in lege fidentibus dixit sermo divinus: *Quomodo dicitis: Sapientes sumus, et lex Domini nobiscum est (Jerem. viii, 7)? Nolite, inquit, confidere in verbis mendacii dicentes, Templum Domini, templum Domini, templum Domini est. Quoniam si bene diraxeritis vias vestras et studia vestra, et advena et pupillo et viduæ non feceritis calumniam, nec sanguinem innocentem effuderitis in loco hoc; habitabo vobiscum in loco isto a sæculo usque in sæculum (Jerem. vii, 4-7)*. Quo utique ostenditur quod si ista non facimus, superflue nobis catholici nominis præsumptione plaudamus. Sed hinc jam et superius satis dictum est, et adhuc fortasse dicetur; nec opus est ut de hoc amplius disseramus, ubi Dei iuge iudicium est. Quid enim vel de nobis vel de Gothis ac Wandalis Deus iudicet, res probat. Illi crescant quotidie, nos decrescimus; illi proficiunt, nos humiliamur; illi florent, et nos arescimus. Ut vere in nos veniat dictum illud, quod de Saul et David ait sermo divinus: *Quia David erat proficiens, et semper seipso robustior: domus autem Saul decrescens quotidie (II Reg. iii, 1)*. Justus enim, ut propheta ait (*Psal. cxviii, 137*), justus est Dominus, et rectum iudicium suum.

XII. Judicamur itaque etiam præsentem iudicio a Deo; ideo excitata est in perniciem ac dedecus nostrum gens quæ de loco in locum pergens, a de urbe in urbem transiens, universa vastaret. Ac primum a solo patrio effusa est in Germaniam primam, nomine barbaram, ditioe Romanam; **156** post cujus exitium primum arsit regio Belgarum, deinde opes Aquitanorum luxuriantium, et post hæc, corpus omnium Galliarum: sed paulatim id ipsum tamen; ut dum pars clade cæditur, pars exemplo emendaretur. Sed ubi apud nos emendatio, aut quæ pars Romani orbis, quamvis afflictæ, corrigitur? *Omnes enim, ut legimus, declinaverunt, simul inutiles facti sunt (Psal. xliii, 3)*. Et ideo propheta ad Dominum clamat et dicit: *Percussisti eos, et non doluerunt; attrivisti eos, et reverterunt accipere disciplinam. b Induraverunt facies suas super patram, et noluerunt reverti (Jerem. v, 3)*. Quam vere autem etiam hoc in nos cadat, res ipsa indicat. Vastata est diu Gallia. Ergo emendata est, cum in vicino esset, Hispaniæ. Nec immerito, quia nullus erat omnino timor: nulla correctio, flammis quibus arserant Galli, Hispani ardere cœperunt. In quo illud est, ut supra dixi, secleratissimum et gra-

vissimum, quod eam arserint, ut ita dicam, membra hominum peccatorum, curata non sunt vitia peccantium. Et ideo compulsus est criminibus nostris Deus, ut hostiles plagas de loco in locum, de urbe in urbem spargeret, et excitatas pene ab ultimis terræ finibus gentes etiam trans mare mitteret quæ Afrorum scelera punirent. Quid enim? Nunquid abductæ a solo patrio degere intra Gallias non potuerant? aut ut non degerent quem timebant, quæ in læsa a nobis usque ad tempus illud cuncta vastaverant! Sed esto, intra Gallias formidabant. Quid in Hispania, ubi etiam exercitus nostros bellando contriverant? Nunquid consistere aut permanere metuebant jam victores, jam triumphantes, quibus usque ad hunc fortitudinis fastum contigerat ascendere, ut post experimenta belli diu parati intelligerent sibi Romanæ rei publicæ vires etiam cum Barbarorum auxiliis pares esse non posse?

157 XIII. Potuerant ergo illic degere, nec timebant. Sed illa utique cœlestis manus quæ eos ad puniendam Hispanorum flagitia illuc traxerat, etiam ad vastandam Africam transire coegit. Ipsi denique fastebantur non suum esse quod facerent, *agere enim se divino jussu ac perurgere. Ex quo intelligi potest quanta sint mala nostra, ad quos vastandos atque cruciandos ire barbari compelluntur invitati, secundum illud scilicet quod vastator terræ Israeliticæ rex Assyriorum ait: Nunquid sine Domini voluntate ascendi ad locum istum? Dominus dixit mihi: Ascende ad terram hanc, et demolire eam (Isa. xxxvi, 10)*. Et alibi sacer sermo: *Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Ecco ego mittam et assumam Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum (Jerem. xlv, 9), veniensque percutiet terram Aegypti (Jerem. xliii, 14)*. Unde agnoscere possumus cuncta quidem quæ affliguntur, iudicio Dei percuti; sed tamen, ut sæpe memoravi, propter peccata subverti. Ac per hoc quidquid actum est, peccatis, non Deo ascribendum; quia recte illi rei factum ascribitur, quæ d ut quid fieret exegit. Nam et homicida, cum a iudice occiditur, suo scelere punitur; et latro aut sacrilegus, cum flammis exurit, suis criminibus concrematur. Unde et quod Wandali ad Africam transferunt, non est divinæ severitati, sed Afrorum sceleri deputandum. Gravi enim eos, antequam illic percerent, ac longa iniquitate traxerunt. Et ideo intelligere debemus quia pietatis divino fuit, quod a peccatis diu debitam distulit; piaculorum autem et criminum, quod aliquando peccator populus quæ merebatur excepit. Nisi forte Atrous hoc non meruisse credimus, cum utique nulli magis, utpote in quos omnia simul improbitatum atque impuritatum genera confluerint. Cæteri enim homines etsi nonnullis vitiorum flagitiis **158** obligati sunt,

STEPHANI RALUZII NOTÆ.

^a Ita codex Corbeiensis. Pro quo editiones omnes habent *de orbe in orbem*. Eadem porro emendatio adhibita est alteri loco in pagina sequenti. Vide quæ supra annotata sunt ad pag. 142.

^b Codex Colbert., *inclinaverunt*. Sed hæc lectio non est bona.

^c De Wandalis intelligendum id est. Vide eundem

Valesium, pag. 100.

^d Infra epist. 9, pag. 205: *Quia recte ipse scripsisse dicitur per quem factum est ut scriberetur.*

^e Seneca in præfatione libri decimi controversiarum: *Sunt dii immortales lenti quidem, sed certi vindices generis humani*. Vide notas ad Lupum Ferrar., pag. 473.

quibusdam tamen non implicantur; etsi violentia non careant, malevolentia carent; etsi libidine æstuant, rapacitate non sæviunt; multos denique etsi accusat incontinentia corporum, simplicitas commendat animorum. In Afris vero pene omnibus nihil horum est quod ad utrumque pertineat, id est, bonum æque ac malum, quia totum admodum malum. Adeo exclusa naturæ originalis sinceritate, aliam quodam modo in his naturam vitia fecerunt.

XIV. Exceptis enim paucissimis Dei servis, quid fuit totum Africa territorium quam domus una vitiorum æneo illi similis de quo propheta dicit: *O civitas sanguinum!* ^a *Æneum in quo est ærugo, non exiet de eo, quia sanguis non exiet de eo* (Ezech. xxiv, 6). Civitatem, ut videmus, æneo et iniquitatem sanguini comparavit: ut intelligamus scilicet sic esse in civitate populi iniquitatem sicut in æneo sanguinem bullientem. Non dissimile autem est huic illud sermonis sacri: *Factæ sunt mihi domus Israel commixtæ omnes æramento, et ferro, et stagno, et plumbo, et in medio argenti permixtum est. Propterea dico hæc: Sic dicit Dominus Deus: Pro eo quod facti estis omnes in permutationem unam, conflabo vos et insufflabo in vos in igne iræ* (Ezech. xxii, 18-21). Dissimillima inter se genera metallorum sacer sermo memoravit. Et quomodo in eodem confatorio res diversæ conflantur? Scilicet quia in diversitatibus metallorum dissimilitudo hominum designatur. Et ideo etiam argentum, id est, nobilioris materiæ metallum, iisdem ignibus datur, quia naturæ nobilioris ingenium vita degenerante damnatur. Sicut etiam de principe Tyri dixisse legitur Dominum per prophetam: *Fili hominis, accipe lamentum super principem Tyri, et dic illi: Hæc dicit Dominus Deus: Tu consignatio similitudinis et coronæ decoris in deliciis paradisi fuisti: 159 omnem lapidem optimum iudutus es, sardium, et topazium, et smaragdum* (Ezech. xlvii, 11-13). Et iterum: *Argento, inquit, et auro implesti thesauros tuos: a multitudine negotiationis implesti promptuaria tua* (Ibid., 4, 5). Quæ omnia nunquid non talia sunt, ut specialiter de Afris dicta videantur? Ubi enim majores thesauri, ubi major negotiatio, ubi promptuaria pleniora? *Auro, inquit, implesti thesauros tuos a multitudine negotiationis tuæ.* Ego plus addo, tam divitem quondam Africam fuisse, ut mihi copia negotiationis suæ non suos tantum, sed etiam mundi thesauros videatur implere. Et quid post hæc? *Exaltatum est, inquit, cor tuum in decore tuo: propter multitudinem peccatorum tuorum in terram te projeci* (Ibid., 17). Quomodo Africanæ potentie et hoc competit, aut quomodo projecta esse videtur in terram? Quomodo, nisi quia quando amisit potentie volens altitudinem, quasi cælestem perdidit dignitatem? *Et ducam, inquit, ignem de medio tui: hic te devorabit* (Ibid., 18). Quid hac re verius? De media quippe eorum iniquitate ignis peccati exiit, qui felicitatem prioris temporis devoravit. Et omnes,

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Forte scripserit Salvianus *ahenum*. Vulg. Ezech. xxvi, 6: *Væ civitati sanguinum, ollæ cuius rubigo in ea est.*

A inquit, *qui te noverunt inter nationes, contristabuntur super te* (Ibid., 19). Convenire illis hoc non putemus, si non eversio Africani soli luctus est generis humani. *Perditio, inquit, factus es, et non eris amplius in æternum* (Ibid.). In perditionem illic jam deducta omnia satis constat. Superest ne malorum præsentium poenas etiam æternorum continuatio consequatur.

XV. Non patiatür hoc autem pro affectu suæ misericordie Deus. Nam quantum ad meritum nostrorum criminum pertinet, ita se res habet, ut pati posse videatur. Quid enim piaculorum est non illic semper admissum? Nec de omnibus dico; quia et enormia fere sunt, et sciri ac dici tanta non possunt. 160 De sola vel maxime obscenitate impuritatū loquor, et quod est gravius, sacrilegiorum. Prætermitto in aliquo rabiem cupiditatis, vitium totius generis humani. Prætereo avaritiæ inhumanitatem, quod proprium est Romanorum pene omnium malum. Relinquatur ebrietas, nobilibus ignobilibusque communis. Taceatur superbia et tumor. Tam peculiare hoc divitum regnum est, ut aliquid forsitan de jure suo se putent perdere, si hinc sibi alius quiddam voluerit vindicare. Transeat denique prope omne fraudum, falsitatum, perjuriarum nefas. Nulla unquam his malis Romana civitas caruit. Etsi specialius hoc scelus Afrorum omnium fuit. Nam sicut in sentinam profundæ navis conpluviones omnium sordium, sic in mores eorum quasi ex omni mundo vitia fluxerunt. Nullam enim improbitatem scio quæ illic non redundaverit; cum utique etiam paganæ ac feræ gentes etsi habeant specialiter mala propria, non sint tamen in his omnia execratione digna. Gothorum gens perfida, sed pudica est; Alanorum impudica, sed minus perfida; Franci mendaces, sed hospitales; Saxones crudelitate efferi, sed castitate mirandi. Omnes denique gentes habent, sicut peculiariter mala, ita etiam quædam bona. In Afris pene omnibus nescio quid non malum. Si accusanda est inhumanitas, inhumani sunt; si ebrietas, ebriosi; si falsitas, fallacissimi; si dolus, fraudulentissimi; si cupiditas, cupidissimi; si perfidia, perfidissimi. Impuritas eorum atque blasphemia his omnibus admiscenda non sunt: quia illis quæ supra diximus malis, aliorum gentium vitia; his autem etiam sua ipsa vicerunt.

XVI. Ac primum ut de impuritate dicamus, quis nescit Africam totam obscenitatis libidinum lætæ semper arsisse, non ut terram ac sedem hominum, sed ut Æthnam 161 putes impudicarum fuisse flammarum? Nam sicut Æthna incestivis quibusdam naturæ ferventis ardoribus, sic illa abominandis jugiter fornicationum ignibus æstuat. Nec volo in hac re assertionibus meis credi: testimonium requiratur generis humani. Quis non omnes omnino Afros generatim sciat impudicos, nisi ad Deum forte conversos, id est, fide ac religione mutatos? Sed hoc tam rarum est ac novum, quam ratum videri potest quælibet Galum

^b Hæc est omnino scriptura codicis Corbeiensis. Tertullianus in Apologetico, cap. 48: *At enim Christianus, si de homine hominem ipsumque de Caio Caium*

non esse Gaium, aut quemcunque Seium non esse A illos unguentis oblitos, cunctos vario luxu marcore perditos, sed pene omnes una errorum morte prostratos; non omnes quidem vinolentia temulentos, sed omnes tamen peccatis ebrios. Populos putares non sani status, non sui sensus, non animo incolumes, non gradu, quasi in morem baccharum crapulae calervatim inservientes. Jam vero illud cujusmodi aut quam grave, genere quidem dispar, sed iniquitate non dispar, nisi hoc dispar forte quia majus? Proscriptiones dico orphanorum, viduarum afflictiones, pauperum cruces: qui ingemiscentes quotidie ad Deum, ac finem malorum imprecantes, et quod gravissimum est, interdum vi nimiae amaritudinis etiam adventum hostium postulantes, aliquando a Deo impetraverunt, ut eversionem tandem a barbaris in commune **163** tolerarent, quam soli a Romanis ante toleraverant.

XVII. Sed esto: hæc omnia prætermittantur, quia et in omni ferme aguntur orbe Romano, et spondi me de his malis hoc loco pauca dicturum. Quid ergo impudicitia atque impuritas de qua loquor, nunquid non ad eversionem Afrorum sola suffecerat? Quæ enim fuit pars civitatis non plena sordibus, quæ intra urbem platea aut semita non lupanar? Adeo omnia pene compita, omnes vias aut quasi foveæ libidinum interciderant, aut quasi retia prætexebant; ut etiam qui ab hac re penitus abhorrerent, tamen vitare vix possent. Latronum quodammodo excubias videres commean-
tium viatorum spolia captantes, qui insidiarum frequentium densitate ita omnes admodum calles, omnes anfractus ac diverticula sepsissent, ut nullus ferme tam cautus esset qui non in aliquos insidiarum laqueos incurreret, etiam qui se de plurimis expedisset. Fete-
bant, ut ita dixerim, cuncti urbis illius cives cæno libidinis, spurcum sibi ipsi mutuo impudicitiae nidorem inhalantes. Sed horri-
ori eis tamen horrida ista non erant, quia idem omnes horror infecerat. Unam illic putes fuisse libidinum fornicationumque sentinam, cænum quasi ex omni platearum et cloacarum labe collectum. Et quæ illic spes esse poterat ubi, præter id quod in Domini templo erat, nihil videri penitus nisi sordidum licebat? Quanquam quid dicam in Dei templo? Hoc quippe totum ad sacerdotes tantum et clerum pertinet: quos ^b non discutio, quia

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

reducem reprimat, lapidibus magis, nec saltem cæstibus, a populo exigetur. Et in libro primo ad nationes, cap. 4: *Ego miror Caium Seium gravem virum factum Christianum.* Ineptæ autem est loci istius Salviani lectio quam exhibent editiones Brassicani et Galesinii, ubi sic legitur: *Sed hoc tam rarum est ac novum quam rarum videri potest quemlibet ganeonem non esse ganeonem, aut quemcunque sævum non esse sævum.* Codex Colbertinus: *Ganeum non esse ganeum, aut quemcunque sævum non esse sævum.* Mirum est quantum in his nominibus sibi permiserint veteres librarii. Apud Optatum in libro tertio legitur: *Cai Sei aut Caiæ Seia, adhuc paganus es aut pagana?* Et in libro sexto: *Cai Sei, Caiæ Seia, quandiu te tenes?* Utrobique scriptum fuisse *Gaiasæi* in editione Germanica admonet Balduinus, qui statim annotat Caium aut Seium aut Titium appellari a jurisconsultis solere quemvis hominem.

^a In codice Colbertino scriptum est, *crapularum turbarum*. Quo etiam modo habet codex Corbeiensis:

^b Loquitur de sacerdotibus, id est episcopis, et reliquis clerico. Horum actus discutere se nolle ait ob reverentiam quæ ministris Dei debetur. Hieronymus in epistola ad Rusticum: *Non est humilitatis meæ neque mensuræ judicare de clericis, et de ministris Ecclesiarum sinistrum quippiam dicere.* Idem in caput viii Ecclesiasticus ait difficilem esse accusationem in episcopum. *Nemo quippe, inquit, audeat accusare majorem. Propterea quasi sancti et beati et in præceptis Domini ambulantes, augent peccata peccatis. Difficilis est accusatio in episcopum. Si enim peccaverit, non creditur; et si convictus fuerit, non punitur.* Sanctus Gregorius in libro primo de Cura pastorali, cap. 2: *Nemo quippe amplius in Ecclesia nocet quam qui perverse agens, nomen vel ordinem sanctitatis habet. Delinquentem namque hunc nemo redarguere præsumit; et in exemplum culpe vehementer extenditur, quando pro reverentia ordinis peccator honoratur.* Vide libellum precum Marcellini et Faustini, pag. 37.

Domini mei ministerio revorentiam servo; et quos A
ita solos puros fuisse arbitror in altario, sicut percun-
tibus Sodomis solum Loth fuisse legimus in monte
(*Gen. xix, 30*). Cæterum quantum ad plebem pertinet,
quis in illo numero tam innumero castus fuit? castum
dico. **164** Quis non fornicarius, non adulter, et hoc
sine cessatione, sine termino? Rursum clamitem ita-
que ~~neesse est~~. Quæ spes in illo populo esse poterat,
ubi cum unus interdum ~~adulter~~ a plebem ~~continenti-~~
cam polluat, ibi inter tot millia ei diligentissime quæ-
reres, castum vel in Ecclesia invenire vix posses. Plus
multo dicam. Utinam hæc essent sola quæ diximus,
et contenta illie virorum impuritas fuisset solis sordid-
arum mulierum fornicationibus inquinari! Illud gra-
vius et scelestius, quod illa de quibus beatus apostolus
Paulus, cum summa animi lamentatione conquiritur
(*Rom. i, 23 seqq.*), in Afris pene omnia fuerunt;
scilicet quia masculi, relicto naturali usu femine,
exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in
masculos turpitudinem exercentes, et mercedem
quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes.
Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia,
tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant
quæ non convenit. Nunquid hoc beatus Apostolus de
barbaris ac feris gentibus dixit? non utique, sed de
nobis, id est, specialiter de Romanis: quos quidem
Afrs, quia nequaquam olim vincere imperio ac subli-
mitate valuerunt, quod potuerunt unum, impuritate
vicerunt. Quicumque ergo jure se mihi irasci putat,
magis Apostolo irascatur: scilicet quia quod dicimus
nos fuisse Afros, hoc ille dixit dominos eorum esse

Romanos. C

XVIII. Sed forte vel id occultum quod loquimur
erat, aut saltem hoc providebant procuratores ne pub-
licæ passim disciplinæ oculos civitatis scelera pro-
palata polluerent. Quod si factum utique fuisset,
quamvis multi existissent opere ipso sordidi, non
omnes tamen fuerant visu atque animo sordidati; et
solet satis res flagitiosa, quando agitur occulte, fidem
facinoris non mereri. Supra omnem autem monstruosi

165 piaculi execrationem est, scelus summum ad-
mittere et pudorem sceleris non habere. Quid rogo
feri illic prodigiosius potuit? In urbe Christiana, in
urbe ecclesiastica, quam quondam doctrinis suis
apostoli instituerant, quam passionibus suis mar-
tyres coronarant, viri in semetipsis feminas proflite-
bantur, et hoc sine pudoris umbraculo, sine ullo
verecundiæ amictu: ac sic, quasi parum piaculi esset
si malo illo malorum tantum inquinarentur auctores,
per publicam sceleris professionem fiebat etiam sce-
lus integræ civitatis. Videbat quippe hoc universa
urbs, et patiebatur: videbant iudices, et acquiesce-
bant: populus videbat, et applaudebat: ac sic diffuso
per totam urbem dedecoris scelerisque consortio, etiam
hoc commune omnibus non faciebat actus, commune
B omnibus faciebat assensus. Sed finis aliquando forsi-
tan mali aut emendatio aliqua labis istius fuit? Quis
credere etiam audire possit convertisse in mulie-
brem tolerantiam viros non usum tantum atque
naturam, sed etiam vultum, incessum, habitum, et
totum penitus quidquid aut in sexu est aut in usu
viri: adeo versa in diversum omnia erant, ut cum
viris nihil magis pudori esse oporteat quam si mu-
liebre aliquid in se habere videantur; illic nihil viris
quibusdam turpius videretur quam si in aliquo viri
viderentur.

XIX. Sed paucorum hoc, inquis, dedecus fuit; et
quod non a pluribus perpetratum est, cunctis nocere
non potuit. Jam quidem supra dixi sæpissime, in Dei
populo etiam unus facinus pestem fuisse multorum;
sicut ex furto Achar populus ruit (*1 Reg. vii*), sicut ex
zelo Saulis orta est pestilentia (*1 Reg. xix*), sicut ex
sancti David dinumeratione mortalitas (*II Reg. xxiv*).
Ita est enim Dei Ecclesia quasi oculus. Nam ut in
oculum etiam si parva sordes incidat, totum lumen
166 obæcat, sic in ecclesiastico corpore etiam
si pauci sordida faciant, prope totum ecclesiastici
splendoris lumen offuscant. Et ideo Salvator ipse
principalem Ecclesiæ partem oculum nominavit dicens:
Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus tuus

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Id est, populum Ecclesiæ sive urbis Carthagi-
nensis. Supra pag. 45: *populus ecclesiasticus*. Infra
pag. 166: *in ecclesiastico corpore*. Et pag. 216: *ec-
clesiasticæ plebis*.

^b Putabat Salvianus Ecclesiam Carthaginensem esse
unam ex apostolicis. In quo falsum illum fuisse ma-
nifestum est. Nam Tertullianus, homo Afer, dum
D apostolicas Ecclesias recenset, Carthaginensem omit-
tit, non omissurus haud dubie si qua antiquitus fa-
ma fuisset apostolos penetrasse usque ad Carthagi-
nem. Verum quia Salviani ætate catholici intra Afri-
cam contendebant Africanos ab apostolis Evangelium
accepisse, quod a Donatistis præfracte negabatur,
Salvianus odio haud dubie adversus Donatistas et
amore catholicorum facile amplexus est opinionem
eorum qui dicebant Africanos ab apostolis Christiana fide imbutos
fuisse ab apostolis. Videbat præterea Carthaginensem
episcopum æqualibus privilegiis frui cum antistitibus
Ecclesiarum apostolicarum; ideoque facile illi fuit
transire in eam sententiam quæ volebat Africanam
Ecclesiam ab apostolis fuisse fundatam. Quod a Nu-
midis quoque creditum fuisse docet Gregorius, Ma-

gnus lib. 1, epist. 75, quæ ad eos scripta est. Vulgata
itaque ambitione antiquitatis, dum quælibet Ecclesia
antiquissimam originem sibi asserere conatur, in-
venti sunt qui suos Africæ apostolos vindicarent,
Petrum nimirum apostolorum principem et Lauda-
tum quemdam primum Carthaginis episcopum ab
apostolis ordinatum. Sed has nugas merito explodit
illustrissimus cardinalis Baronius.

^c Sic apud Sallustium in Catilina: *Viri pati mu-
liebria*. Et apud Tacitum, de Cesonino: *In illo sæ-
dissimo cætu passus muliebria*. Muretus vero noster in
commentario ad secundam Catilinariam annotat
Massilienses, qui essent alioqui optimis sanctissimis-
que legibus instructi, non ob hoc traduci debuisse
ab Athenæo quod masculæ veneri dediti essent, cum
apud Cretenses quoque et Lacedæmonios quorum
utrique sanctissimis ac severissimis legibus usi pu-
tantur, puerorum tamen amores probro non duce-
rentur.

^d Quod constat ex clericis et laicis. Vide Notas ad
pag. 164.

fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem A
oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebro-
sum erit (Matth. vi, 22, 25). Unde et Apostolus: Ne-
scitis, inquit, quia modicum fermentum totam massam
corrumpit (I Cor. v, 6)? Quamvis ego illic non modi-
cum de hoc malo, sed nimis fuisse dicam; non quia
molles plurimi fuerint, sed quia mollities paucorum,
labes est plurimorum. Nam etsi pauci sunt qui dede-
corosa sustineant, multi sunt qui paucorum sordibus
polluantur. Sicut enim una meretrix multos fornicato-
res facit, sic plurimam populi partem inquinat pau-
corum effeminatorum abominanda permixtio. Et nescio
qui eorum ante Deum deteriores sint, cum aequali
in scriptis sacris sorte damnentur. Neque enim molles,
inquit, neque masculorum concubitores regnum Dei
possidebunt (I Cor. vi, 10). Illud ergo magis ingemi-
scendum atque lugendum est, quod tale hoc sceus
crimen etiam totius reipublice videbatur, et universa
Romani nominis dignitas facinoris prodigiosi inure-
batur infamia. Cum enim muliebrem habitum viri
sumerent, et magis quam mulieres gradum frangerent,
cum iudicia sibi quaedam monstruosae impuritatis
innecterent, et femineis tegminum illicamentis capita
velarent, atque hoc publice in civitate Romana,
urbe illic summa et celeberrima; quid aliud quam
Romani imperii dedecus erat ut in medio reipublice
sinu execrandissimum nefas palam liceret admitti?

Potestas quippe magna et potentissima, quae inbibere
scelus maximum potest, quasi probat debere fieri, si
sciens patitur perpetrari. 167 La cujus enim manu
est ut prohibeat, jubet agi, si non prohibet admitti. C
XX. Iterum, quia dolor exigit, ab his qui irascuntur
requiro: in quibus haec barbaris gentibus aut
facta sunt unquam, aut fieri publica impunitate li-
cuerit? Denique, ne longius de hac re ambigi aut in-
vestigari necesse sit, ipsos illos Africae vastatores
Afrorum populis comparemus. Videamus quid simile
a Wandalis factum sit. Et certe barbari elatione tumi-
di, victoria superbi, divitiarum ac deliciarum af-
fluentia dissoluti, qui profecto etiamsi continentissimi
et castissimi semper fuissent, mutari tamen tanta
rerum obsecundantium felicitate potuerunt, ingressi
scilicet, ut in divinis litteris scriptum est (Deut. vi,
5), terram lacte et melle manentem, secundam, opu-
lentissimam, omnium deliciarum copiis quasi ebriam;
in qua utique minime mirum fuerat si luxuriansset
gens barbara, ubi similis quodammodo luxurians
erat ipsa natura. Ingressos haec loca Wandalos quis
non putet omni se vitiorum atque impuritatum caeno
immersisse, aut, ut levissime dicam, saltem illa fe-
cisse quae ab Afris jugiter facta fuerant, in quorum
jura migrarant? Et certe si ea tantum, continentis-
simi ac modestissimi judicandi erant, quos non fe-
cisset corruptiores ipsa felicitas. Quotus enim quis-
que sapientum est, quem secunda non mutant, cui

A non crescat cum prosperitate vitiositas? Ac per hoc
temperatissimos fuisse Wandalos certum est, si qua-
les illi fuerunt qui capti ac subjugati sunt, tales illi
fuerunt victores. Igitur in tanta affluentia rerum at-
que luxuria nullus eorum mollis effectus est? Nun-
quid parum videtur? Certe familiariter etiam nobiles
hoc fuere Romani. Sed quid adhuc addo? Nullus vel
qui Romanorum illic mollium pollueretur incestu?
Certe hoc apud Romanos 168 jam pridem tale
existimatum est, ut virtus potius putaretur esse quam
vitium, et illi se magis virilis fortitudinis esse crede-
rent qui maxime viros feminei usus probrositate fre-
gissent. Unde etiam illud fuit, quod laxis puerorum
quondam exercitus prosequentibus, haec quasi bene
meritis expeditionibus stipendia laboris decerneban-
ter ut quia viri fortes essent, viros in mulieres de-
mutarent. Pro nefas! et hoc Romani. Plus addo, et
hoc Romani non hujus temporis; attamen, ne vete-
res accusemus, Romani, sed non antiqui, jam scilicet
corrupti, jam dissoluti, jam sibi et suis dispares, et
Graecis quam Romanis similiores. Ut (quod saepe jam
diximus) minime mirum sit, si Romana respublica
aliquando patitur quod jam dudum meretur.

XXI. Haec ergo impuritas in Romanis et ante
Christi Evangelium esse cepit, et, quod est gravius,
nec post Evangelia cessavit. Et quis post haec non
admiretur populos Wandalorum? qui ingressi urbem
opulentissimam, ubi haec omnia passim agebantur,
ita delicias corruptorum hominum indepti sunt, quod
corruptelas morum repudiarent, et usum bonarum
rerum possident, malarum inquinamenta vitantes.
Sufficere igitur ad laudem eorum haec possunt, etiam
si alia non dicam: abominati enim sunt virorum
impuritates. Plus adhuc addo: abominati etiam fe-
minarum, horruerunt lustra ac lupanaria, horruerunt
concupitus contactasque meretricum. Nunquid
hoc credibile ullis videri potest, Romanos haec ad-
misisse, Barbaros horruisse? aut nunquid est, post
ista quae diximus, quod dici posse videatur? Sed est
tamen, et multo plus est. Nam quod vitasse eos res
foedas diximus, minus est. Potest enim quis inhonesta
horrore, non tollere. Illud magni ac singularis est
meriti, 169 non solum ipsum labe non pollui, sed
providere etiam ne unquam alii polluantur. Procu-
rator enim est quodammodo salutis humanae, qui
non tantum id agit ut ipse bonus sit, sed efficere et
hoc nititur ut alii mali esse desistant. Grande est
profecto quod dicimus, grande ac supereminens.
Quis credat Wandalos in civitatibus Romanis ista
fecisse? Remota quippe est ab illis omnis carnis im-
puritas. At quomodo remota? Non sicut removeri
aliqua a Romanis solent, qui statuant non adulteran-
dum, et primi adulterant; statuunt non furandum,
et furantur. Quamvis pene non possim dicere quod
furentur. Non enim sunt quae agunt furta, sed latro-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Id est, in urbe Carthaginensi. Hanc enim vocat urbem Romanam, quia Romano tum imperio ea subjecta
erat.

cinia. Punit enim iudex in alio * peculatum, cum sit ipse peculator; punit rapinam, cum ipse sit raptor; punit sicarium, cum ipse sit gladiator; punit effra-ctores claustrorum et ostiorum, cum ipse sit eversor urbium; punit exspoliatores domorum, cum ipse sit exspoliator civitatum atque provinciarum. Atque hoc utinam illi tantum qui in potestate sunt positi, et quibus jus exercendorum latrociniorum honor ipse largitur! Illud gravius ac magis intolerabile, quod hoc faciunt et privati hisdem ante honoribus functi. Tantum eis indeptus semel honor dat beneficii, ut semper habeant jus latrocinandi. Adeo etiam, cum destiterint ad administrandum potestatem habere publicam, non desinunt tamen ad latrocinandum potestatem habere privatam: ac sic levior est potestas illa quam habuerunt iudices, quam hæc quam privati habent. In illa enim eis sæpe succeditur, in hac nunquam. Ecce quid valeant statuta legum, ecce quid proficiat definitio sanctionum, quæ illi spernant maxime qui ministrant. Sane ad parendum humiles abjectique coguntur, compelluntur jussis obtemperare pauperelli; et nisi obtemperaverint, puniuntur. 170 Eandem enim rationem in hac re habent quam in tributis. Sicut jussis publicis serviunt, sicut soli tributa solvunt. Ac sic in ipsis legibus et in ipsa justa rerum præceptione maximum iniustitiæ scelus agitatur, cum ea minores quasi sacra observare coguntur quæ majores jugiter quasi nulla conculcant.

XXII. Excessi patrisperceptam sermonis ordinem, rerum indignitate compulsus. Nunc ad superiora redeamus. Diximus quippe plenas fuisse impuritatibus monstruosis Africæ civitates, et præcipue illic regnam et quasi dominam, Wandalos autem iis omnibus non fuisse pollutes. Non tales ergo isti de quibus loquimur, Barbari ad emendandam nostram turpitudinem habem exstiterunt. Abstulerunt enim de omni Africa sordes virorum mollium, contagiones etiam horruere meretricum; nec horruerunt tantum aut temporarie summoventur, sed penitus jam non esse fecerunt. O pie Domine, o Salvator bone, quantum efficiant per te studia disciplinæ, per quæ mutari possunt vitia naturæ, sicut ab his scilicet immutata sunt. At quomodo immutata? Interest enim non solum effectus rerum, sed etiam effectuum causas dicere. b Difficile est quippe impudicitiam verbo aut jussione tolli, nisi fuerit ablata; et difficile est pudicitiam verbo exigi, nisi fuerit exacta. Quod isti utique scientes, sic impudicitiam summoventur quod impudicas conservaverunt, non interficientes mulierculas infelices, ne vitiorum curam crudelitate respergerent, et dum peccata auferre cuperent, ipsi in peccatorum reseccatione peccarent. Sed ita errantes emendaverunt ut factum eorum medicina esset, poena non esset. Jusserunt siquidem et compulerunt omnes

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Codices Corbeiensis et Colbertinus habent *peculationem*. Quo etiam modo annotatum est in margine editionis Pithœanæ.

b Sensus istius loci non satis mihi videtur constare. Mallem itaque sic legere: *Inutile est quippe im-*

ad maritalem torum transire meretrices, scorta in connubia verterunt; 171 implentes scilicet Apostoli dictum atque mandatum, et unaquæque mulier virom habet suum, et unusquisque vir conjugem suam (I Cor. vii, 2); ut quia cohiberi incontinentia sine hac carnalis usus permixtione non posset, ita legitimum usum calor corporalis acciperet ut peccatum incontinentia non haberet. In quo quidem non id tantummodo provisum est ut viros feminæ haberent quæ sine viris esse non possent, sed etiam ut per conservatores domesticos salvæ essent quæ seipsas servare nescirent; et adhærentes jugiter gubernaculo maritali, etiam si ad improbum eas facinus consuetudo anteactæ impuritatis inliceret, conjugalis tamen custodia ab improbitate prohiberet. Adiderunt quoque hoc ad libidinem comprimendam, severas pudicitia sanctiones decretorum gladio impudicitiam coercentes; ut puritatem scilicet utriusque sexus et domi connubii reservaret affectus, et in publico metus legum; ac sic duplici præsidio castimonia niteretur, cum et intus esset quod amaretur, et fors quod timeretur. Leges autem ipsæ nequaquam illis sunt legibus consontaneæ quæ ita partem improbitatis remouent ut partem obscenitatis admittant; aut ut Romana illa decreta, quæ scortatores quidem ab alienis uxoribus remouerunt, ad omnes autem solitarias passim admitterunt, adulteria vetantes, lupanaria ædificantes. Timuerunt videlicet ne nimis casti homines ac puri essent, si ab omni eos penitus impuritate prohiberent. At non ita isti de quibus loquimur, qui sic inhibuerunt scorta ut adultera, qui et feminas nullis voluit esse feminas nisi maritis suis, et viros nullis voluit mulieribus esse masculos nisi uxoribus suis; qui evagari obscenas libidines extra legitimum torum non sinunt, leges suas scilicet ad diuinæ legis regulam dirigentes, 172 ut nihil sibi in hac re crederent licere quod Deus voluit non licere. Et ideo non putaverunt a se ulli homini permittendum, nisi quod fuisset omnibus a Divinitate permittum.

XXIII. Scio quia intolerabilia quibusdam videantur ista quæ diximus. Sed ratione rerum agendum est, non libidine voluptatum. Dicat mihi quisquis ille est qui indignatur me ista dicere, nunquid non sapientissimus omnium Socrates semper existimatus est, testimonio scilicet etiam Delphici dæmonis, qui quasi princeps philosophorum sic, ut dæmoniorum erat. Videamur ergo quas Socrates de pudicitia leges sanxerit, et quas illi de quibus loquimur. *Uxorem, inquit Socrates, propriam nullus habeat: matrimonia enim cunctis debent esse communia: sic namque major erit concordia civitatum, si omnes viri feminis sine discretione omnibus misceantur, omnes se feminæ omnibus viris sine distinctione substernant; ac sic fiant om-* pudicitiam verbo aut jussione tolli, nisi fuerit ablata; et inutile est pudicitiam verbo exigi, nisi fuerit exacta. Mallem, ut dixi, ita legere hunc locum. Sed repugnant editiones et scripti libri.

nes viri omnium mulierum mariti, omnes feminae omnium virorum uxores. Nunquid ullum unquam aut phreneticum aut daemonicum, varia insaniarum labe furiosum, tale aliquid locutum esse cognovimus? Tu dicis, maxime philosophorum, hac ratione omnes viros esse seminarum omnium maritos, et omnes feminas virorum omnium uxores, et parvulos omnes omnium filios. At ego hac ratione dico, neque ullum virum ullius feminae maritum, neque ullam mulierem ullius masculi uxorem, neque ullum pignus ullius parentis filium. Ubi enim promiscua omnia et confusa sunt, nemo est qui suum possit aliquid vindicare. Nec sufficit sapientissimo, ut quidam aiunt, philosopho docere hoc, nisi ipse fecisset: uxorem enim suam alteri viro tradidit: scilicet sicut etiam Romanus Cato, id est, alius Italiae Socrates. **173** B Ecce quae sunt Romanae et Atticae sapientiae exempla: omnes penitus maritos, quantum in ipsis fuit, lenones uxorum suarum esse fecerunt. Sed vicit tamen Socrates, qui de hac re et libros condidit, et memoriae haec pudenda mandavit. Plus habet unde gloriari sibi praecipis suis possit. Quantum ad doctrinam suam pertinet, lupanar fecit e mundo. Injuste damnatus dicitur a iudicibus. Et verum est. Rectius enim eum haec talia praedicantem genus damnaret humanum, sicut absque dubio damnavit. Nam cum in hac re doctrinam ejus omnes repudiaverint, omnes eum non solum sententiae auctoritate, sed, quod multo magis est, vitae electione damnaverunt: et recte. Conferantur enim cum his quae ille constituit, illa quae statuerunt ii quos dominari Africae Deus jussit. Statuit ille ut nullus penitus suam haberet uxorem, isti C ut nullus penitus non suam; ille ut omnis femina viri omnibus subjaceret, isti ut nulla femina alium quam virum suum nosceret; ille generationem mixtam atque confusam, isti puram et ordinatam; ille omnes domos scortari voluit, isti nullam; ille in cunctis habitaculis lupanaria aedificare conatus est, isti

A etiam e civitatibus sustulerunt; ille prostrare voluit omnes virgines, isti castas fecere meretrices. Atque utinam hic Socratis tantum error fuisset, non et complurium Romanorum ac pene omnium; qui etsi nequaquam Socratis vitam in caeteris, in hac re tamen Socratica instituta sectantur: quia et complures viri uxores plurimas singuli, et innumeræ mulieres viros complures singulae habent. Omnes denique civitates nunquid non lustris plenae sunt ac lupanaribus foetent? Et quid dico omnes? certe nobilissimae quaeque, ac sublimissimae adeo dignitatis: quae etiam et praerogativa **174** est haec honorum in magnis urbibus, ut quantum praecellunt caeteris magnitudine, tantum praestent impuritate. Et quae esse, rogo, Romano statui spes potest, quando castiores ac puriores Barbari quam Romani sunt? Parum est quod dicimus. Quae nobis, rogo, ante Deum aut vitae esse aut veniae spes potest, quando castitatem in Barbaris cernimus, et nec sic casti sumus? Erubescamus, quæso, et confundamur. Jam apud Gothos impudici non sunt nisi Romani, jam apud Wandalos nec Romani. Tantum apud illos profecit studium castimoniae, tantum severitas disciplinae, non solum quod ipsi casti sint, sed, ut rem dicamus novam, rem incredibilem, rem pene etiam inauditam, castos etiam Romanos esse fecerunt. Si infirmitas id humana pateretur, exclamare super vires meas cuperem, ut toto orbe resonarem: Pudeat vos, Romani ubique populi, pudeat vitae vestrae. Nullae pene urbes lustris, nullae omnino impuritatibus vacant, nisi illae tantum in quibus Barbari esse coeperunt. Et miramur si miseri, qui tam impuri sumus; miramur si ab hoste viribus vincimur, qui honestate superamur; miramur si bona nostra possident, qui mala nostra exsecrantur? Nec illos naturale robur corporum facit vincere, nec nos naturae infirmitas vinci. Nemo sibi aliud persuadeat, nemo aliud arbitretur: sola nos morum nostrorum vitia vicerunt.

STÉPHANI BALUZII NOTÆ.

* Id est, ullum librorum, ut paulo ante dixit.

LIBER OCTAVUS.

175 I. Arbitror, immo certus sum fastidiosam D plurimis styli hujus prolixitatem fore, maxime quia morum nostrorum vitia castigat. Omnes enim admonendum se laudari volunt: nulli grata reprehensio est. Immo, quod pejus multo est, quamlibet malus, quamlibet perditus, mavult mendaciter praedicari quam jure reprehendi, et falsarum laudum irrisionibus decipi quam saluberrima admonitione servari. Et cum haec ita sint, quid agendum est? Nunquid voluntati improborum hominum servendum? aut si sibi etiam illi frivolas laudes deferri volunt, decet nos frivola

atque irridenda deferre? maxime cum a fidelibus viris ne illi quidem irrideri debeant qui se irrideri volunt, sicut ne illi quidem mendaciter praedicari qui se cupiunt titulo etiam a falsae laudis ornari: quia non tam illud quod unusquisque illorum cupiat audire, quam quid nos dicere deceat considerandum est; praecipue cum propheta dicat: *Vae his qui dicunt dulce amarum et amarum dulce* (Isa. v, 16). Ac per hoc modis omnibus tenenda veritas, ut quod in re est, hoc et in verbis sit: quae in se dulcedinem habent, dulcia; quae amaritudinem, amara dicantur; praeser-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Qui se falso laudari volunt, utinam bene intelligerent quanti momenti sint laudes in immerentem conjectae. Sidonius lib. viii, epist. 10: *Symmachia-*

num illud te cogitare par fuerat: Ut vera laus ornata, ita falsa castigat. Vide Notas viri clarissimi Jacobi Sirmondi ad hunc Sidonii locum.

tim nunc in negotio sacro, ubi a plurimis nostræ iniquitates a Deo ascensuræ, et ne accusabiles ipsi esse videantur, Deum accusare præsumunt. Cum enim eum incuriosum et negligentem, resque humanas aut non ex iudicio gubernare aut etiam nec gubernare blasphemant; quid aliud utique Deum quam inertie et abusivæ et iniquitatis accusant? **176** O humanæ insipientiæ cecitatem! O insanæ temeritatis furorem! Deum, ergo, o homo, incuriosum ac negligentem vocas? Si quemlibet Ingenuorum hominum hac contumelia læderes, injuriarum insolentium reus esses; certe si illustriorem quempiam ac sublimiorem, etiam censuram juris publici sustineres. Pupillis enim vel maxime prodigis hæc obijciuntur opprobria, perditorum hoc adolescentium speciale convicium est, ut abusores scilicet et incuriosi ac negligentes rerum suarum esse dicantur. O sacrilegæ voces, o profanæ procacitates! Deum ergo hoc esse dicimus quod etiam inter homines non nisi perditissimos nuncupamus? Quamvis non solâ ista dicantur. Nota quippe ei, ut ante jam dixi, etiam iniquitatis impingitur. Si enim nos quæ patimur non meremur, et indigni miseriarum presentium tolerantia sumus, injustum utique Deum dicimus, qui nos jubet mala indigna tolerare. Sed non tam, inquis, jubet quam permittit. Acquiescamus hoc ita esse. Sed quam longe, quæso, est a jubente permittens? Qui enim scit nos ista perferre, et prohibere potest ne perferamus, probat absque dubio debere perferre quæcumque patitur sustinere. Unde videmus quia iudicii est sui justa permissio et sententia superna, quod patimur. Cum enim sint omnia ditionis sacræ, et nutus Dei cuncta moderetur, quidquid malorum quotidie pœnarumque perferimus, censura est divinæ manus: quam utique censuram nos inardescere facimus et peccatis nostris jugiter commovemus: nos cœlestis iræ ignem accendimus, et excitamus incendia quibus ardeamus. Ut recte utique, quoties mala ista perferimus, etiam ad nos dici illud propheticum possit: *Ite in flammam ignis quem accendistis* (Isa. 1, 11). Ac per hoc, juxta sententiam sacram, **177** ipse sibi parat peccator quisque quod patitur (Psalm. vii). Nihil est itaque quod calamitatibus nostris Deo imputare possimus. Nos calamitatum nostrarum auctores sumus. Deus

A enim pius est ac misericors, et qui, ut scriptum est, neminem velit perire vel lædere (1 Tim. ii, 4). Nos ergo adversum nos omnia facimus. Nihil itaque, nihil est in nos crudelius nobis: nos, inquam, nos etiam Deo nolente cruciamus. Sed videlicet adversum me ipsum dicere videor, qui cum superius dixerim ob peccata nostra nos puniri a Deo, nunc dicam nos puniri a nobis ipsis. Utrumque verum est. A Deo quippe punimur; sed ipsi facimus ut puniamur. Cum autem punire nos ipsi facimus, cui dubium est quin ipsi nos nostris criminibus puniamus? Quia quicumque dat causam qua puniatur, ipse se punit, secundum illud: *Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur* (Prov. v, 22). Ergo si funibus peccatorum suorum perversi homines alligantur, ipse se absque dabo alligat peccator quisque, cum peccat.

B II. Sed quia de impuritate Afrorum jam multa diximus, nunc de blasphemis saltem pauca dicamus. Professa enim illic jugiter plurimorum paganitas fuit. Habebant quippe intra muros patrios intestinum scelus, cœlestem illam scilicet, Afrorum dæmonem dico: cui ideo, ut reor, veteres pagani tam speciosæ appellationis titulum dederunt; ut quia in eo non erat numen, vel nomen esset; et quia non habebat aliquam ex potestate virtutem, haberet saltem ex vocabulo dignitatem. Quis ergo illi idolo non initiatus, quis non a stirpe ipsa forsitan ac nativitate devotus? Nec loquor de hominibus sicut vita ita etiam professione ac vocabulo pagani, et qui sicut profani erant errore, sic nomine. Tolerabilior quippe est et minus nefaria gentilitas in hominibus professionis suæ. **178** Illud perniciosius ac scelestius, quod multi eorum qui professionem Christo dicaverant, mentis idolis serviebant. Quis enim non eorum qui Christiani appellabantur, cœlestem illam aut post Christum adorabit, aut, quod est pejus multo, antequam Christum? Quis non dæmoniacorum sacrificiorum nidore plenus divinæ domus limen introiit, et cum fetore ipsorum dæmonum, Christi altare conscendit, ut non tam immanis criminis fuisset ad templum Domini non venire quam sic venire? Quia Christianus qui ad ecclesiam non venit, negligentis reus est; qui autem sic venit, sacrilegii. Minoris enim piaculi res est si honor Deo non deferatur, quam si irrogetur injuria.

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Editio Brassicani: *Tanquam Deo dulces existimantur; et ne accusabiles, etc.*

b Supra pag. 127: *Si enim illustrem ac præpotentem Deum, etc.*

c Ita editio Pithæi et codex Corbeiensis. Prorsus bene. Tertullianus in capite 23 Apologetici: *Ista ipsa virgo Cœlestis pluviarum pollicitatrix.* Julius Capitolinus in Vita Pertinacis, loquens de proconsulatu quem Pertinax gessit in Africa: *In quo proconsulatu multas seditiones perpessus dicitur, vaticinationibus earum quæ de templo Cœlestis emergunt.* Ammianus Marcellinus lib. 22: *Asclepiades philosophus, cum visendi gratia Juliani peregre ad id suburbanum venisset, deæ Cœlestis argenteum breve figmentum quocumque ibat secum solitus efferre, ante pedes statuit simulacri sublimis.* Trebellius Pollio in Celso: *Afri Cælum imperatorem appellaverunt, populo deæ Cœlestis*

ornatum. Pleraque alia testimonia congestit illustrissimus cardinalis Baronius ad annum 399, ut ostenderet deum Cœlestem qui Carthagine colebatur, deam fuisse. Casaubonus tamen in Notis ad vitam Antonini Caracalli, laudans hunc Salviani locum, legit *Cœlestem illum*, deceptus auctoritate editionum, tamen etsi fateatur pro dea a plerisque omnibus fuisse habitam. Ex templo porro deæ Cœlestis apud Carthaginem via cœlestis; cujus meminerunt Victor Vitensis in initio librorum de Persecutione Wandalica et Prosper in libro tertio de Prædicationibus, cap. 38. De dea Cœlesti vide Lipsium lib. v Epistoliar. Quæstion., epist. 22; Casaubonum in Notis ad vitam Antonini Caracalli; Rittershusium ad hunc locum, et Henr. Valesium in annotationibus ad Ammianum Marcellinum, pag. 252.

Ac per hoc quicumque ista fecerunt, non dederunt honorem Deo, sed derogaverunt. Nam etiam ipsam quodammodo ecclesie salutationem idolo præstiterunt: quia secundi loci officiositas honori illius prolicis cui principalia deferuntur. Ecce quæ Afrorum et maxime nobilissimorum fides, quæ religio, quæ Christianitas fuit. Dicebantur Christiani ad contumeliam Christi. Cum Apostolus declamet: *Non potestis calicem Domini bibere et calicem dæmoniorum: non potestis mensam Domini participare et mensam dæmoniorum* (I Cor. x, 20, 21); illis hoc satis non erat ut cum calice Dei calicem biberent dæmoniorum, nisi illum etiam prætulissent; nec sufficiebat ut mensam dæmoniorum mensam Domini compararent, nisi post superstitionum infamiam cultus ad Dei templa venientes, sacrosanctis Christi altaribus ductu ipsius diabolici spiritus spurcissimum nidorem inhalassent.

III. At, inquit, non omnes ista faciebant, sed potentissimi quique ac sublimissimi. Acquiescamus hoc ita esse. Sed cum ditissimæ quæque ac potentissimæ domus turbam 179 faciant civitatis, vides per paucorum potentium sacrilegam superstitionem urbem cunctam fuisse pollutam. Nemini autem dubium est omnes dominorum familias aut similes esse dominis aut deteriores; quamvis hoc usitatus ut deteriores: ac per hoc cum etiam boni domini servos vel maxime malos habeant, promptum est intelligere quales illic familie omnes fuerint, cum serviles animos jam per se malos etiam dominorum faceret nequitia pejores. Esto ergo, illa quæ diximus ad potentissimos quosque ac nobilissimos pertinerunt. Nunquid illa leviora quæ nobilibus ignobilibusque communia? odia scilicet atque execrationes sanctorum omnium dico. Sacrilegii quippe genus est, Dei odisse cultores. Sicut enim si servos nostros quicumque cædat, nos in servorum nostrorum cædit injuriam; et si a quoquam filius verberetur alienus, in supplicio filii pietas paterna torquetur: ita et cum servus Dei a quoquam læditur, majestas divina violatur, dicente id ipsum ad apostolos suos Dominus: *Qui vos recipit, me recipit* (Matth. x, 40); *et qui vos spernit, me spernit* (Luc. x, 16). Benignissimus scilicet ac piissimus Dominus communem sibi cum servis suis et honorem simul et contumeliam facit; ne quis, cum læderet Dei servum, hominem tantum a se lædi arbitraretur, cum absque dubio injuriis servorum dominicorum Dei admisceretur injuria, testante id suis Deo affectu indulgentissimè in hunc modum: *Quoniam qui vos tangit, quasi qui tangit pupillam oculi mei* (Zach. ii, 8). Ad exprimentendam teneritudinem pietatis suæ, tenerrimam partem humani corporis nominavit; ut apertissime in-

telligeremus Deum tam parva sanctorum suorum contumelia lædi quam parvi verberis tactu humani visus acies læderetur. Insectabantur itaque Afri 180 atque oderant servos Dei, et in iis Deum.

IV. Sed quæritur forsitan quibus modis probetur odium illorum. Illis scilicet quibus etiam Judæorum odia comprobantur in Christum, cum dicebant ad eum, *Samaritanus es tu, et dæmonium habes* (Joann. vii, 48); cum irridebant, cum maledicebant, cum insufflabant in faciem ejus, et frendebant dentibus super caput ejus. Unde etiam in psalmis dicit Salvator ipse qui pertulit: *Omnes qui conspiciebant aspernabantur me, et locuti sunt labiis, et moverunt caput* (Psalm. xxi, 8). Et alibi: *Tentaverunt, inquit, me, et deriserunt derisu, frenduerunt in me dentibus suis* (Psalm. xxxiv, 16). Ita igitur et in monachis, id est, sanctis Dei, Afrorum probatur odium; quia irridebant scilicet, quia maledicebant, quia insectabantur, quia detestabantur, quia omnia in illos pene fecerunt quæ in Salvatore nostrum Judæorum impietas ante fecit quam ad effusionem ipsam divini sanguinis perveniret. Sed isti, inquis, sanctos non occiderunt, sicut Judæos fecisse legimus. An occiderint, nescio, non affirmo. Sed tamen magna defensio, si hoc tantum in eis de paganorum non fuit persecutio, quod habet persecutio ipsa postremum. Putemus ergo occisos illic non esse sanctos. Sed quid faciemus quod non sunt longe ab occidentibus qui animo occisionis oderunt, præsertim cum Dominus ipse dicat: *Qui odit fratrem suum sine causa, homicida est* (I Joann. iii, 15). Quamvis non sine causa persecuti sunt servos Dei. Nam quis dicere possit quod sine causa, homines scilicet omnibus a se vitæ ac morum studiis discrepantes, in quibus nihil videbant suum, quoniam Dei totum. Maxima enim causa est discordiarum diversitas voluntatum: quia fieri aut omnino non potest aut vix potest, ut eam rem in alio quisquam diligit a qua ipse dissentit. Itaque eos 181 non sine causa, ut dixi, oderant, in quibus omnia sibi æmula atque inimica cernebant. Illi enim vivebant jugiter in nequitia, isti in innocentia; illi in libidine, isti in castitate; illi in lustris, isti in monasteriis; illi prope jugiter cum diabolo, isti sine cessatione cum Christo. Non sine causa itaque istud fuit quod intra Africa civitates, et maxime intra Carthaginis muros, palliatum et pallidum et recisis comarum fluentium jubis usque ad cutem tonsum videre tam infelix ille populus quam infidelis sine convicio atque execratione vix poterat. Et si quando aliquis Dei servus, aut de Ægyptiorum cœnobiis, aut de sacris Hi-

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

^a Hæc usque auctoritas todicis Corbeiensis. Cætera præ vetustate obliterata sunt partim; partim fero deperdita.

^b Vide supra in notis ad pag. 6 et 80. Theodorus Studita lib. ii, epist. 32, apud Baronium ad an. 809, § 4: *Multoque magis sancti, monachum ordinem loquor, cum exultatione exultabunt.*

^c Id est, monachos. Infra: *Et si quando aliquis Dei servus de Ægyptiorum cœnobiis.* Et pag. 181: *Appa-*

tere in plateis et campis Dei servos sine contumelia atque execratione vix licuit.

^d Hæc ergo tum erant insignia monachorum.

^e Cœnobiolorum Ægypti meminit et Castor episcopus Aptensis in epistola ad Joannem Cassianum: *Te quidem potissimum Orientalium cœnobiolorum doctrina expertum tenemus, maximeque Ægyptiorum.* Vide Cassianum ipsum.

^f Sic vocabatur territorium illius urbis, ob memo-

rusalem locis, aut de sanctis eremi venerandisque secretis ad urbem illam officio divini operis accessit, simul ac populo apparuit, contumelias, sacrilegia et maledictiones exceperit. Nec solum hoc: sed improbitissimis flagitiosorum hominum cachinnis et detestantibus ridendum sibilis quasi taureis cædebat. Vere ut si quis ea inscius rerum fieri videret, non aliquem hominem Iudificari, sed novum inauditumque monstrum abigi atque exterminari arbitraretur.

V. Ecce Afrorum et præcipue Carthaginensium fidem. Tutius quondam apostolis paganas urbes licuit intrare, et minus primum eorum adventum atque conspectum feri illi ac barbari sacrilegorum cœtus detestabantur. Sanctum electionis vas Paulum apostotum de ænisi Dei cultu ac majestate dicentem superstitiosissimus fœet Atheniensium populus patienter audivit (Act. xvii, 22). Lycaonũ autem in tantum etiam admirati sunt, ut cum in apostolis divinas virtutes inesse cernerent, esse eos homines non putarent (Act. xiv, 10-12). Intra Carthaginem vero apparere in plateis et comitis Dei servos sine contumelia atque execratione vix licuit. **182** Persecutionem hoc quidem fuisse non putant, quia non et occisi

sunt. * Latrones quidem hoc proverbio uti solent, ut quibus non auferant vitam, dedisse se dicant. Sed in urbe illa non tam hominum fuerunt hæc beneficia quam legum. Interfici enim in demaatum quemcumque hominem, etiam duodecim tabularum decreta vetuerunt. Ex quo agnoscitur quod magna illic prærogativa Dominicæ religionis fuit, ubi ideo tantum Dei servis licuit evadere, quia a pagano jure defensi sunt ne Christianorum manibus trucidarentur. Et miramur si nunc Barbaros illi perferunt, cum videamus quod sancti viri in illis Barbaros pertulerunt? Justus ergo est Dominus, et justum judicium suum (Psalm. cxviii, 137). Quæ enim, ut scriptum est, seminaverunt, hæc et metunt (Gal. vi, 8). Ut vere videatur de improbitate illius gentis dixisse Dominus: **Reddite ei secundum opus suum: juxta omnia quæ fecit, facite illi; quia contra Dominum erecta est (Jer. i, 29).** Miremur itaque aut indignemur quod aliqua nunc illi ab hominibus mala perferant? Multo illa injora sunt quæ in Deum ante fecerunt, si juxta personarum diversitatem æstimentur quæ patiantur et quæ fecerunt.

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

riam conversationis et passionum Christi. Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *Beneus Hilarion cum Palæstinus esset et in Palæstina viveret, uno tantum die vidit Hierosolimam, ut nec continere loca sancta propter viciniam, nec rursus*

Dominum loco claudere videretur.

* Imitatum ex M. Tullio in secunda Antoniana rum: *Quod est aliud beneficium latronum, P. C., nisi ut eis se vitam dedisse dicant quibus non udemerint.*

SALVIANI

MASSILIENSIS PRESBYTERI

EPISTOLÆ.

183 EPISTOLA I.

O amor, quid te appellem nescio, bonum an malum, dulcem an asperum, suavem an injucundum. Ita enim utroque plenus es, ut utrumque esse videaris. Amari a nobis nostros, honestum est; lædi, acerbum. Et tamen hoc ejusdem est interdum animi, ejusdemque pietatis: cum specie dissentiat, ratione concordat. Amor quippe nos facit nostros amare: amor interdum cogit offendere. Utrumque unum est; cum tamen aliud amoris habeat gratiam, aliud odii patiatur offensam. Quam grave hoc, quæso, * ni dilectissimam, aut quam acerbum est, ut causa odii amor esse cogatur? Quod quidem cum sæpe aliis, tum etiam mihi accidisse nunc satis vereor; ut dum adolescentem hunc quem ad vos misi, tradere individuis meis cupio, uni studens, multis molestus sim, **184** D et amor ejus offensa sit cæterorum: quanquam hi qui satis diligunt, non cito offendantur. Sed ego insinuationem meam minus gratam fore quibusdam ti-

C meus, etiam insinuationem gratiæ offensam puto. Placere enim dilectis meis plurimum cupiens, molestiam illorum reatam meum credo; et nisi eis satis placuero, supplicium displicentis fero. Quanquam hoc metuendum in vobis omnino non est; qui totum me in vos recipientes, etiam apud alios pro me timetis. Tantum enim abest ut displicere ego charitati ac sensui vestro possim, ut etiam illud mecum reformidatis ne ego quibusdam forte displiceam, mi dulcissimi ac dilectissimi mei. Adolescens quem ad vos misi, Agrippinæ cum suis captus est, quondam inter suos non parvi nominis, familia non obscurus, domo non despiciabilis, et de quo aliquid fortasse amplius dicerem nisi ^b propinquus meus esset. Hoc enim sit ut minus dicam, ne de me ipso dicere videar, de illo plura dicendo. Matrem ergo is de quo dico Agrippinæ viduam reliquit, probam, honestam, et de qua forsitan audeat dicere valeam, vere viduam (I Tim. v, 3). Nam præter cæteras castimonie

STEPHANI BALUZII NOTÆ.

* Dixit Salvianus mi pro mihi, hic et paulo post. Lucretius lib. iii, v. 106: *In quo mi diversi erant videntur.*

^b Hinc colligi potest Salvianum patria Agrippinensem fuisse, uti dicebamus in Vita ejus.